

REVENDICĂRILE
ARTISTICE
ALE TRANSILVANIEI

CU 90 ILUSTRĂȚIUNI

DE

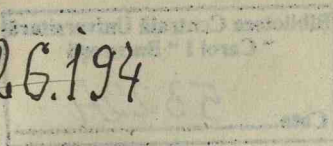
Dr. CORIOLAN PETRANU

PROFESOR DE ISTORIA ARTELOR LA UNIVERSITATEA
DIN CLUJ

TIPARUL TIPOGRAFIEI DIECEZANE, ARAD
1925

In. A. 26.194

Faint diagonal stamp in the top right corner.

1926

REVENDICĂRILE ARTISTICE ALE TRANSILVANIEI

CU 16 ILUSTRĂȚIUNI IN TEXT

DE

Dr. CORIOLAN PETRANU

PROFESOR DE ISTORIA ARTELOR LA UNIVERSITATEA
DIN CLUJ

53/83

TIPARUL TIPOGRAFIEI DIECEZANE, ARAD
1925

CONTROL 1953

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București
Cota 53224

PC 91/10

B.C.U. "Carol I" - Bucuresti

C53183

În broșura mea intitulată „Rolul istoricului de artă român în Transilvania“ (București, 1924 p. 9-11) am rezumat ca puncte principale ale activității ce ni-se impune în momentul de față următoarele: 1. Inventarierea monumentelor de artă imobile. Pentru acest scop este necesară revendicarea arhivei monumentelor ardeleno-dela Comisiunea Monumentelor istorice din Budapesta. 2. Inventarierea monumentelor mobile de artă ardeleno, fie că se găsesc pe teritoriul Ardealului, ori în streinătate (în primul rând în Austria și Ungaria). 3. Prepararea lucrărilor pentru revendicarea comorilor de artă ardeleno aflătoare la muzeele din Viena și Budapesta.

Dacă recunoaștem, că chestiunea inventarierii este în strânsă legătură cu cea a revendicărilor, va trebui să recunoaștem, că problema revendicărilor noastre artistice, este cea mai actuală și cea mai importantă în momentul de față pentru un istoric de artă român. Trebuie să prindem acum momentul ca să recâștigăm ceea ce am pierdut în cursul veacurilor. Imprejurările de azi și tratatele de pace ne stau în ajutor, specialiștii și diplomații noștri au cuvântul. A neglija o asemenea chestiune ar însemna o pierdere ireparabilă pentru viitor.

Ca istoric de artă ardeleno și fost delegat al guvernului în chestiunea recuperării obiectelor prevăzute în articolul 176 al Tratatului dela Trianon, îmi țin de datorie națională a examina problema reven-

dicărilor artistice, a expune materialul de care dispun cu scop de a servi prin modestele mele cercetări și cunoștințe conducătorii noștri de stat în găsirea soluțiilor cari li-se impun. Regret, că din cauza mijloacelor insuficiente (vina nu este a mea) am fost silit să reduc extenziunea capitolelor din urmă și să renunț la 64 ilustrații ce le-am adunat cu mare greutate. Am convingerea totuși, că cei interesați vor profita de materialul ce-l prezint aici la un loc, iar cauza va avea succesul dorit.

Observ, că lucrarea de față s'a făcut din inițiativa proprie, caracterul ei este neoficial și personal, prin urmare nu angajează prin nimic oficialitatea noastră.

Cluj, la 1 Iulie, 1925.

CORIOLAN PETRANU

CAP. I.

CONTRIBUȚIUNI PRIVITOARE LA ÎNSTRĂINAREA ȘI DISTRUGEREA OBIECTELOR DE ARTĂ ALE TRANSILVANIEI

CAPITOLUL I.

Contribuțiuni privitoare la înstrăinarea și distrugerea comorilor de artă ardeleană.

Cu ocazia fondării Muzeului Asociațiunii din Sibiiu s'a făcut constatarea, că cele mai valoroase obiecte de artă și de muzeu ale Transilvaniei au ajuns la Viena și Budapesta¹. Nici înainte, nici după aceea însă nu s'a pus problema: cum au ajuns ele acolo? Această problemă a devenit actuală pentru neamul și statul nostru după desmembrarea imperiului austro-ungar, ea devine actuală mai ales azi, în ajunul unor convențiuni privitoare la obiectele de artă ale Transilvaniei, cari se află în Austria și Ungaria. Se crede, în general, că aceste comori au ajuns pe cale cu totul dreaptă la muzeele mari din Viena și Budapesta, pe când nu este tocmai așa. În cele ce urmează se vor da câteva indicații, câteva date concrete, din care reiese că în realitate Transilvania și ținuturile mărginașe au fost despoiate de comorile lor. Aceste date și ele vor justifica dreptatea revendicărilor noastre artistice și a pretențiilor noastre indiscutabile față cu Austria și Ungaria.

Transilvania a fost considerată din timpurile cele mai vechi ca patria aurului și a comorilor. În trecut ca și azi, aici s'a produs incomparabil mai mult aur decât în alte țări. Dacă luăm în considerare părerea specia-

¹ „Transilvania“, 1905.

liștilor¹, că Ardealul produce anual trei mii kg. aur, adecă mai mult decât toate celelalte țeri din Europa în afară de Rusia, apoi faptul că s'ar putea exploata pe an de șase ori mai mult aur și argint, ne vom putea forma o părere aproximativă, deși unilaterală, despre bogăția provinciei noastre. Sf. Bernard² numește Ardealul deadreptul „țara aurului“; Benkő³ ne relatează, că la Abrud un țăran a găsit un bulgăre de aur în valoare de 1600 de galbeni. În 1591 s'a găsit un bulgăre de aur în formă de coif în valoare de 800 galbeni⁴. La muzeele de istoria naturală din Viena și Graz cei mai numeroși și mari bulgări de aur sunt din Transilvania⁵. În afară de legende păstrate în popor⁶, există și păreri emise de specialiști, că Darius din cauza minelor de aur din Ardealul de azi ar fi început războiul cu Sciții⁷, că Grecii din cauza aurului au susținut legături comerciale cu provincia noastră⁸, iar Romanii atrași de aurul Daciei ar fi ocupat acest pământ⁹. Pentru noi este indiferent dacă aceste păreri sunt acceptabile ori nu; în tot cazul ele dovedesc indirect bogăția în aur a Transilvaniei.

Nu numai bogăția în aur, dar și bogăția artistică a Transilvaniei este lăudată. Arta preistorică în puține țări a lăsat urme atât de numeroase pe un teritoriu re-

¹ Această informație o datoresc d-lui V. Stanciu, profesor de mineralogie a Universității din Cluj.

² *De consideratione, liber IV.*

³ Benkő, în „*Transilvania*“, Viena (fără an), p. 93.

⁴ *Ibid.*, p. 92.

⁵ Miksa, *Magyar történelmi emlékek külföldön*, Cluj, 1868, p. 21.

⁶ *Ibid.*

⁷ Kropf, *Darius király Erdélyben*, în „*Századok*“ 1899 și în „*Classical Revue*“, 1897; N. Togan, *Comoara regelui dac Decebal*, în „*Transilvania*“, 1898.

⁸ Márki, *Arad vármegye története*, Arad, 1892, p. 19.

⁹ Téglás G., *Dácia őskori aranybányászatának forgalmi összeköttetései* în „*Földrajzi közlemények*“ 1892, II și urm.

lativ mic ca aici. Epoca neolitică și a bronzului în această provincie au dat dovezi de o dezvoltată artă cu caracter local. După Hoernes, dintre toate țările citregeice Banatul de azi merită premiul în ce privește ceramica din epoca bronzului¹. Dacia nu a fost lipsită de comori de artă înainte de stăpânirea romană. O parte a comorilor regelui Decebal o vedem reprezentată într'un relief al columnei lui Traian din Roma; ele constau din obiecte de artă industrială de o înaintată tehnică². Stăpânirea romană a lăsat în Transilvania extraordinar de multe rămășițe culturale și artistice, care deși în majoritate reprezintă o artă provincială, pentru noi ca urmași ai Romanilor au deosebită importanță. Epoca migrațiunii popoarelor în Transilvania și Banat a lăsat monumente de aur și argint unice, de valoare incomensurabilă, cum sunt tezaurele dela Sânt-Nicolaulmare, Șimleul Silvaniei, Cioara, Apahida. Secolele prime ale dominațiunii maghiare dacă au lăsat prea puține urme artistice, ele devin mai numeroase după colonizarea Sașilor. Sub Ludovic-cel-Mare se începe o înflorire a aurăriei în jumătatea a doua a secolului XIV-lea, care a lăsat opere de artă remarcabile, nu numai din punct de vedere al provinciei, ci și dintr'unul mai general, de exemplu lucrările fraților Martin și Gheorghe din Cluj (Klussenberch). Ludovic-cel-Mare ridică comerțul artei industriale ardelenene prin aceea, că-i deschide în 1379 drum liber spre Occident și Orient. Inflorirea artelor industriale continuă în școala care urmează și-și ajunge apogeul în secolele XVI—XVII. Agrafe, brâuri, cupe, ibricuri, cane, păhare, lavoare, farfurii și bijuterii

¹ Hoernes, *Urgeschichte der bild. Kunst in Europa*, Viena 1915, paginile 302, 395.

² Téglás G., *Decebal dák király kincse*, în „A Hunyadm. tört. és rég. társ., IX. évkönyve, Deva“, 1898, V. și N. Togan, în „Transilvania“, 1898.

de aur și argint s'au fabricat într'un număr și cu o varietate extraordinară; ele erau răspândite dela familiile princiare până în familiile burgheze, în catedrală, precum și în bisericile dela țară. La Cluj cunoaștem în două secole patru sute de giuvaergii, în Sibiiu, în zece ani, nouăzeci de giuvaergii¹. În afară de aceste două centre, Brașovul, Sibiul, Oradea, Sighișoara și Alba-Iulia au o viață artistică înfloritoare. Bogăția în aurărie o putem constata și din numeroasele testamente, foi de dotă, inventarii². Gavril Bethlen avea de exemplu 450 de păhare de aur și alte metale, Mihail Apaffy a lăsat cincizeci de lăzi cu comori de artă industrială. Comorile ce le-a dus din Ardeal Castaldo au ocupat cincizeci de camioane³. Cauzele acestei înfloriri deosebite a artei industriale și a aurăriei în special sunt multiple: în afară de bogăția în metale prețioase a provinciei, iscusința meșterilor sași, iubirea luxului dela principe până la burghez, bunăstarea și dărnicia faimoasă a Ardelenilor, cauze practice, cum este recompensarea serviciilor aduse prin cadouri, care formau o avere sigură în caz de nevoie, ușor de transportat și de topit pentru a bate monedă. Ca argument istoric se poate aduce separarea și independența Ardealului, dela 1542 până la 1690, ca principat, după ce mai înainte, prin „Uniunea“ dela 1437 se întărise ideea separatismului. Separarea aceasta de Ungaria a creat o viață politică, intelectuală și artistică ardeleană⁴, în care ca artiști concetățenii noștri sași au avut partea principală. Din timpurile mai vechi șmalțul

¹ Radisics, *Magyar mükincsek*, III. p. 80.

² *Történelmi tár*, 1878, 1880, 1881, 1885, 1887, 1888; V. Roth, *Geschichte d. deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, Strasbourg, 1908, p. 69; Századok, 1877, 1833 și Koncz J., *Bethlen Gábor fejed. végrendelete*, Târgul-Mureșului, 1878.

³ Szendrei, *Erdély mükincsei*, pp. 88—91.

⁴ *Catalogue de l'Exposition Historique... de la Hongrie*, Paris, 1900.

combinat cu filigrane este considerat ca „small ardelean“, întrebuițând numai motive vegetale. Deși în ultimele decenii ale secolului trecut s'au adus dovezi, că acesta nu este o invenție a artei ardelenene, totuși el formează o notă caracteristică a aurăriei ardelenene și a fost în Ardeal mai răspândit decât oriunde.

Este dureros a constata cât de puțin s'a păstrat până acuma în Ardeal din comorile de artă ale trecutului. Ceeace vedem azi în muzeele ardelenene nu ne poate oferi decât o prea palidă icoană și în unele cazuri ne poate induce în eroare în privința bogăției artistice a trecutului. Cea mai mare parte a comorilor de artă găsite ori lucrate în Ardeal a fost distrusă ori înstreținată. În timpurile mai vechi chiar până în secolul al XIX-lea, nu a existat pietatea ce-o avem azi pentru monumentele de artă și cele istorice. Comorile de metal prețios adeseori au fost sfărâmate și topite pentru a fi transformate în monedă. Cea mai mare crimă a comis-o în privința aceasta Ferdinand al Austriei, care după dezastrul dela Mohács a bătut monedă din o însemnată parte a tezaurului regal ungar dela Buda¹, în care se găseau și comori de origine ardeleană. Cele șaptezeci de nave încărcate cu tezaurul ungar, pe cari regina Maria le-a dus dela Buda, au fost spoliata în parte pe drum; două au fost scufundate².

Ca instructiv exemplu al devastării comorilor de artă ne servește soarta tezaurului catedralei din Alba-Iulia. Tatarii și Sașii au despoiat biserica de obiectele

¹ Siklóssy L., L. *Mükincseink vándorútja Bécsbe*, Budapesta, 1919, p. 66. — Această lucrare, precum și a lui Miksa sunt unicele monografii; prima s'a scris în vederea lucrărilor Conferinței păcii: drept aceea va fi consultată din caz în caz. Ceeace pare curios la Siklóssy este faptul, că el reclamă pentru Ungaria și obiectele ardelenene și chiar și cele românești din Ardeal.— V. și V. Roth: Op. cit. p. 60.

² Siklóssy, o. c., pp. 67—78.

sale prețioase în secolul al XIII-lea, Turcii în secolul al XV-lea, protestanții în secolul al XVI-lea, devastând altarele, sculpturile și tablourile; trupele lui Gheorghe Rácz, ale lui Bethlen și Moise Székely, unite cu cele turcești, incendiul între 1600—1603, la 1658 iarăși Turcii. Soldații lui Rácz au spoliat chiar și mormintele princiare de bijuterii și podoabe, aruncând osemintele¹. Multe obiecte de artă au căzut jertfă vremurilor neliniștite: Tatarilor, Turcilor, volniciilor princiare, inovațiilor reformației și numeroaselor incendii mari. Astfel de incendii mari au fost, de exemplu, cele din 1556, 1570 la Sibiu, în 1689 la Brașov, în 1438 la Sebeșul Săsesc². Prin introducerea reformațiunii se îndepărtează aranjamentul bisericilor catolice, altarele, sculpturile, icoanele, cum s'a făcut de exemplu la Mediaș în 1545³. Orașul Oradea și-a topit în 1609 pentru scopuri războinice cele patru statui de bronz celebre ale fraților Martin și Gheorghe din Klussenberch (Cluj)⁴. Când Sigismund Báthory a părăsit Ardealul, el a nimicit toate obiectele ce nu le-a putut duce cu sine. Multe comori de artă au dispărut și prin obiceiul nobilimei și burghezimei ardeleni de a pune în mormânt bijuteriile defunctului. Așa când fu îngropată la 1359 regina Isabela în Alba-Iulia, cancelarul Mihail Csáky îi pune în sicriu sigilul și coroana de argint aurită, cu pietre scumpe, lucrată la Brașov. Murind în 1648, la Brașov, Margit Schaeser, ea a fost îngropată în brocart de aur, pe brațe cu câte două rânduri de perle și brățări de aur, decorată cu lanț și coroană virginală în afară de alte bijuterii cu

¹ Szendrei, o. c., p. 58, *Magyarország műemlékei*, I. pp. 51, 79, 80.

² V. Roth, *Geschichte d. deutschen Baukunst in Siebenbürgen*, Strasbourg, 1905, p. 113.

³ V. Roth, *Siebenbürgische Altäre*, Strasbourg, 1916, p. 23.

⁴ Siklóssy, o. c., p. 132, 140.

pietre scumpe, care au fost așezate lângă ea¹. Multe bijuterii au fost descoperite în cripta Sofiei Kendi în Cetatea-de-baltă: brățări cu smalt și coliere, vre-o sută de agrafe, cercei etc.² În 1786 împăratul Iosif al II-lea ordonă topirea comorilor de aur și argint ale bisericilor și mănăstirilor, ceea ce înseamnă o mare pierdere din punctul de vedere al istoriei artelor ardelenese³. Cum vom vedea mai la vale multe obiecte de artă și culturale au fost transportate de către Habsburgi la Viena. S'au păstrat însemnări că nu toate din acestea au ajuns la Viena, ci au dispărut ori s'au nimicit pe drum. Așa cu ocazia unui transport la Viena o corabie, în care se găseau obiecte antice din Ardeal, colecționate de contele Ariosti⁴, s'a scufundat în 1723 la Seghedin. Cu prilejul unui alt transport din Banat, s'a scufundat în Dunăre în 1755 în apropierea Budei colecția adunată de baronul Engelshofen⁵. În timpul revoluției din 1848-49 au dispărut și s'au distrus obiecte de artă. Contele Kemény⁶ amintește la 1855 distrugerea colecției sale particulare din Grind și a colecției de muzcu dela liceul din Aiud, ceea ce ne confirmă și Kővári⁷.

Ieșirea de pe teritoriul provinciei și înstreinarea comorilor de artă ale Transilvaniei se începe de curând și sub diferite forme. Valori de interes artistic și științific în totdeauna s'au descoperit la noi. Aceasta reiese dintr'un document dela 1229, în care se iau dispoziții în privința comorilor găsite: ele sunt, nu ale aflătorului

¹ Szendrei O. c., pp. 80.

² *Ibid.*

³ Siklóssy, pp. 193-5.

⁴ L. Kőváry, *Erdély régiségei*, Pesta, 1852, p. 13.

⁵ Grisellini, *Geschichte d. temesvárer Banats*, I. 279; III. 2.

⁶ „*Transilvania*“, *periodische Zeitschrift für Landeskunde*, Sibiu, 1855, pag. 99.

⁷ Kővári, o. c., p. 14.

ci ale regelui Ungariei¹. Cum în vremea aceasta sediul regilor ungari era la Buda, reese că înstreinarea pentru noi se începe. Un *libellus* dela finea secolului al XV-lea din Laurenziana ne relatează că regele Mateiaș Corvinul a adus din Ardeal la Buda pietre romane cu inscripții, dintre care învățatul Bart. Fontius a văzut trei pe malul Dunării în Buda².

Tezaurul regal din Buda a ajuns în posesiunea numeroaselor cadouri oferite de orașele ardelen. Cadourile acestea, dacă uneori erau benevole, erau și cerute ori forțate. Când judecătorul regal al Sașilor din Sibiiu, Laurențiu Hann, a fost la Curtea lui Vladislav al II-lea din Buda din însărcinarea Consiliului, curtenii i-au dat să înțeleagă, că regele nu va refuza a primi cu ocazia audienței un vas de argint în valoare de treizecișicinci mărci. Laurențiu a adus la cunoștința celor de acasă știrea cu observația că și lui Iacob din Moșna i-s'a comunicat pentru Mediaș aceeași dorință a regelui și că și cei din Brașov și Bistrița s'ar fi declarat gata a comanda câte ceva pentru rege. În urmă Laurențiu face observația: „Und unseres Herrn Gnod ist etwas pegerund“³. Concentrarea comorilor la Buda în vremea aceasta, când Ardealul era una cu Ungaria, apare naturală, ea înseamnă însă azi pentru noi înstreinarea lor. Luxul regilor ungari și dărnicia lor în afară era proverbială. Ludovic-cel-Mare, de exemplu, a edificat capelele din Aachen și Maria-Zell, înzestrându-le cu comori. Dintre acestea o parte s'a păstrat până azi: așa două blazoane de argint de o incontestabilă valoare artistică,

¹ Br. I. Forster, *A műemlékek védelme, etc.*, Budapesta 1906, p. 5, în baza unui document publicat în Fejér, *Codex Diplomaticus*.

² „*Corpus Inscriptionum Latinarum*“, Supplement vol. III.

³ V. Roth, *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, Strasbourg, 1908, p. 62, bazându-se pe G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, ed. a 3-a, 1899, p. 139.

care sunt atribuite de învățații unguri artiștilor Martin și Gheorghe din Cluj¹. Celebra statuie a Sf. Gheorghe, executată de acești doi ardeleni, a ajuns după părerea unui învățat ungar² ca și un cadou al lui Ludovic-cel-Mare la Praga, unde de altcum se mai găsesc șase relicvarii³ donate lui Carol al IV-lea de către regele, nobilii ori orașele Ungariei. În 1528 deputațiunea orașului Brașov a prezintat reginei în Praga cadouri, o cană de argint și covoare. Vremurile neliniștite ale lui Ludovic al II-lea, hotărâsc concentrarea comorilor bisericești și întrebuințarea lor pentru scopuri războinice. Ludovic trimete comisari ca să adune vase de aur și argint, bani, precum și alte lucruri prețioase⁴. Dela dieceza Oradiei s'a cerut jumătate din comori.

Cercetătorii viitori vor putea aduna mai multe date decât cele înșirate mai sus. Este invederat însă că Transilvania în vremea aceasta înainte de dezastrul dela Mohács nu avea tezaurul său, ci îmbogățea prin comorile ei tezaurul regal ungar din Buda. Unde este acest tezaur din Buda, în care intra în mod natural cecece avea Ardealul mai prețios? După înfrângerea Ungariei dela 1526 din partea Turcilor, Regina Maria a Ungariei (sora împăratului Ferdinand al Austriei) pleacă din Buda cu șaptezeci de corăbii încărcate cu comori, ca și când tezaurul ar fi proprietatea sa particulară. Comorile au fost inventariate de delegații lui Ferdinand; o parte, care era din aur și argint, a fost topită, cealaltă împărțită între Ferdinand și Maria⁵. Astfel s'a înstreinat

¹ Hampel, *Ötvösmüvek Nagy Lajos korából és az erdélyi ötvös-iskola* în „*Archaeologiai értesítő*“, 1888.

² E. Czakó, *Kolosvári Márton és György*, Budapesta, 1904, p. 19.

³ Roth, o. c., p. 218.

⁴ Siklóssy, p. 58.

⁵ *Ibid.* p. 89.

tezaurul regal din Buda, la care a contribuit și Ardealul prin cota lui.

După dezastrul dela Mohács și ocuparea Budei de Turci (1541), precum este cunoscut, Transilvania se separă de Ungaria. Descoperirile de comori au trebuit să fie la ordinea zilei, deoarece „Approbatæ Constitutiones“, III, § 54, din 1578 reclamă a treia parte a tezaurilor găsite pentru fisc. Unde au răfăcit acestea? Probabil au avut aceeași soartă ca și celelalte, care, precum vom vedea, ajung la Viena. În 1541 tezaurul familiei Zápolya ajunge în Ardeal, adus de către regina Isabela¹. Acest tezaur a mai fost îmbogățit în Ardeal prin cadouri, de exemplu al orașului Bistrița², în 1449: o cană mare de argint, o orgă mică, o altă cană și linguri de argint. Tezaurul a ajuns în mâna rudelor polone, iar obiectele mai valoroase le-a câștigat împăratul Maximilian și soția sa. Între acestea era o cească de aur cu monede antice, sceptrul ce l-a primit Ioan Sigismund dela Sultan și sabia donată acestuia de către Francisc al Franciei³. Călugărul Gheorghe Martinuzzi, căruia i-se atribue un rol în fundarea principatului ardelean, a avut asemenea un tezaur, prețuit la 300.000 galbeni, în care se găseau cadouri ce primea un bărbat de stat, vase de aur și argint, pietre scumpe, inele, obiecte de cristal, documente și galbeni⁴. Fratele Gheorghe a fost ucis de unealta lui Ferdinand, averea lui a sechestrat-o Castaldo, o parte și-a reținut-o pentru sine, o altă parte a primit-o regina Ana la Viena cu titlul „Frater Georgens Verlassung“, despre care s'a

¹ *Ibid.*, p. 151.

² Fr. Kramer, *Bistritz um die Mitte des XVI. Jahrhunderts*, în „Archiv d. Ver. f. Siebenbürg. Landeskunde“, XX, p. 48; reprodușă de V. Roth, o. c., pag. 59.

³ Siklóssy, pp. 152-3.

⁴ *Ibid.*, p. 98.

luat inventariu în 1553. Castaldo a plecat din Ardeal cu cincizeci de camioane cu comori¹. Familia Habsburgilor, care a ajuns cu cea mai mare ușurință în posesia tezaurului regal din Buda și a tezaurului lui Zápolya² și Martinuzzi din Ardeal, a primit numeroase cadouri din Ardeal. Ele veneau an de an. În 1552 Ardelenii oferă două cupe aurite, fiecare de câte treisprezece mărci, un lighian și o cană, în 1555 o delegație arde-

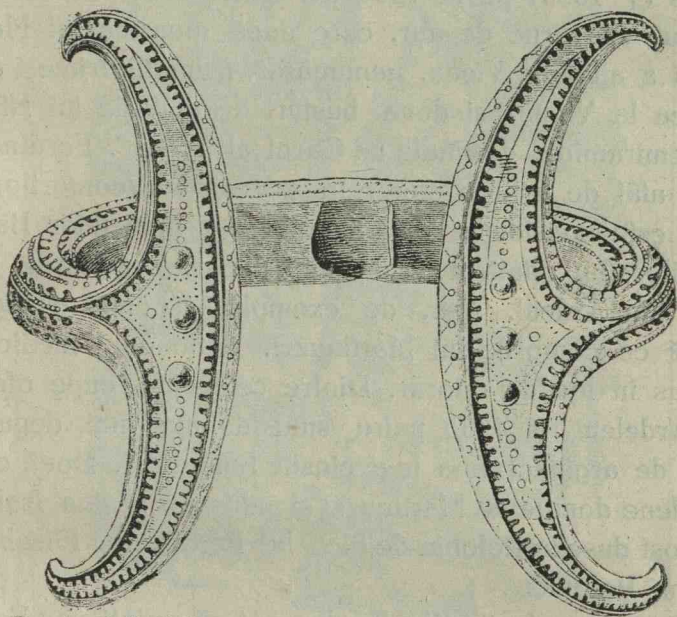

Fig. 1. Brățară de aur găsită în Biia. Muzeul național ungar.

leană aduce o tavă de argint decorată cu o roză în interior, iar în exterior cu istorioare, o cană, cinci cupe și cincisprezece vase de argint³. Ardealul încă din vremea aceasta a fost exploatat pentru colecțiile de monede vechi, cari sub influența renașterii italiene erau foarte

¹ Szendrei, o. c., p. 91.

² Idem: Hova leli a Szapolyaiak kincse. „Ellenzék“ XLVI. 267.

³ Siklóssy, p. 104.

la modă. Ferdinand trimete Mariei la Bruxelles o cutie cu monede vechi, observând că nu a găsit mai mult în Ungaria și Ardeal¹. Despre Castaldo știm că a colecționat pentru Ferdinand antichități și monede. După Lazius, locuitorii au găsit în 1540 lângă S. Măria Orlea (jud. Inidoara), în apropierea Streiului 40.000 de lisimahi de aur, cari ajunși în posesia lui Martinuzzi, au fost în parte (10.000) expediați la Viena de Castaldo. După Miles († 1686) pe la 1551 s'a găsit o comoară lângă Streiu: un șarpe de aur, care după moartea lui Martinuzzi a ajuns la Viena, nenumărați lisimahi, trimeși asemenea la Viena, și două busturi de aur ale lui Ninus și Semiramida, destinate lui Carol al VI-lea². Ferdinand care atât de ușor a ajuns în posesiunea comorilor și care este considerat ca întemeietorul colecțiilor Habsburgilor, nu odată a donat mai departe cadourile primite din Ardeal. Așa, de exemplu, o cupă câștigată odată cu comorile lui Martinuzzi, a donat-o medicului Lazius în loc de onorar. Dintre cele cinci cupe oferite de Ardeleni în 1555 patru sunt donate mai departe: tava de argint și cana le-a cinstit Sultanului. Două cupe ardelenene donate de Martinuzzi și patru de regina Isabela au fost duse în Polonia de fiica lui Ferdinand, Elisabeta, regina Poloniei³.

Dintre moștenitorii lui Ferdinand⁴, să amintim pe Ferdinand de Tirol, celebru colecționar, care a câștigat armatura principelui Ștefan Báthory, să amintim pe împăratul Maximilian, în ale cărui inventarii figurează două decoruri de masă de aur donate de Waedei (probabil Báthory)

¹ *Ibid.*, p. 99.

² G. Téglás, *Decebal dák király kincse*, în „Hunyadmegyei rég. és tört. társulat, IX. évkönyve“.

³ Siklóssy, p. 105.

⁴ Cum s'au înstreinat mai departe comorile lui Ferdinand v. Bocheim, op. c p. 18.

și alte două de episcopul Ardealului, Paul Bornemissza, apoi pumnalul Voevodului din Ardeal și o cupă înaltă ardeleană. Maximilian moștenește chiar și obiecte ro-

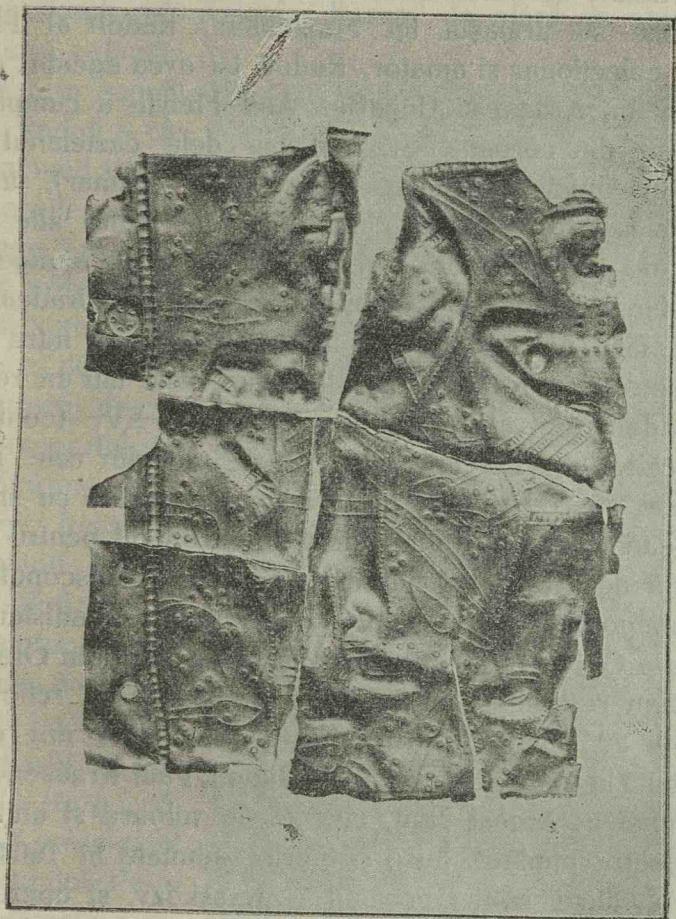

Fig. 2. Din tezaurul de argint găsit la Ciocara.
Muzeul de istoria artelor, Viena.

mânești. Mitropolitul de Strigoniu, Nicolae Olachus, care era Român de origine, scrie între altele astfel în testamentul său: „Inelul meu cel mare de aur cu chipul vulturului, care odinioară era al unchiului meu Mihnea,

Voevod al Munteniei, asemenea și pumnalul meu de războiu, în care se găsește întreg calendarul, le las arhiducelui Max¹.

Alături de Ferdinand ca exploatator al comorilor ardeleni stă urmașul lui Maximilian, Rudolf al II-lea, mare colecționar și amator. Rudolf își avea agenții, cari operau în Ardeal și Ungaria. Așa Melyth a cumpărat jumătate din coroana Sf. Ladislau dela castelanul G. Szokoly junior în cetatea Ecsed (jud. Sătmar), unde ea fusese transportată, împreună cu multe alte comori ale catedralei din Oradea, pentru a nu ajunge în posesiunea Turcilor². Comorile catedralei din Oradea au ajuns fără voința acesteia în cetatea Ecsed. Între ele se găsea și relicvia Sf. Ladislau, care este într'un relicvariu de argint aurit din secolele XIV—XV. (conține o bucășică din craniul sfântului) — una din cele mai distinse opere ale aurăriei ardeleni decorate cu smalt ardelean, atribuită fraților din Cluj. Probabil pentru a fi salvată de invaziunea turcească, ori prin episcopul ardelean gonit Dimitrie Naprágy, moaștele Sf. Ladislau au ajuns la Győr. De atunci episcopii și capitolul din Oradea au făcut repeșite încercări pentru recăștigarea relicviei, dar nu au isbutit a primi decât o bucășică din osul craniului la 1775³. Comisarul lui Rudolf, Paul Krausenegh, a adunat în Ardeal bani, obiecte de valoare și antichități pentru Impărat. Între comorile adunate în 1604 se găseau, după contemporanul Szamosközy, și opere de artă populară românească: doi boi de aur, în cari erau așezați vre-o 1.200 de galbeni. Nu erau antichități, ci „opere făcute de țărani valahi“ ajunse în Ardeal probabil dintr'o

¹ *Ibid.*, p. 111.

² *Ibid.*, p. 132. Cum au ajuns comorile catedralei la Viena, v. art. din „Századok“ 1902 de Komáromy A.

³ Czobor, în „Magyarország történelmi emlékei“, I. p. 164.

biserică din Muntenia. „Careva Voevod valah, vrând să cinstească Nașterea Domnului, a comandat acești doi boi de aur pentru cinstea altarului și mântuirea sufletului său.“ Acești doi boi au fost predați comisarului Krausenegh prin Kelemen Kasza¹. În afară de obiectele de artă colecționate prin agenții săi, Rudolf a câștigat mult și prin cadourile ce i-se făceau și mai ales prin confiscări. Nu este fără interes din punctul nostru de vedere raportul său cu Sigismund Báthory. Acesta a moștenit multe argintării de la Cristofor Báthory, dar a câștigat și el însuși prin confiscări și volnicii timp cât a fost principe al Ardealului. Pe această cale a câștigat în 1594 douăzeci și cinci de camioane cu argint, în greu-

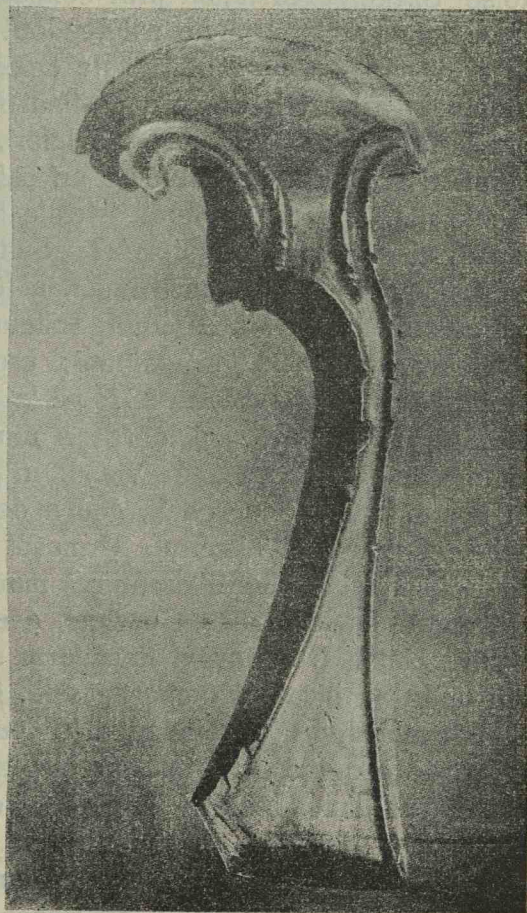

Fig. 3. Topor de aur din Tufalău.
Muzeul de ist. art. Viena.

¹ Siklóssy, p. 136.

tate de 220 de măji. El îl cinsti pe împărat cu un steag imperial primit dela Sultan și cu un cal admirabil echipat. Comorile ce le-a putut transporta le-a dus cu sine în Austria; din acestea fără îndoială a primit o parte Rudolf¹. În inventarul din 20 Maiu 1619 al Arhivei imperiale aflăm sabia lui Sigismund Báthory, sabia lui Moise Székely (câștigată prin comisarul Krausenegh), un echipament turcesc de cal (cadoul lui Basta), o sabie și o șea de lux, oferite de delegația ardeleană². Principele Andrei Báthory a destinat lui Rudolf un ceasornic în valoare de 15.000 de taleri, care însă a dispărut în Moravia. Probabil nu pe cale directă au ajuns în colecțiunile imperiale două șele ale lui Bocskai, sabia, paloșul și coroana, primite dela Sultan. Coroana lui Bocskai, principe al Transilvaniei, a fost comandată de Vizirul Mohammed la ordinul Sultanului. Avea atunci o valoare de 3.000 de galbeni; are 32 turcoase, 64 smaragde, 89+22 rubine, 281 perle și de-asupra un smaragd mare³. Această coroană din 1605 se găsește azi în tezaurul imperial din Viena. În acelaș timp Bocskai a mai primit o coroană, cea a despotului Ioan Heraclid, care însă a dispărut. Urmașul lui Bocskai, Gavril Bethlen, considerat drept cel mai mare amator de artă după regele Matiaș Corvinul, avea agenți chiar și în streinătate. Deși avem inventariu și testament⁴, nu știm unde au dispărut comorile sale. În baza testamentului, regele ungar Ferdinand al III-lea a moștenit două paloșe de lux decorate cu aur și pietre scumpe și un echipament luxos pentru Împărat. Ferdinand al II-lea asemenea a moștenit obiecte de mai mare valoare. Nu este cunoscut dacă s'a executat testamentul ori nu, cu greu se poate însă închipui că Habsburgii și-ar fi lăsat

¹ *Ibid.*, p. 140.

² Siklóssy, p. 141.

³ *Ibid.*, pp. 140, 145 și „*Archaeológiai Értésítő*”, 1884, p. 167-84.

⁴ Koncz I., *Bethlen Gábor fejedelem végrendelete*, 1878. Despre acelaș subiect, Deák Farkas în „*Századok*” 1878.

moștenirea în Ardeal. Cea mai mare parte a moștenit-o soția germană a lui Gavrilă Bethlen, Ecaterina de Brandenburg ¹. — Sub Rudolf se începe darea în judecată pen-

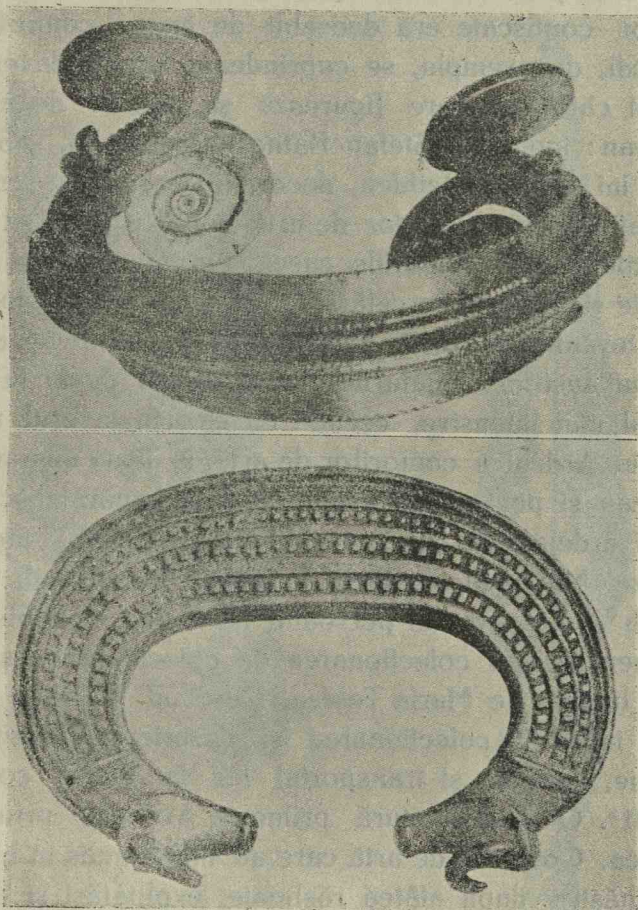

Fig. 4. Brățări de aur din Ardeal și din Perceiu.

Muzeul național ungar.

tru necredință a nobilimii ardelene și ungare și în legătură cu aceasta confiscarea averilor. Comorile de artă confiscate le-a primit dinastia austriacă. Perioada aceasta

¹ Siklóssy, pp. 154—6.

care ține vre-o sută cincizeci de ani, este numită de istoricii maghiari „epoca confiscărilor“. Membrii familiilor acuzate adeseori au trebuit să plătească sume fabuloase pentru a salva pe cei acuzați. Numărul comorilor confiscate era deosebit de mare, comorile lui Nádassdi, de exemplu, se cuprindeau într'un inventariu de opt cărți, în care figurează și obiecte de interes ardelean: inelul lui Ștefan Báthory, sabia lui, sabia de lux a lui Gavrilă Bethlen, decorată cu pietre scumpe. La majoritatea obiectelor de artă confiscate nu se arată proveniența în inventariile casei imperiale, dar se poate în parte stabili prin cercetări de stil și însemnări istorice¹.

Devenind la 1690 Transilvania o provincie a Imperiului austriac, legăturile ei cu Austria devin în mod natural mai intensive, ceea ce nu este în favorul rămănerii în Ardeal a comorilor de artă. În lipsa unui muzeu ardelean și pentru a-și asigura grația împărătească, cetățenii ardeleni au început a îmbogăți „benevol“ muzeele vieneze. Mai mult s'a făcut în modul acesta sub Maria Teresa², care avea în persoana baronului Hohenhausen un agent pentru colecționarea de obiecte antice și artistice. Înainte de Maria Teresa, Carol al VI-lea a încredințat în 1723 colecționarea și descrierea inscripțiilor romane, precum și transportul lor la Viena, contelui Ariosti³. O nouă lovitură primește Ardealul prin Iosif al II-lea. Comorile de artă care au mai rămas în biserici și mănăstiri după atâtea războaie, exploatări și confiscări din partea Habsburgilor, au fost distruse ori înstreinate prin desființarea ordinelor călugărești și prin utilizarea tezaurelor bisericesti pentru scopuri publice. În

¹ Siklóssy, pp. 159—170. Bochem, p. 22 și 48, 12.

² Rómer Fl. *A régészeti, în Magyarország a bécsi 1873 közkiállitáson*, Budapesta, 1873, p. 160.

³ Köváry, o. c., p. 13.

1786 Iosif al II-lea dispune ca obiectele de aur și de argint să fie topite, perlele și pietrele scumpe să fie vândute la licitație, iar obiectele defectuoase să fie în-

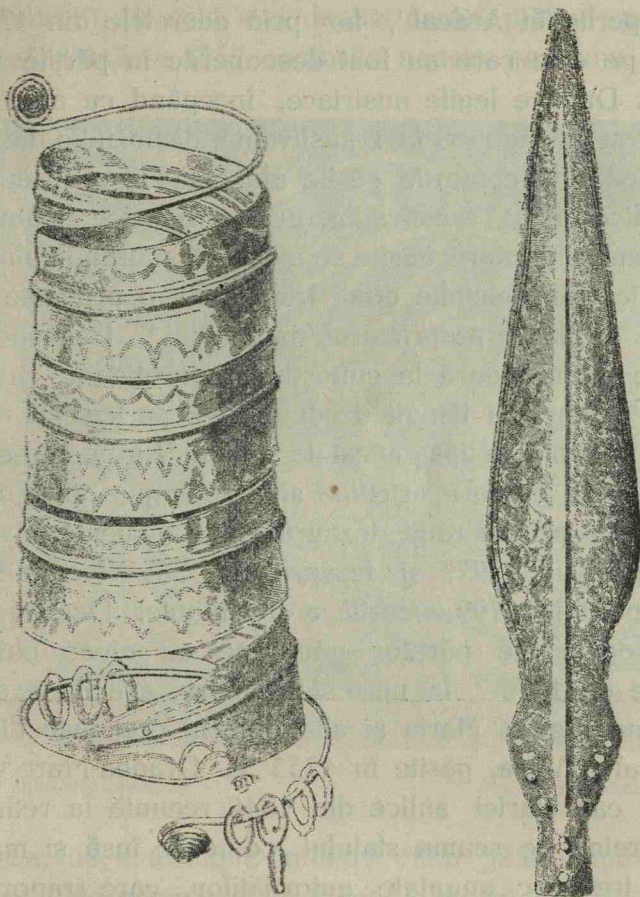

Fig. 5. Din tezaurul găsit la Pecica. Muzeul naț. ungar.

credișate anticarilor. Mai multe obiecte de artă au ajuns în modul acesta, cumpărate de locuitorii vienezi, în capitala Austriei¹.

¹ Siklóssy, p. 194.

Dupăce familia imperială prin diferite mijloace nedrepte ori forțate a ajuns în posesiunea atâtor comor ardelene, în 1771 și mai târziu, prin decrete imperiale a început a-și asigura tezaurele de artă care au fost descoperite în Ardeal¹, iar prin decretele din 1776 și 1777 pe cele care au fost descoperite în părțile ungurene². Dupăce legile austriace, începând cu anul 1690 au intrat în vigoare în Transilvania, dispozițiile din 1771 referitoare la comorile găsite ale codului civil austriac se aplică și în Transilvania. În baza acestor dispozițiuni o treime a comorii găsite se atașează patrimoniului statului, iar din cealaltă două treimi una o primește aflătorul, ceialaltă proprietarul imobilului³. Descoperirea trebuie să fie adusă la cunoștința autorităților; în caz dacă aflătorul a tănuuit descoperirea, partea lui revine denunțătorului, în lipsa acestuia statului⁴. În modul acesta o sumă de comori artistice și arheologice au ajuns la Viena, în primul rând tezaurul din Șimleul Silvaniei, descoperit în 1797, și tezaurul din Sânt-Nicolaul-Mare, descoperit în 1799, merită a fi amintite. Descoperirile arheologice ale părților ungurene au ajuns chiar și înainte de 1776-7 la muzeele vieneze, așa de exemplu coroana reginei Maria și alte obiecte prețioase din secolul al XIV-lea, găsite în 1755 la Oradea-Mare⁵. Decretul cancelariei aulice din 1846 renunță la reținerea unei treimi pe seama statului, comorile însă și mai departe trebuiesc anunțate autorităților, care raportează

¹ Decretul aulic din 25 Octomvre 1771.

² Datele cuprinse în acest alineat le datoresc bunăvoinței dlui C. Ne-grea, profesor de drept civil la Universitatea din Cluj, altele se bazează pe Forster, o. c. — Ex actis arch. cam. aul. n-le 102—1776 și 111—1777.

³ Art. 399 din Codul civil austriac.

⁴ Art. 398 și 400 ale Codului civil austriac și decretul Cancelariei aulice dela 15 Iunie 1846.

⁵ W. Böheim, *A Habsburgház mükincese*, Budapesta, 1898, p. 49.

guvernului austriac, ca acesta să înștiințeze muzeele imperiale. În realitate procedul a rămas același: descoperirile au fost expediate pe cale oficială la Viena¹, iar muzeele imperiale au reținut și răscumpărat ceea ce le-a convenit, în cele mai multe cazuri plățind prețuri ridicole². Până la 1867 comorile noastre au ajuns astfel

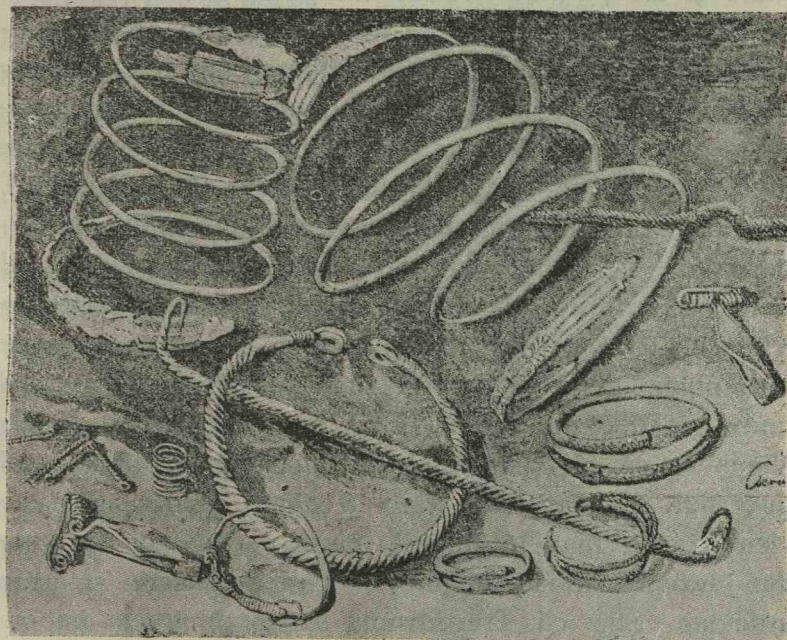

Fig. 6. Bijuterii dace.

Muzeul național ungar.

la Viena, ba autoritățile militare chiar până după 1885 au trimis descoperirile la Viena³. În părțile ungurene până la 1867 se petrece un lucru mai ciudat din punct

¹ Decretul Cancelariei aulice dela 15 Iunie 1846. — Joh. Gabr. Seidl, *Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in d. österreichischen Monarchie* (din „Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen“), vol. I-XXVIII și Miksa, o. c., pp. 27-54.

² Miksa, o. c., p. 27.

³ Forster, o. c., p. XVI.

de vedere juridic: aici chiar după introducerea codului civil austriac în 1852, deși acesta în 1846 renunță la reținerea unei treimi, Viena reține mai departe o treime ⁴.

După ce în 1802 contele Ștefan Széchenyi fundează Muzeul Național maghiar ⁵, din partea maghiară se depun insistențe ca descoperirile Ungariei, prin urmare și ale părților noastre mărginașe, să poată intra în Muzeul național ungar. Austria face în această privință unele concesii. Decretul imperial din 1812 dispune ca obiectele care nu au fost reținute de muzeele imperiale din Viena să poată fi selecționate și cumpărate de Muzeul Național ungar și Universitatea din Budapesta ⁶. În 1816 Muzeului Național ungar și Universității din Budapesta li-se dă favorul de a anexa un conspect al obiectelor dorite înainte de trimiterea descoperirii la Viena: cele cuprinse în conspectul ungar se respectă însă numai după ce muzeul vienez și-a reținut cea ce-i convenea din descoperiri ⁷. O nouă ocazie fu pentru Viena ca să câștige obiecte de muzeu anul 1849, când guvernul absolutist austriac a răpit pentru muzeele vieneze cea mai însemnată parte a colecției de arme din Muzeul Național ungar ⁸, în care se găseau și arme ardelen. Știm că Transilvania a avut în trecut importante centre de fabricare a armelor.

După unirea Ardealului cu Ungaria și după 1867, locul Vienei în privința concentrării comorilor de artă îl ia Ungaria. În lipsa unor legi ungare speciale, practica constantă se razimă pe vechi decrete regale în părțile ungurene. În aceste părți o treime se cuvine Statului,

⁴ *Ibid.*, pp. 31 și XV.

⁵ *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene*, Budapest, 1902.

⁶ Decretul imperial dela 1 Noemvrie 1812.

⁷ Hotărîrea regelui Francisc, nr. 37668—1345 din 10 Septemvrie 1816.

⁸ Siklóssy, pp. 205—13.

comoara, dacă are valoare artistică ori științifică, poate fi răscumpărată în primul rând de Muzeul Național din Budapesta, în al doilea rând de Universitatea din Budapesta, în al treilea rând de Universitatea din Cluj, iar în al patrulea rând de instituțiile de provincie¹. În Ardeal dispozițiile legale în privința descoperirilor se deosebesc până în ziua de azi de cele din părțile ungurene. În Ardeal codul civil austriac este și azi în vigoare, cu deosebire însă, că dela 1867 drepturile ce le aveau mai înainte muzeele vieneze au trecut asupra Muzeului Național ungar din Budapesta, care avea până în 1918 „dreptul incontestabil și nelimitat de a alege și a reține“, răscumpărând în întregime obiectele ținute de cei în drept². Astfel au ajuns descoperiri de extremă importanță, cum sunt:

Fig. 7. Statueta de bronz alui Sarapis, găsită în Turda. Muzeul naț. ungar.

al doilea tezaur din Șimleul Silvaniei (1889), barele de aur din Crasna (1892) și multe altele la Muzeul Național din Budapesta, de și din 1859 există un Muzeu Național al Transilvaniei. În ce mod se îmbogă-

¹ Forster, p. 66.

² Forster, p. 15.

Jește Muzeul din Budapesta prin descoperiri arată o comunicare oficială din 1893, când se constată că jumătate din noile achiziții se datorește descoperirilor întrate pe calea oficială¹. Directorii Muzeului Național al Transilvaniei, precum și directorii muzeelor ardelene din provincie, adeseori se plâng că descoperirile mai importante ajung la Budapesta și că nu mai au mijloace de a cumpăra descoperiri de valoare². Muzeele din Budapesta în repețite rânduri delegă experți dându-le mijloace necesare, ca să colecționeze obiecte de muzeu în Ardeal. Nu numai obiecte de artă și istorico-arheologice se colecționează, dar și cele etnografice românești. Nu lipsesc nici muzee de provincie în Ungaria de azi, de exemplu cel din Debreșin³, Bichiș-Ciaba⁴ ori Sümeg⁵, cari au achiziționat obiecte ardelene. Să nu ne mirăm dacă Muzeul Național al Transilvaniei și muzeele de provincie ardelene nu au putut progresa așa cum era de dorit. Directorul celui mai mare muzeu ardelean constată în 1902, în raportul său⁶, că muzeul este mai sărac în ceiace Ardealul era odinioară mai bogat: în aurărie și lucrări în smalt. Acestea în mod natural au ajuns la muzeele din Budapesta și la particularii din Ungaria și străinătate, cari dispuneau de mijloace, nemai vorbind de aristocrația din Ungaria de azi, care, parte din moștenire, parte prin cumpărări, a ajuns la un număr considerabil de obiecte de veche artă ardeleană.

¹ „Archaeológiai Értesítő, 1893, p. 375.

² „Erdélyi Múzeum“, 1888, 1892, 1893.

³ *Múzeumi és könyvtári Értesítő*, III. p. 134.

⁴ Márki S., *Aradvármegye története*, Arad, 1892, pp. 3-16.

⁵ Darnay K., *Hallstattkori lovassir egy maros-csapói halomban*, în „Archaeológiai Értesítő“, 1909, p. 165. În Vác, în posesiunea piariștilor, asemenea se găsesc obiecte de artă ardeleană. V. „Akadémiai Értesítő“, 1847, pag. 254.

⁶ *Erdélyi Múzeum*, 1902.

Situația azi este aceea că muzeele și particularii din Ungaria și străinătate posedă mai multe comori de artă ardeleană decât muzeele din Ardeal. Expoziția de amatori¹ aranjată în 1907 la Muzeul de artă industrială din Budapesta, expoziția dela Stein-am-Anger (Szombathely), din 1913 ne-au documentat ce comori ardelenene de neprețuită valoare se găsesc în posesiunea aristocrației ungare². Ardealul secolului al XIX-lea a fost un teren fecund și pentru anticarii străini. În parte așa se explică de ce la expoziția de aurărie din Viena la 1907 douăzeci de proprietari austriaci³ au participat cu obiecte ardelenene. Conte Ioan Kemény se plânge, la 1835, că antichitățile ardelenene sunt vândute călătorilor străini pricepuți⁴. Din cauza inexistenței unei legi ungare referitoare la monumentele istorice mobile, care să împiedece ieșirea lor din țară, foarte mult s'a înstrăinat⁵. Să aducem câteva exemple concrete, relevate de reviste. Câte s'au înstrăinat fără să se fi luat notă în publicitate!

Fig. 8. Statuia lui Ercule, găsită la Băile Erculane. Muzeul de ist. art. din Viena.

¹ *Múzeumi és könyvtári Értesítő, I. Szendrei: Amateur kiállítás.* pag. 206-215 și catalogul expoziției de Csányi.

² *Korrespondenzblatt, d. Vereins f. siebenbürgische Landeskunde, XXXV* Rohl, *Gesch. d. Kunstgewerbes*, pp. 131-2: *Magyarorsz. tört. eml.*, II, 40.

³ *Korrespondenzblatt, XXX*; Sigerus, *Goldschmiede-Ausstellung in Wien* precum și catalogul expoziției.

⁴ *Transilvania* (germană), 1855, p. 99.

⁵ Sági, *Múzeumok és régiségkereskedők. Múz. és könyvt. Ért.* VII. în „Magyarország“, 1911 Nov. 5; „Pesti Napló“ din 24 Nov. 1912 vorbește de-

În 1879 o tabulă cerată romană a Colegiului reformat din Aiud ajunge la Berlin¹, în 1882 o colecție numismatică din Trapold se vinde la Viena², în 1890 sute de obiecte preistorice ardeleno sunt donate de Sofia Torma Muzeului etnologic din Berlin³, în 1902 se vinde pentru Berlin colecția romană a învățătorului Botár⁴. Aceasta din urmă colecție a ocupat o cameră întregă și a conținut, între altele, reliefuri în marmură de deosebită valoare arheologică, de ex. relieful cu Esculap și Hygieia cu Telephorus, care după G. Teglás este cea mai frumoasă și completă reprezentare în Dacia. În decursul războiului s'a înstrăinat prin vânzare o parte din cea mai mare și importantă colecție ardeleană particulară, a d-lui Emil Sigerus.

Războiul mondial a lăsat urme dureroase și în privința deplasării și înstrăinării obiectelor de artă. Circulația mare a ofițerimii germane și austro-ungare, precum scumpetea crescândă, nu au fost favorabile rămânerii în provincie a colecțiilor de artă și a obiectelor singulare. Intrarea în acțiune a regatului român în 1916 a pricinuit noi și însemnate pierderi din punct de vedere al deplasării obiectelor de muzeu. Nu pentru că armata română ar fi devastat ori înstrăinat ceva. Cu mândrie putem afirma, sprijiniți chiar pe declarațiile oficiale ungare, că trupele române nicăiri nu au rechiziționat ori jăfuit obiecte de muzeu⁵, ci s'au purtat așa

spre agenții străini, cari sub pretextul că achiziționează antichități pentru colecția Morgan în realitate cumpără obiecte pentru anticariatele din Berlin și Viena. Exportul anual ar fi fost de 200.000 de coroane.

¹ „Századok“, 1879, p. 448.

² *Korrespondenzblatt*, V.

³ „Der Sammler“, XII, nr. 90 și *Korrespondenzblatt*, XIII, apoi „Wegweiser für Sammler“, II, 20 din 1890.

⁴ Teglás G., *Vázlat Botár Imre külföldre vándorolt poltissai gyűjteményéről*, *Múz. és könyvt. Ért.*, 1912.

⁵ Mihalik I., *Erdélyi múzeumaink és az oláh betörés*, în „*Múz. és könyvt. Értesítő*“, 1916, X, 4 și XI, 1.

cum se cuvine unei armate civilizate. Guvernul român s'a îngrijit ca monumentele și muzeele să nu fie atinse. Totuși, la ordinul și la insistențele guvernului ungar, mu-

Fig. 9. Tezaurul din Sânnicolaul-Mare.
Muzeul de ist. art. din Viena.

zeele, alte instituții și particularii ardeleni au expediat la Budapesta cele mai de valoare comori de artă și obiecte de muzeu¹. În urma acestui ordin Ardealul are

¹ Petranu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, București, 1922, pp. 190—192.

și azi de suferit. Retrăgându-se trupele române, unele muzee și unii particulari și-au readus lăzile cu obiecte dela Budapesta, alții le-au mai lăsat acolo. În 1918, cu ocazia revoluției și intrării trupelor, mai multe instituții și muzee și-au trimes din nou comorile la Budapesta. În 1919 vre-o sută de lăzi cu obiecte de artă din Ardeal — în afară de colecția Ipolyi — se găseau în lapidarul Muzeului Național din Budapesta. La celelalte muzee și instituții asemenea erau depozitate lăzi și colete ale Ardelenilor. Colecția Ipolyi din Muzeul dela Oradea-Mare și colecțiile particularilor ardeleni se găsesc în parte și azi în Ungaria; așa colecția contelui Bánffi, a baronului Bálintitt, etc. Colecțiunile de muzeu ale instituțiilor ardeleni au fost readuse în 1922 de subsemnatul în calitate de delegat al guvernului român¹.

În decursul războiului s'au înstrăinat și distrus în parte obiectele de artă ale Transilvaniei prin rechiziționarea obiectelor de metal pentru scopurile războiului. Deși o comisiune ungară compusă din specialiști a selecționat obiectele de interes istoric ori artistic, ele nu au mai revenit în Ardeal. În 1915—16 s'a aranjat o expoziție din aceste obiecte de artă la Viena², dar, din vre-o 5000 de obiecte, numai 109 au ajuns înapoi la Budapesta, unde au fost scoase la licitație: muzeele ungare cu ușurință au ajuns în posesia lor³. Ardealul nu a reprimit nimic. În 1917—18 s'au rechiziționat din nou obiecte de metal, iar proprietarii ardeleni au rămas din nou cu bonuri. În 1919 chiar din partea aliaților noștri sârbi a fost spoliat muzeul din Timișoara. Locotenentul sârb Vlastimir Ivanovici la finea lui Maiu și începutul

¹ Petranu, *Recuperarea obiectelor de muzeu ale Transilvaniei dela Budapesta*, în „Vieașa Nouă”, XVIII. n-le 5—6.

² Siklóssy, op. cit. p. 220.

³ „A Gyűjtő”, 1916, pp. 17-2; 1917, pp. 217-9.

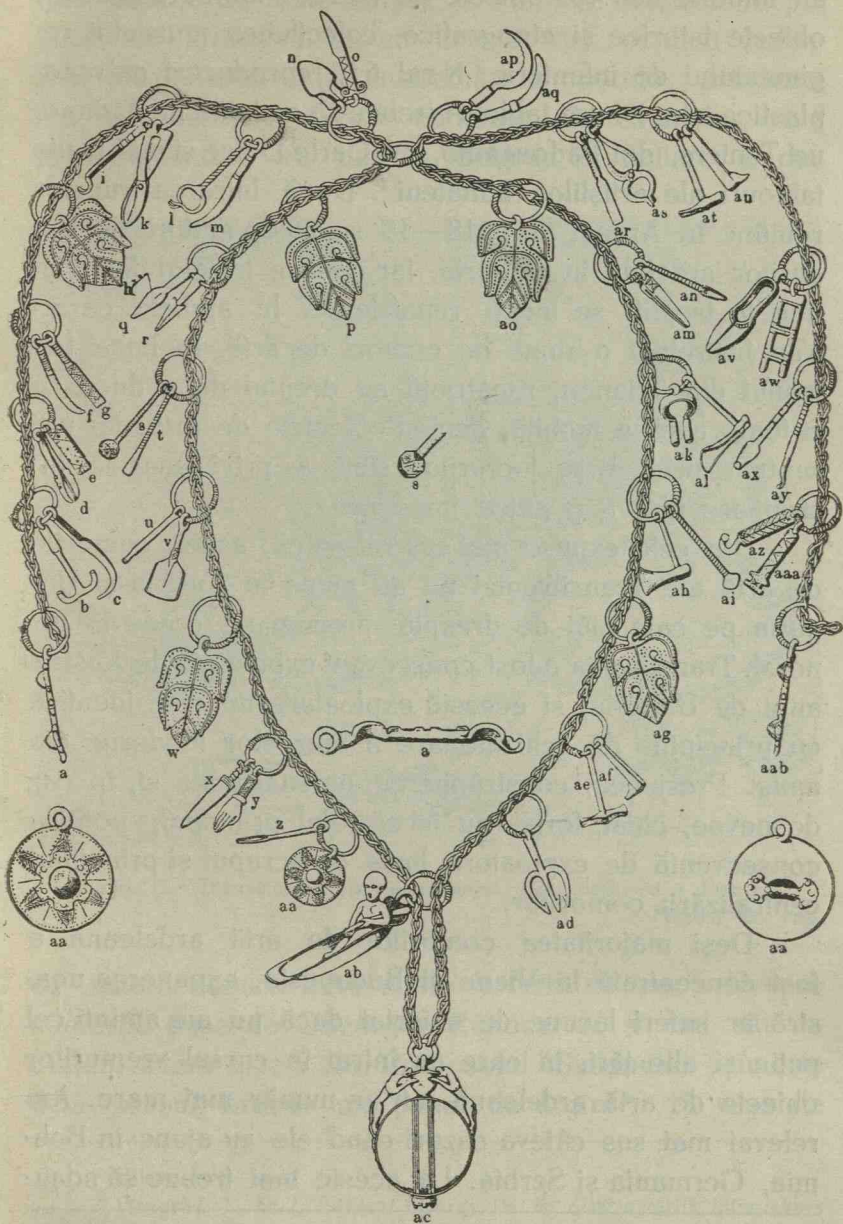

Fig. 10. Colanul tezaurului din Șimleu-Silvaniei.

Muzeul de ist. art., Viena.

lui Iunie a dus 403 obiecte de muzeu: tablouri, gravuri, obiecte istorice și etnografice, colecțiunea muzeului regimentului de infanterie N-rul 61, reproduceri galvanoplastice, etc. Dintre tablouri trebuie să amintim un Tiziano, un Teniers, doi Padovanino, un Carlo Dolce și mai multe tablouri ale artiștilor bănățeni¹. După intrarea trupelor române în Ardeal în 1918—19 se încep emigrările Ungurilor ardeleni în Ungaria, iar după ce tratatul din Trianon fu iscălit, se încep repatrierile. În ambele cazuri s'au înstreinat o sumă de comori de artă. În baza tratatului din Trianon, repatriații au dreptul de a duce cu ei toată averea mobilă, deci și obiectele de artă, iar noi suntem prin forța lucrurilor siliți a privi această înstrăinare fără a o putea împedea².

Din cele expuse mai sus reiese că, astfel, comorile de artă ale Transilvaniei nu au ajuns în Austria și Ungaria pe cale atât de dreaptă precum se crede în general. Transilvania a fost consecvent exploatată de Austria apoi de Ungaria, și această exploatare nu este identică cu principiile de achiziționare a muzeelor moderne din apus. Presiunea, constrângerea, persuasiunea și, în caz de nevoie, chiar forța, au jucat rolul principal, politica consecventă de exploatare, lipsa de scrupul și principiul centralizării comorilor.

Deși majoritatea comorilor de artă ardeleană a fost concentrată la Viena și Budapesta, expunerea noastră ar suferi lacune de neiertat dacă nu am aminti cel puțin și alte țări, în care au intrat în cursul vremurilor obiecte de artă ardeleană într'un număr mai mare. Am relevat mai sus câteva cazuri când ele au ajuns în Boemia, Germania și Serbia. La aceste mai trebuie să adau-

¹ V. procesele-verbale respective în arhiva Muzeului Bănățean din Timișoara.

² Art. 63.

găm înainte de toate Turcia și Polonia. Relațiunile politice ale Transilvaniei cu aceste țări, explică îndeajuns posibilitatea unei înstreinări a operelor ardelene. Dar cunoaștem și cazuri concrete. De exemplu, când Ioan Sigismund s'a dus la Belgrad la Sultan, a dus

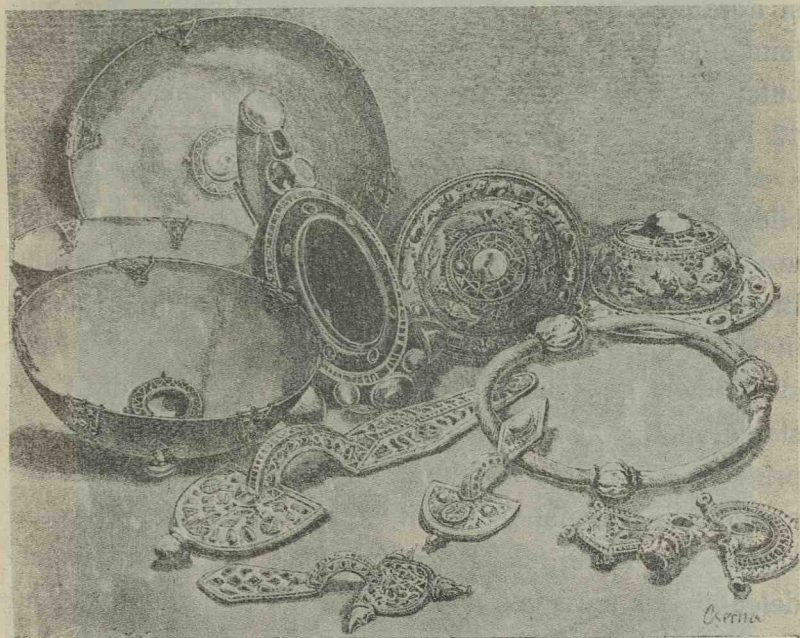

Fig. 11. Tezaurul din Șimleu-Silvaniei. (Descoperirea a doua.)

Muzeul naț. ung.

cu sine cadouri, între altele farfurii de aur¹. Despre comorile duse de Gheorghe Rákóczi I. și fiul său la Sultan, avem liste². În 1545 solul Sultanului primește dela orașul Brașov un pahar de argint³. 15 vase de

¹ Miksa, o. c., p. 57.

² Visegrádi J., *Az I. Rákóczi György és fia által a török főtisztekhez küldött ajándékok jegyzéke*, în „Muz. és könyvt. Értesítő”, VII.

³ Roth, o. c., p. 59, în baza lucrării „*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*”, II. p. 362.

beut ardelene au fost încredințate misiunii turcești, care a plecat în 1553 la Constantinopol¹. În 1660, când Pașa Ali a intrat în Ardeal, în Sibiiu nu erau în stare a bate așa de mulți taleri: atâția nobili și-au sfărmat bijuteriile de aur și argint, atâția țărani și burghezi brâuș și agrafele soțiilor². Solii lui Gavrilă Bethlen duc Sultanului în 1614, între alte cadouri: 40 de vase și un bufet cu 12 blide, 12 farfurii, 1 lighian, 1 cană, 12 cupe, 12 cuțite, 24 linguri, 4 clondire, 4 solnițe, 4 felinare, 4 stângătoare de luminări, o tigae pentru cărbuni, 4 blide mai mici, un lighian mare și o cană, toate din argint³. Solii Sultanului au primit din partea orașului Brașov o cană de cinci funți, 5 pahare, 6 cai, o trăsură în valoare de 300 fl., două ciocane și o scatulcă⁴. Aceste comori degeaba le căutăm azi în muzeele din Constantinopol. Cupele și canele trimise atât de des de principii și orașele ardelene sunt altundeva păstrate or poate, ceea ce e mai verosimil, au fost topite, luând în considerare și faptul că Turcii nu beau vin⁵. Aurăria ardeleană era apreciată și de Poloni⁶. Din comorile lui Ferdinand I. 3 părți au ajuns la fetele măritate în Italia, 2 părți în Germania și 1 în Polonia. (Böheim). Delegația polonă din Constantinopol a prezintat în 1577 cadouri, care erau produse ale aurăriei ardelene. „Lucrările ardelene“ erau apreciate, în sec. XVI-lea până la al XVII-lea, la Curtea polonă, mai ales după ce Ștefan Báthory devine

¹ Böheim, o. c., p. 14.

² Szendrei, o. c., p. 91.

³ *Ibid.*, p. 81.

⁴ *Ibid.*

⁵ Szádeczky L., *Konstantinápoly és magyar emlékei*, Budapesta, 1903.

⁶ *Korrespondenzblatt*, XXXVIII., două articole de E. S. și 1916, pag. 39, 65.

în 1573 rege al Poloniei. Muzeul Czartoryski din Cracovia conține o serie de arme ardelene. Din tezaurul lui Ioan Sigismund cea mai mare parte a ajuns în po-

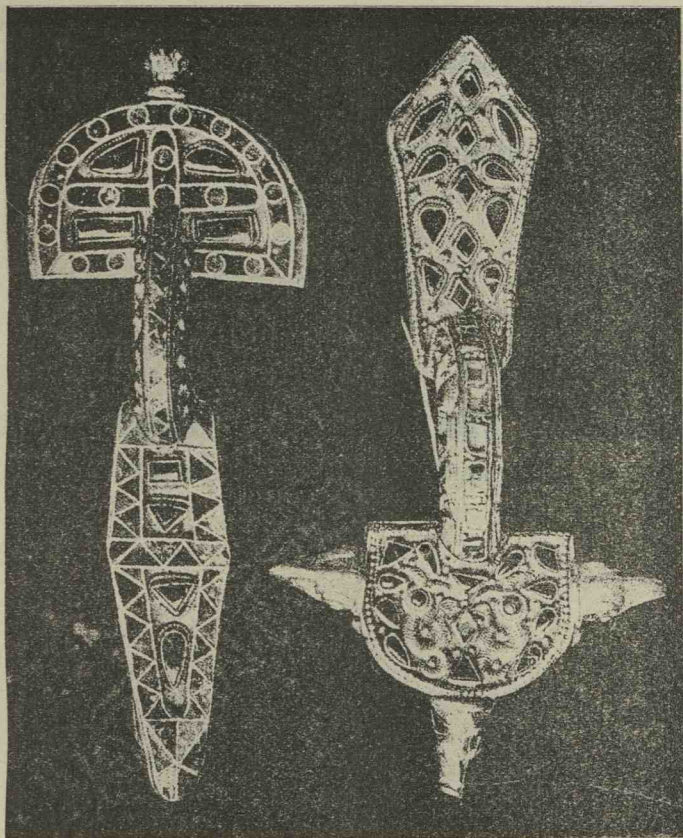

Fig. 12. Două fibule ale tezaurului din Șimleu. Muz. naț. ung.

sesiunea rudelor regale polone¹. Fiica lui Ferdinand, regina Elisabeta a Poloniei, a dus^{ca} zestre în Polonia chiar obiecte de artă ardeleană, care au rămas acolo²,

¹ Siklóssi, o. c., p. 152.

² *Ibid.*, p. 105.

Aprecierea artei industriale ardelene se poate constata și prin aceea că ni-s'a păstrat numele unor artiști ardeleni cari au lucrat în Polonia. Astfel găsim la 1542 pe Martin Siebenbürger sau Siedmiogrodzski în Cracovia, pe Petru și Samuel Siebenbürger vel Siedmiogrodzski la Lemberg în jumătatea primă a secolului al XVII-lea¹. Cupe decorate și canoane de argint trimise în repeșite rânduri și Apaffy în Polonia².

¹ Szádeczky L., *Magyar ötvösök Krakkóban*, în „Archaeologiai Értesítő”, 1889.

² Lepszy L., *Magyar sodronyos zománc Lengyelországban*, în „Archaeologiai Értesítő”, 1890, p. 46. Vezi și art. Báthory kincs a lengyeleknél în Erdélyi Múzeum, 1898, p. 233.

CAPITOLUL II

REVENDIRILE TRANSILVANIEI IN LUMINA TRATATELOR DE PACE

CAP. II.

REVENDIRILE TRANSILVANIEI IN LUMINA TRATATELOR DE PACE

CAPITOLUL II.

Revendicările Transilvaniei în lumina Tratatelor de Pace.

Am văzut în capitolul precedent cum s'au înstrăinat comorile de artă ale Transilvaniei, cum au ajuns ele în majoritate și pe cale nu întotdeauna dreaptă la Viena și Budapesta. Ce era mai natural, decât ca, după desmembrarea Austriei și Ungariei să se facă dreptate provinciilor deslipite astfel și Transilvaniei prin tratatele de pace restituindu-le valorile artistice înstrăinate. Pentru a ne da seama ce drepturi ni-s'au asigurat prin tratate să înșirăm articolele respective din tratatele cu Austria și Ungaria, ca apoi să facem câteva constatări, observări și comparații.

I. Austria.

Art. 191. Pentru aplicarea dispozițiilor dela articolul 184, Austria se obligă să restituie, respectiv, fiecăruia dintre Puterile aliate și asociate toate actele, documentele, obiectele antice și orice material științific și bibliografic, ridicate din teritoriile invadate și aparținând fie Statului, fie administrațiilor provinciale, comunale, de binefacere (hospitalières) sau eclesiastice ori altor instituțiuni publice sau private.

Art. 192. Austria va restitui de asemenea lucrurile de aceeaș natură cu cele arătate la articolul precedent, cari ar fi fost ridicate, dela 1 Iunie 1914, din teritoriile cedate, afară de lucrurile cumpărate dela particulari.

Comisiunea de reparațiuni va aplica acestor lucruri, dacă este cazul, dispozițiunile articolului 208. Partea X (clauze financiare) a prezentului Tratat.

Art. 193. Austria va restitui respectiv fiecăruia din Guvernele aliate sau asociate interesate, toate actele, documentele și memoriile istorice aflate în stabilimentele ei publice, cari au o legătură directă cu istoria teritoriilor cedate și cari au fost ridicate din aceste teritorii, în timpul celor zece ani din urmă. În ce privește Italia, această din urmă perioadă va începe dela data proclamării Regatului (1861).

Nouile State create din fosta monarchie austro-ungară și Statele cari primesc o parte din teritoriul acestei monarchii, se obligă, la rândul lor, să restituie Austriei actele, documentele și memoriile cari nu datează de mai mult de douăzeci de ani, cari au un raport direct cu istoria sau cu administrațiunea teritorului austriac și cari eventual s'ar găsi în teritoriile transferate.

Art. 194. Austria recunoaște că este ținută să execute față de Italia obligațiunile prevăzute de articolul XV al tratatului di Zürich din 10 Noemvrie 1859, de articolul XVIII al tratatului din Viena din 3 Octomvrie 1866 și de convenția din Florența între Italia și Austro-Ungaria, întrucât articolele arătate n'ar fi fost de fapt executate integral și întrucât documentele și obiectele la cari se referă se găsesc pe teritoriul Austriei sa al aliașilor săi.

Art. 193, În termen de douăsprezece luni dela punerea în vigoare a prezentului tratat un comitet de trei juriști, numit de Comisiunea de reparațiuni, va examina condițiunile în cari au fost ridicate de Casa de Habsburg sau de alte Case cari au domnit în Italia, obiectele sau manuscrisele cari se găsesc în posesiunea Austriei și enumerate la anexa I aci alăturată. În cazul când zisele

obiecte sau manuscrise vor fi fost ridicate, violându-se dreptul provinciilor italiene, Comisiunea de reparațiuni, pe baza raportului Comitetului sus arătat, va ordona restituirea lor. Italia și Austria se obligă să recunoască deciziunile Comisiunii.

Fig. 13. Aquamanile din secolul al XII-lea, găsit la Chișineu.
Muzeul național ung.

Belgia, Polonia și Cehoslovacia vor fi de asemenea admise să prezinte cereri de restituire, cari vor fi examinate de acelaș Comitet de trei juriști, în ce privește obiectele și documentele enumerate respectiv Anexele II,

III și IV aci alăturate. Belgia, Polonia, Cehoslovacia și Austria se obligă să recunoască deciziunile cari vor fi luate, pe baza raportului sus zisului Comitet, de Comisiunea de reparațiuni.

Art. 196. In ce privește obiectele având un caracter artistic, archeologic, științific sau istoric și făcând parte din colecțiuni cari aparțineau în trecut. Guvernului monarhiei austro-ungare sau Coroanei, în cazul când aceste obiecte nu sunt supuse altor dispozițiuni ale prezentului tratat, Austria se obligă:

a) Să negocieze cu Statela interesate, când i-se va cere aceasta, un acord amical în virtutea căruia parte din colecțiunile și obiectele sus arătate, cari ar trebui să aparțină patrimoniului intelectual al districtelor cedate, vor putea fi, în mod reciproc, repatriate în districtele lor de origină, — și

b) Să nu înstrăineze nimic sau să nu risipească din zisele colecțiuni și să nu dispună de nici unul din zisele obiecte în timp de douăzeci de ani afară numai dacă n'a intervenit înaintea expirării acestui termen, vre-o învoială specială, dar să le pună la adăpost și să asigure și buna lor păstrare și să le țină, împreună cu inventariile, cataloagele și documentele administrative privitoare la acele colecțiuni, la dispoziția studenților supuși (ressortissants) al fiecăreia din Puterile aliate și asociate.

A n e x a I.

Toscana.

Bijuteriile Coroanei (partea care a rămas după risipirea lor), bijuteriile private ale Principesei Electrice de Médicis, medaliile făcând parte din moștenirea Casei de Médicis, și alte obiecte prețioase — toate considerate ca proprietate domenală conform învoirilor contractuale

și dispozițiilor testamentare — transportate la Viena în timpul secolului al XVIII-lea.

Mobilierul și argintăria Casei de Médicis și „gemma lui Aspasios“ drept plată a datoriilor Casei Austriei către coroana Toscanei.

Vechile instrumente de astronomie și de fizică ale Academiei „del Cimento“ ridicate de Casa de Lorena și trimise ca dar verilor ei din Casa imperială din Viena.

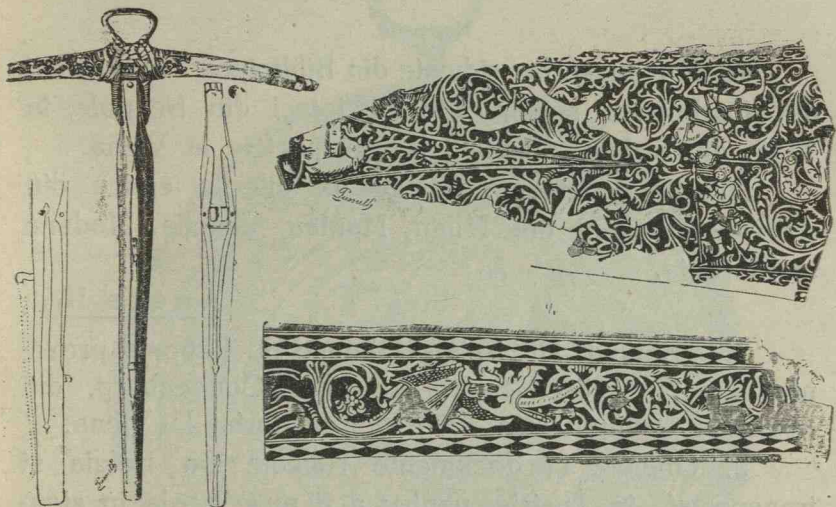

Fig. 14. Arbaletă din sec. XV. cu blazonul Huniazilor. Muzeul național ung.

Modena.

O fecioară de Andréa del Sarto și patru deseneuri de Coreggio aparținând Pinacotecii din Modena, ridicate la 1859 de ducele Francisc V.

Cele trei manuscrise ale Bibliotecii din Modena: Biblia Vulgata (cod. lat. 422—23), Breviarium romanum (cod. lat. 424) și Officium Beatae Virginis (cod. lat. 262) ridicate de ducele Francisc V. în 1859.

Bronzurile ridicate în aceleași condițiuni în 1859.

Câteva obiecte, printre cari două tablouri de Salvator Rosa și un portret de Dosso Dossi, revendicate

de ducele de Modena în 1868, ca condițiune a execuției Convențiunii din 20 Iunie 1868, și alte obiecte predate în 1872 în aceleași împrejurări.

Palermo.

Obiectele lucrate în secolul XIII-lea la Palermo pentru Regii Normanzi, și cari erau întrebuițate la încoronarea Impăraților; zisele obiecte ridicate din Palermo se găsesc acum la Viena.

Neapole.

98 de manuscrise ridicate din Biblioteca S. Giovanni din Carbonara și din alte Biblioteci din Neapole, în 1718, diu ordinul Austriei, și transportate la Viena.

Diferite documente ridicate la diferite epoce din Arhivele Statului din Milan, Mantua, Veneția, Modena și Florența.

A n e x a II.

1. Tripticul lui Saint-Alphonse de Rubens, provenind din Mănăstirea Saint Jaques-sur-Coudenberg, din Bruxelles, cumpărat în 1777 și transportat la Viena.

2. Obiecte și documente ridicate din Belgia și transportate în Austria, pentru a fi puse acolo în siguranță, în 1794:

a) Armele, armurile și alte obiecte provenind din vechiul Arsenal din Bruxelles;

b) Tezaurul dela „Toison d'or“ păstrat odinioară în Capela Curții din Bruxeles;

c) Tiparele monezilor, medaliilor și jetoanelor executate de Theodore Van Berckel cari făceau partea integrantă din Arhivele Camerei de Conturi din Bruxelles;

d) Exemplarele manuscrise originale ale Hărții chorografice a Țărilor de jos austriace, întocmită dela 1770 până la 1777 de Locotenentul-General Contele Jas de Ferraris și documentele privitoare la zisa hartă.

Anexa III.

Obiectele ridicate din teritoriile făcând parte din Polonia, după prima desmembrare din 1772:

Cupa de aur a regelui Ladislaus IV, No. 1114 din Muzeul Curții din Viena.

Fig. 15. Disc pentru păstrarea relicviilor din 1451. Muz. naț. ung.

Anexa IV.

10 Documente, memorii istorice, manuscrise, hărți, ect. revendicate de Statul Cehoslovac și cari din ordinul Mariei Teresa, au fost ridicate de Thaulow de Rosenthal.

20 Documentele provenind din Cancelaria regală aulică și dela Camera de conturi aulică din Boemia, și obiecte de artă cari făcând parte din instalația castelului regal din Praga și alte castele regale din Boemia, au fost ridicate de împărații Mathias, Ferdinand II, Carol VI (1718, 1723 și 1737) și Francisc Iosif I, și cari se găsesc acum în arhivele, castelele imperiale, muzeele și alte așezăminte publice centrale din Viena.

II. Ungaria.

Art. 175. Pentru aplicarea dispozițiilor dela articolul 168, Ungaria se obligă să restituie, respectiv, fiecăreia dintre Puterile aliate și asociate toate actele, documentele, obiectele, antice și de artă și orice material științific și bibliografic, ridicate din teritoriile invadate și aparținând fie Statului, fie administrațiilor provinciale, comunale, de binefacere (hospitalières) sau ecleziastice ori altor instituțiuni publice sau private.

Art. 176. Ungaria va restitui deasemenea lucrurile de aceeași natură cu cele arătate la articolul precedent, cari ar fi fost ridicate, dela 1 Iunie 1914, din teritoriile cedate, afară de lucrurile cumpărate dela particulari.

Comisiunea de reparațiuni va aplica acestor lucruri dacă este cazul, dispozițiunile articolului 191, Partea IX (clauze financiare) al prezentului tratat.

Art. 177. Ungaria va restitui respectiv fiecăruia din guvernele aliate sau asociate interesate, toate actele, documentele și memoriile istorice aflate în stabilimentele ei publice, cari au o legătură directă cu istoria teritoriilor cedate și cari au fost ridicate din aceste teritorii dela 1 Ianuarie 1868. In ce privește Italia, această din urmă perioadă va începe dela data proclamării Regatului (1861).

În ceea ce privește obiectele sau documentele având un caracter artistic, archeologic, științific sau istoric și făcând parte din colecțiunile cari au aparținut mai înainte guvernului monarhiei austro-ungare sau Coroanei, în cazul când nu vor face obiectul altor dispozițiuni ale tratatului de față, Ungaria se obligă:

Fig. 16. Detaliu dela tavanul de lemn al bisericii din Goganvarolea.
F. sec. XV. Muzeul de belearte din Budapesta.

a) să negocieze cu Statele interesate, când i-se va cere un aranjament amabil, în virtutea căruia orice părți ale ziselor colecțiuni sau toate acelea din obiectele sau documentele mai sus arătate, cari ar trebui să aparțină patrimoniului intelectual al ziselor State, vor putea fi cu; titlul de reciprocitate, repatriate în țara lor de origină

b) și să nu înstreineze sau să împrăștie nimic din zisele colecțiuni și să nu dispună de nici unul din zisele obiecte timp de 20 ani, decât numai în cazul când a intervenit un aranjament special înaintea expirării acestui termen, dar să asigure păstrarea și buna lor conservare și să le țină împreună cu inventariile, cataloagele și documentele administrative, relative la zisele colecțiuni, la dispozițiunea studenților, supuși ai oricăreia din Puterile aliate și asociate.

În mod reciproc, Ungaria va avea dreptul de a se adresa ziselor state, și în special Austriei, pentru a negocia, în aceleași condițiuni ca cele de mai sus, aranjamentele necesare pentru repatriarea în Ungaria a colecțiilor, documentelor și obiectelor mai sus arătate, cărora li-se aplică garanțiile prevăzute la alineatul b).

Art. 178. Nouile state create din fosta monarhie austro-ungară și statele cari primesc o parte din teritoriul acestei monarhii, se obligă la rândul lor, să restituie guvernului ungar actele, documentele și memoriile cari nu datează de mai mult de douăzeci de ani, cari au un raport direct cu istoria sau cu administrațiunea teritoriului ungar și cari eventual s'ar găsi în teritoriile transferate.

Art. 179. Ungaria recunoaște că este ținută să execute față de Italia obligațiunile prevăzute de art. XV al tratatului din Zürich din 10 Noemvrie 1859, de articolul XVIII. al tratatului din Viena din 3 Octomvrie 1866 și de convenția din Florența dela 14 Iulie 1868, încheiate între Italia și Austro-Ungaria, întrucât articolele arătate n'ar fi fost de fapt executate integral și întrucât documentele și obiectele, la cari se referă, se găsesc pe teritoriul Ungariei sau al aliaților săi. —

Ar fi desigur o lucrare folositoare, dacă un jurist în colaborare cu un istoric de artă ar pregăti un studiu

asupra acestor articole de tratate în raport cu articolele de aceeași natură din tratatele mai vechi, un studiu comparativ, care ar avea să fixeze principiile conducătoare, drepturile acordate prin articolele tratatelor anterioare, formularea și execuția lor practică. Studiul acesta ar fi ușurat prin colecțiile de tratate și prin lucrările publicate ale istoricilor de artă¹. Mărginindu-ne numai la examinarea articolelor principale ale tratatelor cu Austria și Ungaria, vom constata, că ele se referă: 1. La redarea pe seama instituțiilor proprietare a obiectelor de artă ridicate în cursul războiului; 2. La negocierea obligatorie în privința obiectelor de artă ajunse în proprietate austriacă ori ungară înainte de război. În formă categorică ni-se asigură deci numai obiectele eșite din Ardeal dela 1 Iunie 1914, iar restul, care formează majoritatea, face numai obiectul unei negocieri obligatorii, în virtutea căreia ele vor putea fi reparate, însă nu fără recompensă, ci cu titlul de reciprocitate. În

Fig. 17. Vas bisericesc din Oradea-mare, f. sec. XV.

Muzeul naț. ung.

¹ *Martens: Nouveau Recueil général des traités — A. de Clercq: Recueil des traités de la France — Corpus pacificationum. Systematische Zusammenstellung der Texte der Friedensverträge. 1792—1913 — I. Neumann: Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche — Barberac:*

schimb însă în tratatul cu Germania aceasta *trebuie* să restituie obiecte ridicate înainte de războiul mondial din Franța și Belgia (obiecte din 1870-71, părțile altarului din Gand și a tripticului lui Dirick Bouts, v. art. 245 și 247). Art. 196 și 177 al tratatelor cu Austria și Ungaria nu conțin acel imperativ pe care-l așteptam cu drept cuvânt. În art. 195 (Austria) la Italia, Belgia, Polonia, Cehoslovacia figurează un comitet de trei juriști, care are dreptul de a decide prin comisiunea de reparațiuni asupra restituirii obiectelor enumerate în anexe. Acest favor nu i-se face și României. Mai trebuie amintit alineatul 2 al art. 177 (Trianon), care ar putea da ocazie juriștilor și nejuryștilor la interpretări contrare și art. 176 al aceluiaș tratat, care omite obiectele particularilor ardeleni îndeajuns de numeroase și valoroase depuse în război la Budapesta. Din toate cele spuse rezultă că articolele privitoare la revendicările artistice ale Transilvaniei mulțumesc numai în parte pe un istoric de artă ardelean. Ele pot din punct de vedere al dreptului să fie excelente, totuși nu satisfac întru toate pe specialiștii ardeleni. Pentru ce? Principiul Austriei și Ungariei a fost a concentra la Viena și Pesta comorile de artă chiar în defavorul centrelor provinciale, astfel se explică, că Transilvania a rămas fără nici un muzeu de stat, că arta Transilvaniei se poate mai bine studia în muzeele din Budapesta, decât în cele existente (particulare) din Transilvania. În schimb Viena și Budapesta au ridicat

Recueil des traités — *Müntz*: Les annexions de collections d'art etc. Revue d'histoire diplomatique, 1894—6 — *Saunier*: Les conquêtes artistiques de la révolution et de l'empire. 1902 — *Despois*: Le vandalisme révolutionnaire — *Müntz*: Les invasions de 1814-15 et la spoliation de nos musées, Nouvelle Revue. Avril, 1897. — *Tietze*: Die Entführung von Wiener Kunstwerken nach Italien. 1919 — *I. Opocensky*: Archivni Umluva. Praga, 1923 — *P. Eder*: Über Archivfragen in den Friedensverträgen „Korrespondenzblatt“ XLVII, 1—3. 1924.

mai multe palate pentru muzee, la cari Transilvania a contribuit nu numai prin cota sa de obiecte, ci și prin contribuțiile vărsate în visteria statului, cu ajutorul căruia s'au ridicat și înavușit acele muzee. In consecință, fiind teritorul ce l-am primit dela Ungaria cam a treia parte din fosta Ungarie, ar fi fost just, ca tratatul cu Ungaria să ne cedeze a treia parte din comori'e muzeelor din Budapesta în primul rând cele de proveniență și interes ardelean. Nu este chemarea lucrării de față a cerceta și stabili, cari sunt cauzele, dacă articolele citate ale tratatelor cu Austria și Ungaria sunt așa cum sunt. Poate că au la bază principiile aliașilor noștri, poate că — precum deducem din lucrarea dlui V. Tilea¹ — erau alte chestiuni de importanță vitală pentru cari a trebuit să lupte reprezentanții noștri la Conferința Păcii, poate eventual că nu au fost consultați puținii experți români și din cauza aceasta nu s'a putut depune stăruința necesară. O elucidare a chestiunii din partea

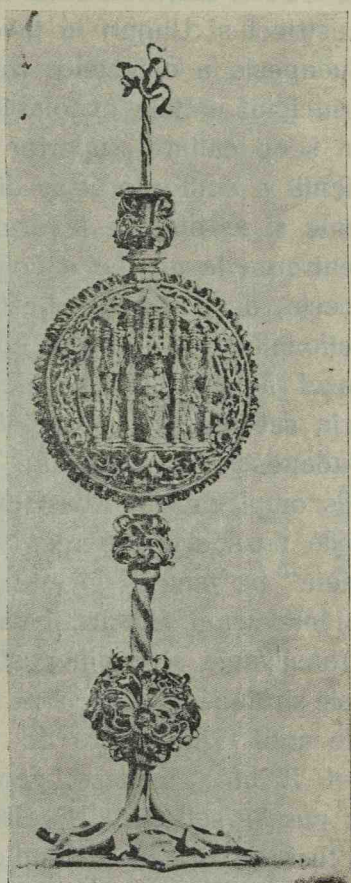

Fig. 18. Osculum Pacis de Blasius de Bistritz din 1506.
Muzeul naț. ung.

¹ V. Tilea: Acțiunea diplomatică a României. Nov. 1919 — Mart. 1920 Sibiu, 1925.

competență poate ar servi cu învățăminte pentru viitor. In orice caz revendicările artistice ale Transilvaniei se mențin și azi înaintea specialiștilor noștri.

Cari sunt motivele cari ar putea fi invocate de Austrieci și Unguri în favoarea rămânerii în Viena resp. Budapesta a obiectelor revendicate de noi? Primul este principiul unității inviolabile a muzeelor existente pentru un scop cultural superior: prin împărțirea după proveniență a comorilor s'ar discompune muzeele mari existente și ar dispărea favorul ce-l are pentru știință concentrarea la un loc a comorilor. Ca principiu motivul acesta, deși nicăiri nu este codificat în legislația internațională, fără îndoială conține mult adevăr. Dar nu în cazul nostru, fiindcă categoric se poate răspunde, că prin satisfacerea revendicărilor noastre nici muzeele din Budapesta, nici cele din Viena nu se discompun ori descompletează. Acest din urmă punct de vedere stă și la baza art. 196 resp. 177 prin „vor putea fi reparate” pe temeiul că „ar trebui să aparțină patrimoniului intelectual” al Transilvaniei. Trebuie, ca istoria artei din Transilvania să-o putem studia în muzeele ardeleni, nu în cele străine! Trebuie să ne reamintim principiile sănătoase ale unui Quatremère de Quincy:¹ operele de artă nu pot fi bine înțelese, decât în mediul lor și când sunt în număr suficient. Un alt motiv invocat de presa ungară a fost că noi am revendica operele artistice și culturale maghiare. Nimic nu este mai greșit: obiectele revendicate sunt: preistorice, romane, din epoca migrațiunii popoarelor, iar din cele naționale majoritatea săsești (celebra orfevrărie ardelenă a concetățenilor noștri sași) românești și o disparentă parte care privește arta con-

¹ *Quatremère de Quincy: Lettres au général Miranda sur le préjudice qu' occasionneraient aux arts et à la science le déplacement des monuments de l'art etc. Paris, 1796.*

cetățenilor noștri unguri-ardeleni. Obiectele chiar ungare reprezintă istoria Principatului transilvan, iar nu a Ungariei, ele au fost executate de meșteri ardeleni. În ce privește locul unde vor fi expuse aceste obiecte în Ardeal,

Fig. 19. Altarul pictat din Lelicești, 1510. Muzeul naț. ung.

modul expunerii și siguranța lor, nu poate fi nici o îndoială: ele vor primi locul cel mai demn și sigur, care nu stă mai prejos decât cel din Budapesta, de altcând în Ardeal sub stăpânirea românească nicăieri nu s'a sem-

nalat un caz de furt de obiecte de muzeu. În sfârșit merită a fi relevată partea din discursul directorului general al muzeelor ungare privitoare la rolul obiectelor teritoriilor cedate (discursul s'a ținut la Muzeul Național ungar în 1922 în fața funcționarilor superiori și a fost reprodus de întreaga presă ungară de acolo): „dacă am pierdut integritatea teritorială a Ungariei, cel puțin prin obiectele de muzeu ale teritoriilor deslipite o menținem în conștiința maghiară!“

Din toate acestea rezultă, că nu există vre-un argument juridic ori de natură intelectuală, care ar putea împiedeca cedarea pe seama noastră a obiectelor ce le revendicăm pe temeiul art. 196 și 177, din contra obiectele de muzeu ale Transilvaniei ar putea îndeplini un rol nedemn acolo, unde se găsesc azi, ideia revanșei. Singura dificultate ar putea-o eventual cauza înțelegerea amicală pe baza „reciprocității“ și interpretarea. Dar, precum vom vedea, și aceste vor putea fi înlăturate.

CAPITOLUL III

CAP. III.

CE AM RECĂȘTIGAT PÂN'ACUM DELA UNGARIA?

CAPITOLUL III.

a) Redobândirea obiectelor de muzeu ale Transilvaniei dela Budapesta în baza art. 176.

Un eveniment de importanță hotărâtoare pentru muzeele ardelenе merită a fi descris în câteva cuvinte: comorile muzeelor ardelenе depozitate la Budapesta în decursul războiului au intrat la 23 Iunie 1922 din nou în țară. România s'a îmbogățit de-odată cu valori însemnate pentru arta și istoria Transilvaniei. Dându-se importanța acestei reintrări în posesiune, cred, că va fi interesant să arăt cum ea s'a putut realiza, cu atât mai mult, cu cât opinia publică a fost din partea ungară tendențios informată.

Recăștigarea obiectelor de muzeu ale Transilvaniei dela Budapesta nu a fost atât de simplă, pe cât de evident a fost dreptul nostru asupra lor. Șase ani au trecut de când ele au fost revendicate pentru prima oară. Demersul a fost făcut în primăvara anului 1919. După ce am atras atenția publică asupra chestiunei în „Neamul românesc“ și după ce am prezentat un memoriu Președintelui Consiliului Dirigent și Ministrului Cultelor din București, cerând readucerea lăzilor cu obiecte dela Budapesta, am fost delegat de a reprezenta această cauză la Budapesta atunci, când trupele noastre au ocupat orașul. Aici s'a format o singură comisiune cu delegații Consiliului Dirigent, dd. Russu, Medrea și Vuia,

și cu delegatul Marelui Cartier, Dr. Lascu. Comisiunea noastră a primit după plecarea delegaților Medrea și Vuia doi experți, pe dd. D. M. Teodorescu și A. Murnu. La 9 Sept. au fost expuse pretențiile noastre înaintea directorului Muzeului Național maghiar, L. Fejérpataky. Delegațiunea noastră a găsit lăzile cu obiecte din Ardeal încă împachetate într'o magazie a Muzeului. La dorința Misiunii militare interaliate, la 29 Septembrie s'a alcătuit o comisiune mixtă: din partea aliaților căpitanul Schafroth din partea maghiară consilierul E. Czakó, din partea noastră mi s'a făcut onoarea să fiu ales alături de ceilalți. Comisiunea a încheiat în aceeași zi un proces verbal prin care se recunoștea, că la Muzeul Național maghiar se găsesc cu titlul de depozit vre-o 100 lăzi cu obiecte, proprietatea instituțiilor culturale și ale particularilor din Ardeal. În ziua următoare s'a primit chiar o declarație în scris a secretarului de stat Iuliu Pekár, prin care acesta se declara gata a preda lăzile în cazul, dacă se vor aduce chitanțele originale date de Muzeul Național directorilor ardeleni și dacă se vor aduce autorizații legale din partea fiecărui muzeu. Cauza adevărată a acestor condiții a fost probabil teama, că statul român nu va preda muzeelor proprietate obiectele, ci le va duce la București pentru a forma un muzeu al Transilvaniei¹. Statul nostru de fapt niciodată nu a avut intenția de a spolia muzeele ardeleni. Pentru a înlătura orice bănuială comisarul guvernului nostru, D. Diamandy, și comandantul trupelor noastre din Transilvania, generalul Mărdărescu, au dat o declarație prin care își asumau toată răspunderea pentru repartizarea obiectelor. Prezentând această declarație la 5 Octom-

¹ „Magyar Hirlap“ din 29 Iunie 1922. Așa au informat delegații maghiari pe generalul american Bandholz — după numitul ziar — și așa se explică pentru ce generalul american a sigilat la 5 Oct. seara ușile muzeului.

vrie directorului Muzeului Național, delegații maghiari totuși au refuzat a preda lăzile cu obiecte. Această atitudine a delegaților maghiari ne-a convins ce intenții

Fig. 20. Emblema breslei giuvaergiilor din Brașov, 1556.
Muzeul naț. ungar.

are Ungaria. Generalul Șerbescu, care a prezidat comisiunea noastră, ușor ar fi putut lua cu forța lăzile cu obiecte, totuși ca reprezentant al unei armate civilizate s'a abținut dela aplicarea forței la muzeu¹. Cauza noa-

¹ Interviewul secretarului de stat Pekár în „8 Orai Ujság“ din 19 Nov. 1919. Ceva mai calm scria „Magyarország“ din aceeași zi. Presa maghiară de după plecarea Românilor ne dă ocazia să vedem cu ce mijloace au lucrat Ungurii: intervenția soției lui Pekár în cauză la colonelul Loore, intreruperea curentului electric la muzeu, inducerea în eroare a Misiunii interaliatate, luarea etichetelor de pe obiectele de muzeu ardelen, cum au fost ascunse obiecte, etc.

stră era atât de dreaptă, succesul nostru atât de sigur, încât nu a fost nevoie de nici un act de violență. În posesiunea declarațiilor făcute de delegații maghiari a urmat să ne asigurăm pe altă cale drepturile noastre: prin Consiliul Suprem, totodată să obținem prin Consiliul Dirigent autorizațiile și chitanțele. Consiliul Dirigent însă nu le-a putut câștiga pe acestea în timpul cât au mai stat trupele noastre în Budapesta. Cu ocaziunea delegațiunii noastre: Dl dr. Lascu a reușit să transporte în țară două vagoane cu cărți și documente ridicate de armata austro-ungară în timpul ocupației dela Academie, Cameră, Senat, Liga culturală și dela particulari, iar subsemnatul un vagon cu biblioteca Societății academice „Petru Maior“ dela Budapesta.

Prin aceasta se încheie prima fază a acțiunii. A doua fază cuprinde activitatea în chestiune a Inspectoratului general al Muzeelor din Transilvania între Ianuarie 1920 și Martie 1922. Inspectoratul a considerat chiar dela început ca un punct principal al programului său: revendicarea comorilor ardeleni dela Budapesta¹. În scopul acesta s'a lucrat în două direcțiuni: 1. La întocmirea listelor precise ale obiectelor ardeleni dela Budapesta, pentru obținerea chitanțelor și pentru a câștiga consimțământul muzeelor proprietare pentru readucere; 2. Ca aceste obiecte să fie asigurate prin tratatul de pace. Deoarece prima încercare pe cale administrativă nu a dat succesul dorit, autorul a întreprins călătorii prin tot Ardealul. Rezultatul acestor călătorii dificile din cauza comunicației grele de pe atunci a fost pe deplin satisfăcător; s'a alcătuit un voluminos dosar cu liste de obiecte, s'au câștigat chitanțele originale, dar mai mult: în procesele verbale încheiate, conducătorii muzeelor nu

¹ Petranu: Critica Artistică. „Vieța Nouă“ XVI, 7—10.

numai că și-au exprimat dorința de a recâștiga obiectele dela Budapesta, dar au arătat și deplina lor încredere în statul român.

Fără aceste lucrări — precum s'a dovedit mai târziu — cauza rămânea fără succes. În privința punctului al doilea guvernul nostru a fost mereu ținut în curent cu chestiunea revendicărilor artistice ale Ardealului, Inspectoratul a studiat apoi articolele referitoare la muzee ale tratatelor cu Germania, Bulgaria, Austria și Ungaria.

Deși lucrările în ambele direcții erau aproape terminate în 1920, executarea articolului 176 al tratatului dela Trianon, (care ne asigură obiectele de artă, arheologice și științifice ajunse în Ungaria după 1 Iunie 1914) numai în April 1922 s'a început.

Fig. 21. Vestmântul de război a lui Ștefan Báthori († 1556). Viena, muzeu.

Executarea articolului 176 reprezintă a treia fază. La finea lunii Martie Ministerul afacerilor streine a

delegat pe d. M. D. Teodorescu și pe autor, ca să reprezinte pretențiile României în privința articolului 176.

S'a format „Serviciul național român de restituțiuni“ în cadrul „Comisiei de reparațiuni“ dela Budapesta. Președintele Comisiei de reparațiuni a fost d. Herbert, apoi d. Sandri, președinte al Serviciului român d. G. Manolescu.

Ungaria a fost reprezentată în Comisia de reparațiuni prin consilierul Lingauer, delegat de specialitate a fost pentru art. 176 d. Dr. Tibor Gerevich director-adjunct la Muzeul Național și docent universitar. Tratatativele s'au început la 11 April.

Delegațiunea noastră a cerut pe baza protocolului tratatului de pace conspectul lăzilor și listele obiectelor de muzeu depuse dela 1 Iunie 1914 în Ungaria¹.

Delegații maghiari au comunicat un conspect conținând 68 lăzi și o cutie. Conspectul acesta nefiind complet s'a pretins din partea noastră cu nouă colete mai mult. Pretențiunea noastră a fost satisfăcută mai târziu. Conspectul maghiar nu a conținut și listele obiectelor. Astfel de liste — a afirmat delegația ungară — nu ar fi avut niciodată. Deaceia delegații maghiari au dorit să predea lăzile ca lăzi, iar nu ca obiecte. Acest punct de vedere nu a putut fi acceptat de noi, cu atât mai puțin, fiindcă Muzeul Național maghiar desfăcuse lăzile sub motivul de a scuti de molii țesăturile.

Prezentându-se din partea noastră listele, pe baza aceasta s'a început identificarea și inventarierea, care a durat dela 21 April până la 17 Mai. S'a lucrat la Muzeul Național, la Muzeul de artă industrială și la Inspectoratul muzeelor maghiare, încheindu-se 21 procese verbale.

¹ Guvernul maghiar anume ordonase anterior declararea tuturor obiectelor cuprinse în art. 175, 176 până la 31 Ianuarie 1922.

Fiecare ladă, după ce a fost inventariat conținutul obiect de obiect, a fost legată în cruci și sigilată cu sigilul nostru și al muzeului maghiar respectiv. După aproape o lună de identificare și inventariere s'a constatat că conținutul lăzilor a corespuns listelor noastre,

Fig. 22. Piuliță de bronz cu blasonul cardinalului Andrei Báthori, 1593. Muzeul naț. ung.

iar puținele deosebiri se pot explica prin graba inventarierei din 1916-18.

Inventarierea noastră s'a făcut în condițiuni nu tocmai ușoare, în magazii la lumină electrică, la Muzeul de artă industrială în pivniță: aproape o lună timp de câte 6—7 ore pe zi s'a inventariat în aerul închis, plin de praf și fum din cauza despachetării obiectelor și a sigilării.

Deși lucrările de identificare au decurs în deplină înțelegere cu delegații de specialitate, Gerevich, Isoz și Höllriegl, reprezentanții maghiari în comisia de reparațiuni au încercat a face anumite greutăți. Așa au încercat să arate, că obiectele cerute de noi nu sunt „enlevés“ precum spune tratatul, ci „confiés“.

Prin aceasta delegații maghiari au vrut să înlătore bănuiala, că statul maghiar ar fi ridicat cu forța obiectele din Ardeal ori poate chiar ca să documenteze, că ele nu intră în art. 176. Pe baza protocolului tratatului și a unui ordin direct al guvernului ungar prezentat de delegația noastră, prin care se dovedește, că depozitarea la Budapesta s'a făcut la ordin, s'a decis în favorul nostru.

Delegații maghiari țineau morțiș la predarea chitanțelor originale. Cu toate că nici tratatul, nici protocolul nu prescrie predarea acestora, delegațiunea noastră, avându-le în posesiune, a pus în vedere reprezentanților maghiari redarea lor după luarea în primire de către directorii de muzeu ardeleni. Dupăce din partea maghiară s'au mai făcut dificultăți în ce privește restituirea obiectelor particulare, delegațiunea noastră a trebuit să aștepte aproape o lună până ce a primit un vagon. Mai trebuie apoi menționată și atitudinea dușmănoasă a presei maghiare, care uneori însăși amintea sursa: secția artelor dela Ministerul Cultelor, și care niciodată nu a avut vre-o desmințire oficială¹.

¹ Primul articol poartă titlul: Căutători de comori la muzeele maghiare: Coriolan Petran, fost funcționar de muzeu maghiar, conduce rechiziționarea „*Uj Nemzedék*“ 26 April 1922. A urmat apoi: „Pentru recâștigarea monumentelor noastre nu se face nimic“, „*Uj Nemzedék*“, 6 Mai 1922. Articolul prim conludea, că comisiunea română nu are ce căuta la Budapesta, al doilea constată cu regret, că noi le luăm monumentele istoriei și culturii lor naționale, prelindea deci, că pânăce nu se redau dela Viena comorile ungare, streinii nu au ce căuta în muzeele maghiare. Mai obiectiv scria „*Pesti Hirlap*“ din 14 Mai 1922.

La 21 Iunie lăzile cu obiecte au fost depuse în vagonul, care a plecat însoțit de d. dr. Kálmán Isoz, secretar general al Muzeului Național maghiar, și de autor. La 23 după masă vagonul a trecut granița, iar seara a ajuns la Arad, centrul de repartizare. Lăzile au fost depuse la Palatul Cultural, unde au rămas sub îngrijirea directorului Lazăr Nichi până la luarea în primire de

Fig. 23. Farfurie de cositor prob. din Brașov 1596.
Muzeul național ungar.

către directorii instituțiilor proprietare. Predarea s'a făcut pe lângă formalitățile obișnuite, transportul la locul de destinație, cu ajutorul Statului.

Executarea art. 176 nu este terminat până acum, totuși s'a obținut partea cea mai însemnată a pretențiilor noastre. Faptul că România a cerut înainte de toate pa-

trimoniul său artistic și cultural prin Comisia de reparațiuni a dat din nou dovadă despre aspirațiile sale culturale. Grija și atenția cu care a lucrat delegațiunea română a convins pe reprezentanții maghiari, că comorile Transilvaniei readuse dela Budapesta vor fi conservate și apreciate cel puțin în aceeași măsură precum au fost sub stăpânirea maghiară. Multe bănueli neînte-meiate s'au spulberat în vânt.

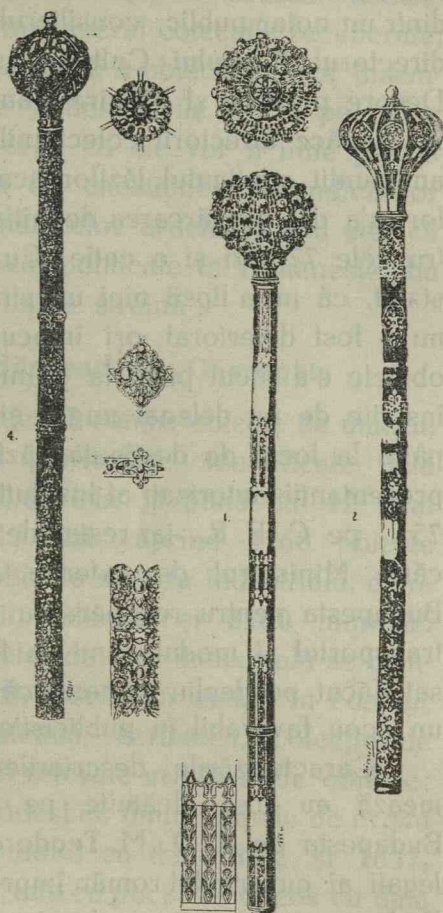
b) Ce a recâștigat Ardealul în baza art. 176 al tratatului dela Trianon?

Primul transport de obiecte de muzeu pe cari le-am adus în țară la 23 Iunie 1922 în baza art. 176 al tratatului dela Trianon, ocupa 77 lăzi și o cutie. Peripețiile tratativelor pentru redobândirea lor le-am schițat într'o dare de seamă publicată la vremea sa precum și mai sus¹. Imprejurările de atunci nu au îngăduit o expoziție pe seama publicului a comorilor câștigate, precum s'a făcut în streinătate, de exemplu în Germania în 1815 cu obiectele de artă ridicate din muzeele franceze, ori în Veneția² după ce Italia își recâștigase dela Austria în 1919 obiectele sale reclamate. Publicarea unei dări de seamă asupra conținutului lăzilor readuse nu i-a fost posibilă pân'acum autorului, din cauza altor ocupațiuni și din cauza greutății de a aduna datele necesare asupra obiectelor după predarea lor pe seama instituțiilor proprietare. Chestiunea revendicărilor artistice ale Transilvaniei nefiind încă terminată și fiind chiar

¹ C. Petranu: Recuperarea obiectelor de muzeu ale Transilvaniei dela Budapesta. „Vieaja Nouă“ anul XVIII. No. 5-6, rezumatul în lucrarea „Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. București, 1922, p. 225-7.

² Objets restitués par l'Autriche à l'Italie. „Revue de l'art ancien et modern“. Tome XLIII. Nr. 246, Paris, Mai 1923. — Ch. Saunier: Les conquêtes artistiques de la révolution et de l'empire. Paris, 1902, p. 111.

acum de mare actualitate, nu va fi târzie și de prisos o caracterizare cu scopul de a clarifica: ce a recâștigat Ardealul dela Ungaria? Prin această descriere amatorii de artă vor putea să-și formeze o părere despre operele mai de seamă ale colecțiilor din Ardeal. La Comisia de reparațiuni din Budapesta obiectele recuperate de noi, au fost evaluate în 1922 la douăzeci de milioane, astăzi această cifră, care reprezintă numai valoarea comercială pe piața internațională și este bineînțeles numai aproximativă, ar fi de sigur mai mare. Trebuie să mai observăm, că valoarea obiectelor din punct de vedere al provinciei este mai mare, decât cea comercială. Obiectete sunt în majoritate (66 lăzi)

F. 24. Buzduganul lui Stefan Báthori (†1586), Sigismund Báthori († 1613) și a lui Gh. Rákóczi II. 1660. Muz. naț. ung.

proprietatea muzeelor ardelene, restul proprietatea confesiunilor și liceelor ardelene. Cum au ajuns în timpul războiului aceste obiecte de muzeu la Budapesta, am expus cu altă ocazie amănunțit¹. Toate obiectetele au fost predate la Arad in-

¹ „Muzeele din Transilvania etc“. p. 190-2 și „Contribuțiuni la înstreținare și distrugerea comorilor de artă ale Transilvaniei“ în „Revista Istorică“ din Iunie 1924, precum și în capitoul prim al prezentei lucrări,

stituțiilor proprietare între 14-26 Septembrie și în 25 Oct. 1922 de către subsemnatul în calitate de delegat al Ministerului de externe în prezența unei comisii compusă dintr'un notar public, consilierul cultural al orașului Arad, directorul Palatului Cultural, și un profesor de liceu. Despre predare și primire s'au dresat procese verbale, iar după ce directorii colecțiilor au examinat din nou amănunțit conținutul lăzilor acasă cu ajutorul inventarelor, s'a dat descărcarea definitivă guvernului ungar pentru cele 77 lăzi și o cutie. Cu ocazia aceasta s'a constatat, că nu a lipsit nici un singur obiect și că niciunul nu a fost deteriorat ori înlocuit. Transportul lăzilor cu obiecte s'a făcut până la graniță pe spesele Ungariei și însoțite de un delegat ungar și subsemnatul, dela Arad până la locul de destinație lăzile au fost însoțite de reprezentanții autorizați ai instituțiilor având o reducere de 75% pe C. F. R., iar restul de 25% a fost acoperit de către Ministerul de externe. Atât acțiunea depusă la Budapesta pentru recuperarea comorilor noastre, cât și transportul și modul cum s'a făcut predarea la Arad a satisfăcut pe deplin pe conducătorii instituțiilor și a găsit un ecou favorabil în publicistica română și minoritară¹.

Caracterizările, descrierile și informațiunile ce urmează au fost alcătuite pe baza listelor făcute la Budapesta de d. D. M. Teodorescu și subsemnatul ca delegați ai guvernului român împreună cu dd. T. Gerevich și K. Isoz ca delegați maghiari, o altă parte în baza bibliografiei existente, un ajutor apreciabil au mai dat conducătorii colecțiilor, înainte de toate P. S. S. d. Episcop Fr. Teutsch, dd. primcustode M. Csaki, preot Fr. Hofstädter, directorii V. Csutak, Fr. László, I. Léstyán, A.

¹ „Cronica numismatică și arheologică“ III. 5-6. — „Vieaja Nouă“ XVIII. 10-11. „Tara noastră“ III. 5. „Dacia“ 6 X. 1922. — „Infrățirea“ 28, I. 1923. „Siebenbürgisch-deutsches Tageblatt“ 24 IX. 1922. — „Keleti Újság“ 8 VII. 1922. — „Ellenzék“ 4 VIII. 1922. — „Aradi Hirlap“ 27 VI. și 19 IX. 1922.

Tamás, Dr. I. Bacon, cărora le exprim pe această cale mulțumirile mele. Materialul vast va fi astfel tratat, că-l vom grupa după muzee și instituții, în cadrele acestei grupări vom caracteriza în general colecțiile recuperate, apoi vom da descrierea sumară a obiectelor mai însemnate. Deși caracterizările și descrierile vor fi pe cât e posibil de reduse, totuși cred că ele vor fi utile pentru aceia, cari se interesează de chestiunea revendicărilor noastre și de conținutul muzeelor ardeleni, mai ales că obiectele nu au fost încă publicate în românește, ba multe din ele nici într'o limbă străină¹.

Muzeul Național Săcuiesc, Sff. Gheorghe.

Din 37 lăzi recuperate 13 conțin obiecte de muzeu, 22 arhiva, 2 lăzi obiecte particulare, identificate dela 24 Aprilie până la 5 Mai și dela 11 până la 12 Mai 1922 inclusive. Primele 13 lăzi cuprind 4160 obiecte de muzeu în majoritate obiecte de arta industrială, etnografice, preistorice, relicvii, tablouri și 2500 monede. Materialul bogat al obiectelor de arta industrială se compune din covoare, broderii, lucrări în metal, în cositor, piese de orfevrărie ardelenă, ceramică, colecție de arme și de pipe. Merită a fi relevate următoarele obiecte: ceasul de călătorie a lui Bocskai, dintre cupele de argint aurite una din sec. XVII; două cu data 1632 și 1637, a lui Bercsényi din 1715, una cu pocal de cocos cu data 1745, dintre obiectele de cositor cana din Hogia, în colecția de arme: spada scitică din Doboli de jos, altele medievale, în colecția de textile: hainele bisericesti din sec. XVI—XVIII, vestmintele lumești din sec. XVII, o broderie veche f. sec. XVIII, steagurile breslelor, în colecția ceramică: plăcile de teracotă dela sobe cu relie-

¹ Ilustrațiile acestui capitol se găsesc la finea volumului pe pagini separate. (Il. 47—90).

furi, sec. XV., olărie veche și teracotele cu glasă. Între obiectele de pietate ocupă un loc de frunte: decorația generalului Bem, bastonul său, crucea lucrată din lemnul spânzurătoarei lui Damianics, albumul de autograme din 1848, un covor și o basma lucrate de generalul Daniel Nagy în robie, relicviile lui Nicolae Barabás. Colecția etnografică cuprinde vreo 500 obiecte: țesături, mai ales covoare din Ciuc, 220 cusături, lucrări în lemn, olărie, obiecte de artă țărănească. Cele vreo 350 obiecte preistorice sunt rezultatul săpăturilor sistematice, parte găsite ocazional: fragmente de ceramică pictată neolitică, spirale de aramă, bijuterii de os, majoritatea o formează colecția de bronz: topoare, cuțite, brățări, vârfuri de lance. Tablourile mai însemnate sunt cele șapte portrete ale renumitului pictor secui Nic. Barabás (1810—1898), unul de Eugen Gyárfás din Sft. Gheorghe (n. 1857), și de vienezul E. Rupprecht din anul 1831. Aproape toate obiectele din cele 13 lăzi sunt colecționate din județele săcuesți. În cele 22 lăzi cuprinzând arhiva muzeului se găsesc următoarele codices: a) Codex Apor s. XV. b) Codex Csereyné s. XVII. c) Codex Vasady s. XVII. d) Leges Colegii Albae-Enyedensis e) Catalogus Togatarum 1734 f) Codex Emilia g) Orvoságos könyv 1677. Colecția de documente datează din sec. XVI—XIX, între ele 33 documente sunt românești. Arhiva mai conține diplome nobilitare, cărți și tipărituri vechi, arhivele familiare Apor, Gödri, Pótsa, Szabó, Domokos Balázs, manuscrisele din Târgul-Săcuesc, acte administrative, cataloage, protocoale. Dintre documentele românești sunt de remarcat următoarele: 1. Unul fără dată copiat în sec. XVII cuprinde jurământul de fidelitate a lui Radu în favoarea lui Ferdinand I. 2. Ordinul unguresc a lui Mihaiu Viteazul din 22 Nov. 1599 dat în Alba-Iulia, prin care ia în apărare pe Borbala Suki

și fiul său ordonând căpitanilor unguri să nu o moles-
teze. 3. Scrisoarea ungurească a domnului moldovean
Alexandru VI din 30 Aug. 1632
dată la Iași în chestia oilor nobi-
lului Iankó Mihály reținute de
boerii moldoveni. 4. O diplomă
scrisă pe pergament a principesei
Ana Bornemissza din 12 Martie
1668 e dată în cetatea Făgărașu-
lui, prin care investește cu liber-
tăți de boer pe Ion Gorun din
Dridif¹ (jud. Făgăraș).

Ne vom mărgini după aceste
a da o scurtă descriere a obiec-
telor mai însemnate.

Nr. 47 și Nr. 48. Spadă sci-
fică de fer din epoca Hallstatt.
Lungimea tăișului 112 cm., lățimea
3·8 cm. Deasupra mânerului 2 sta-
tuete de animal, reprezentând după
Nagy Géza două pantere ori doi
leopardzi, după Hampel și Pósta
câte-un leu decorat cu careuri
mici ciselate. Mânerul are o lun-
gime de 8 cm. și o lățime de
2·5 cm. și se termină după Nagy
și Hampel prin doi delfini așe-
zați în față, fiecare în formă de
treisferturi de cerc; după Huszka reprezintă frunze stili-
zate, iar după Pósta patru capuri de paseri răpitoare.

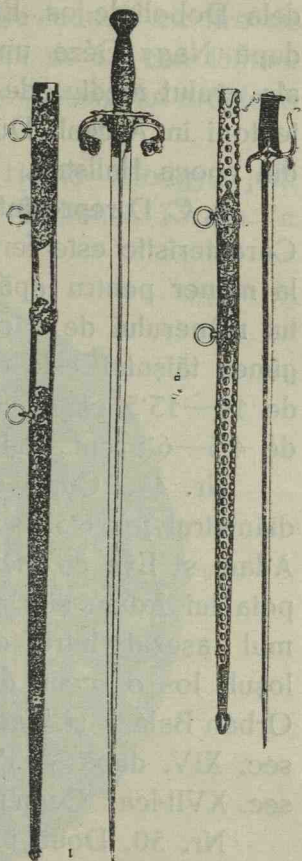

Fig. 25. Pumnalul din sec. XVI
găsit la Alba-Iulia și pumnalul
lui Fr. Bethlen († 1654).
Muz. naț. ung.

¹ Nagy G.: A Székely Nemzeti Múzeum Értésítője. Sepsiszentgyörgy, 1891, I. 80-88. Dintre tipăriturile de interes românesc să mai amintim Molitvelnicul din 1689 scos la Bălgrad, și numărul 8 al ziarului „Amicul Poporului” din 18/30 Iulie 1848 considerat ca unicum. Aceste două nu au fost la Budapesta.

Spada s'a găsit în alvia Oltului în hotarul comunei Doboli-de-jos (Aldoboly) deaceea ea poartă numirea spada dela Doboli-de-jos. Ea este o podoabă a muzeului și este după Nagy Géza una din cele mai interesante piese ale evului mediu, de origine arabă adusă de cavalerii teutoni în Ardeal. După părerea celorlalți învățați ea este din epoca Hallstatt.

B, C, D reprezintă trei spade de fer din sec. XIV-XV. Caracteristic este ferul de 18'5—27 cm. așezat în cruci la mâner pentru apărarea mânei și butonul dela capătul mânerului de o circonferință de 17'5—22 cm. Lungimea tăișului este de 83-88 cm., lungimea mânerului de 10—13'5 cm. Cea mai mare lățime a spadelor este de 4'5—6'8 cm., lățimea mânerelor de 2'5—3 cm.¹

Nr. 49. Cupă de argint aurit. Înălțimea 15 cm., diametrul jos 6'5, sus 8 cm. Reliefurile reprezintă pe Adam și Eva cu picioarele pe bou și leu culcat, înapoia lui Adam și Eva, cari rup câte-o poamă din pomul așezat între ei, stă Arhangelul Gavril cu pașul. Jos o scenă de vânat: câni cari gonesc un leu. Orbán Balázs și Nagy Géza² cred că lucrarea este din sec. XIV, după V. Roth, ea este ardeleană săsească din sec. XVII-lea³ Cupa poartă monogramul N. R. cu a. 1632.

Nr. 50. Două plăci de teracotă fără glasă din sec. XV. Ambele sunt dela sobă. Cea din stânga reprezintă un călăreț cu scut în formă de deltoid. Călărețul din dreapta înaintază sub o boltă gotică cu arc în acoladă. Mărimea plăcilor este 22×17 și 23×19 cm.

¹ Nagy op. cit. p. 56. *Pósta B.: Régészeti tanulmányok az oroszföldön „Zichy Jenő gróf ázsiai utazása”, III. 98-102, Budapest 1905 — Hampel I.: Skythiai emlékek Magyarországbán. „Arch. Ért.” 1893 p. 385-407 — Nagy op. cit. p. 59 și „Arch. Ért.” 1894, 315-23 și 380 — 1886, p. 254-8.*

² Orbán Balázs: *A székelyföld leírása*. Pest, 1868, I. 39; Nagy op. cit. p. 63—4.

³ Scrisoarea dlui V. Roth.

Nr. 51. Odăjdiile lui Andrei Báthori dela finea secolului XVI-lea¹, Lungimea 96 cm., lățimea cea mai mare 72 cm. Materialul este: catifea roșie lucrată cu fire de aur și decorată cu o bandă de argint de 3,5 cm. lățime. Jos la mijloc blasonul cardinalului și principelui ardelean Andrei Báthori.

Nr. 52. Cană de cositor din Hogia (Hodgya jud. Odorheiu) dela începutul sec. XVI. Înălțimea 33 cm. In

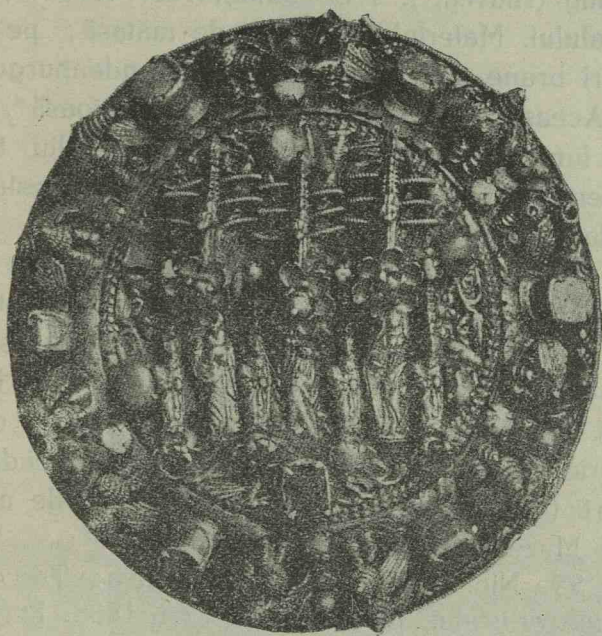

Fig. 26. Agrafă în tezaurul din Sighișoara, sec. XVI-lea.
Muzeul național ung.

câmpurile hexagonale lungi câte-un baldachin cu rosă gotică cuprinde câte-un sfânt și pe Fecioara cu Isus. Desenul este gravat. Deasupra și dedesuptul câmpurilor hexagonale se găsesc câmpuri mici pentagonale, cele

¹ Nagy op. cit. p. 75.

de sus decorate cu flori gotice și cu bălaur, din cele de jos patru poartă blasoane, iar două monstrii. Capacul este decorat cu o bandă de triunghiuri și cu frunziș. Partea dinlăuntru a capacului și urechea canei arată signatura măștrilor și a două localități: Breslau și Brașov. Nagy G. numește această cană „un monument istoric deosebit de prețios”¹.

Nr. 53. Dolman din cripta fam. a conților Nemes din Haghig (Hidvég, j. Treiscaune), f. sec. XVII. $\frac{1}{7}$ parte a originalului. Materialul: brocat de mătăasă; pe fond brun flori brune mai întunecate, cu brandenburguri de argint. Această „veritabilă comoară prețioasă”, care „aruncă lumină asupra portului magnaților din timpul luptei pentru libertate a lui Rákóczi” a fost restaurată prin Bela Pósta².

Nr. 54. Invălițoare de amvon brodată dela finea sec. XVIII-lea. Mărimea 260×95 cm. Pe fond de mătăasă galbenă sunt brodate garoafe, roze, nu-mă-uita și alte flori în culoarea roza, albastră, violetă, albă, brună-deschisă și neagră. Lucrarea a fost executată și donată de proprietara nobilă Tompa Miklósné bisericei din Bățanii-mari (jud. Treiscaune) în anul 1795, de unde a ajuns la Muzeul Săcuesc ca donație.

Nr. 55. Nic. Barabás de Márkusfalva: Trei surori vitrege ale artistului, pictură în ulei din 1838. Lungimea 95, lățimea 75 cm. A fost donată de fiica artistului împreună cu alte tablouri originale. Artistul a trăit în Cluj și împrejurime în anul executării tabloului. După cartea recentă a lui Lyka „el este cu desăvârșire un copil al rasei și epocii sale și în privința aceasta niciunul dintre colegii săi nu poate fi comparat cu el”³.

¹ Ibidem p. 64 și Orbán op. cit. I, 39.

² Csutak—László: Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908—9 évi állapotáról. S. Sz. György, 1910, p. 15.

³ Lyka K.: Táblabíróvilág Művészete. 1922 III, 32.

Nr. 56. Maiuri de bătut rufe. 1, 2, 4, cioplit, crestat și pictat din carpen, din jud. Odorheiu; 3, 7, cioplit și crestat din acelaș material și județ; 5, din lemn de păr cu mâner neobișnuit de bogat lucrat, cioplit, crestat, pictat, din jud. Odorheiu; 6, mângălău din lemn de măr

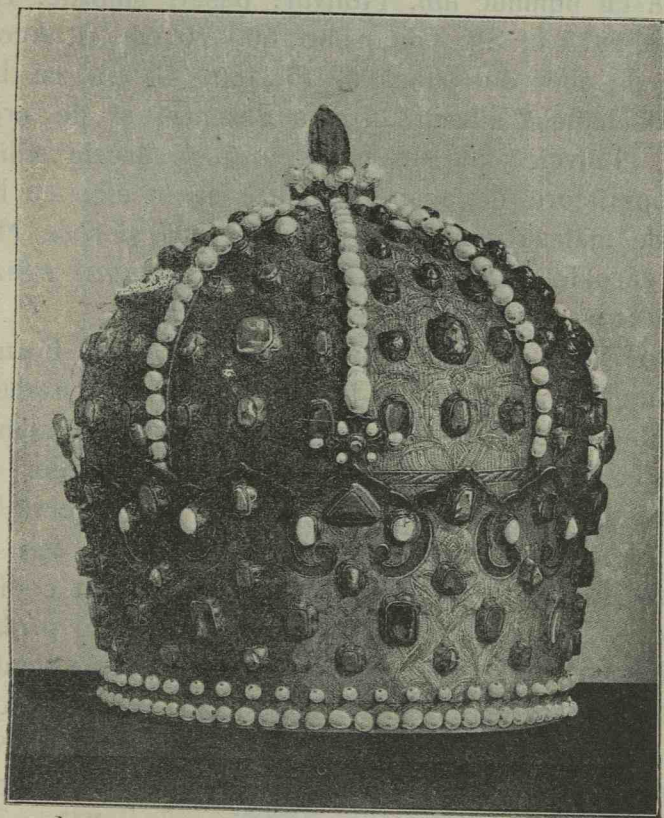

Fig. 27. Coroana principelui ardelean Ștefan Boeckai, 1605 în Tezaurul fostei Case imperiale. Viena.

cioplit, crestat, din Sft. Gheorghe, între frunze D. M. pe latimea îngustă numele Gyárfás István 1805. Toate obiectele au fost colecționate de Dr. Fr. László¹.

¹ Malonyai: A magyar nép művészete. Bpest, 1909, II. XXXIII. Csutak-László: Jelentés etc. 1905—6—7.

Nr. 57. Broderii populare ¹: 1, mărimea 80×74 cm. Basma de mătasă galbenă cu broderie de mătasă rosa, albastră, verde, galbenă, albă și cu fir de aur. 2. Decor de perină de pânză de in cu broderie de mătasă galbenă 76×22 cm. 3. Decor de perină din pânză de in brodată cu bumbac alb. Motivul: paseri stilizate. Executat la 1875 în Sft. Gheorghe, 60×20 cm. 4. Acoperitoare de altar din pânză de in, 180×40 cm. cu broderie de mătasă albastră, brună deschisă și de argint și aur, Motivele: tulipan, rodie, rosă și cârceiu stilizat. 6. Acoperitoare de altar din pânză de in albă cu broderie de mătasă galbenă deschisă, brună și rosa. Motivele: garoafe, tulipan, rosă, cârceiu și paseri stilizate 92×29 cm.

No. 58. Codicele Apor din sec. XV-lea ² Format: octav mijlociu, materialul: hârtie. Conținutul: traduceri de psalmi, imnuri, rugăciuni, meditații, regule călugărești și istoria patimilor lui Cristos. Numele scriitorilor, timpul executării: necunoscut. În scriere se observă trei mâni deosebite. Pe baza limbii partea primă este privită ca fragment al traducerii de biblie din codicele vienez și cel din München. Traducerea este probabil dela începutul sec. XV., proveniența sa ungară-orientală, probabil din cercul Hussiților moldoveni. Codicele Apor, precum cel din München și Viena este numai o copie a traducerii originale. Această copie este — socotind caracterul scrisului — de pe la finea sec. XV, ea re-

¹ *Huszka: J.*: Magyar diszitő styl. Bpest. 1885 și *Malonyai* op. cit. 74, 75, 79, 106.

² Edat de *Wolf Gy.* în „Nyelvméltár“ vol. VIII cu o introducere. Fragmente publ. de *Szilády A.* în „Régi Magyar Költők Tára“ II. 363—5 și 480—2. Limba codicelui studiată de *Simony Zs.* în „A. Magyar nyelv“ Bpest 1889, I. 168—76 și de *Balassa I.* în „Hunfalvi album“ 1894, p. 9. *Zolnai Gy.*: Nyelvméltárunk a könyvnyomtatás koráig. Budapest 1894, p. 112, 1293—3. *Nagy G.* op. cit. I. 80—1.

prezintă numai a treia parte din lucrarea întregă. Reproducerea noastră arată finea psalmului CXLVII și începutul psalmului CXLVIII. Cartea a fost un secol și jumătate în posesiunea familiei Apor, de aici numele

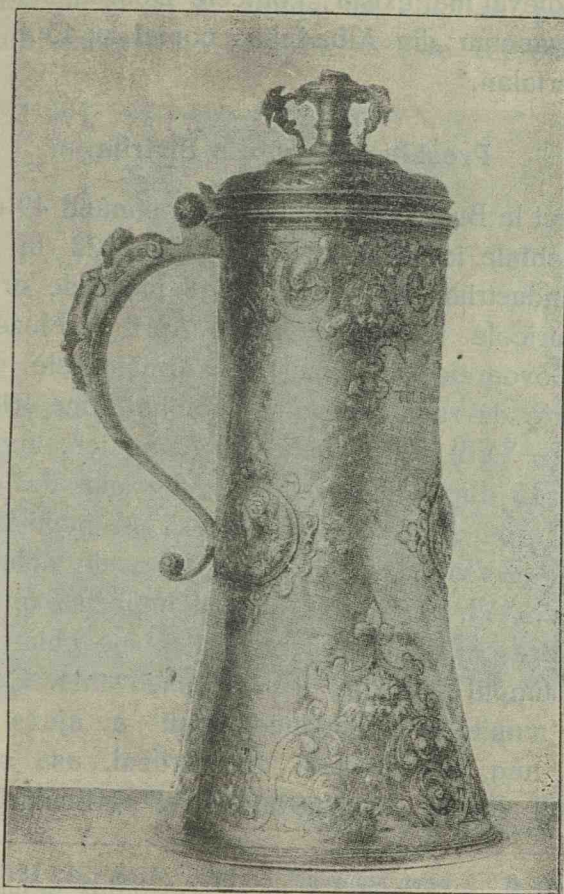

Fig. 28. Cana lui Mih. Toldalaghy din 1623 de Andr. Fleischer din Sibiu. Muzeul naț. ung.

codicelui, ajuns la Muzeul Săcuiesc ca donație a baronesei Susana Apor. „Pentruca să ne dăm seamă de valoarea acestui tezaur prețios, amintim, că întreaga

literatură medievală maghiară se cuprinde în vre-o 50 codice, din cari $\frac{4}{5}$ sunt copii din 1500-39, astfel codicele Apor ocupă al șaptelea loc. Pe teritoriul Ardealului în afară de codicele Apor numai un singur codice maghiar medieval mai există: codicele Döbrentei în biblioteca Battyanum din Alba-Iulia, copiat la 1508 de Halabó Bertalan.

Presbiteriul ev. din Bistrița

a avut la Budapesta două lăzi conținând 49 covoare vechi orientale identificate la 17 Mai 1922 la Muzeul de artă industrială și o ladă cu 18 piese de orfevrărie și 14 matricole identificate la 26 April la Muzeul Național. Covoarele se împart în următoarele grupuri: 21 covoare de rugăciune din Anatolia în majoritate din sec. XVII—XVIII, 12 covoare din Asia-mică, numite „ardelene”, 13 din Asia-mică și 3 din păr de cămilă¹. Cele din urmă 28 covoare datează în majoritate din sec. XVII—XVIII, despre câteva se crede chiar, că ar fi din sec. XVI. Covoarele au fost importate prin Muntenia și Brașov de către negustori, poate chiar de către Turci în timpul stăpânirii lor în Transilvania. Covoarele amintite, numite și „ardelene-turcești” au ajuns în bisericile ev. aug. și reformate din Ardeal, așa și la Bistrița cași cadou al corporațiilor și particularilor, de-

¹ *Kövé B.*: A keleti szőnyegek eredete. „Arch. Ért.” 1896, p. 98-108. *Csányi R.*: Erdélyi török szőnyegek. „Magyar Iparművészet” 1914. — *Radics L.*: Az Ipolyi gyűjtemény falkárpitjai és keleti szőnyegei „Művészi Ipar” 1887. — *Csermelyi*: Erdélyi imaszőnyeg az Erd. Nemz. Múzeumban. „Dolgozatok az Erd. Nemz. Múzeum Érem. és Régiségtárából 1914, p. 458—65. — *Csányi-Csermely-Layer*: Erdélyi török szőnyegek kiállításának leíró lajstroma. Bpest, 1914. — Această lucrare cuprinde la pag 91-2 cunoscuta bibliografie străină — în afară de cele înșirate și de lucrările dlui *E. Kühlbrandt* despre covoarele din Brașov în „Korrespondenzblatt” XXI, în „Die Karpathen” 1907 și 1911 și în „Cultura” 1924, nr. 4.

corând băncile bisericilor. Studiul, datarea și clasificarea acestor covoare s'a clarificat mult prin expoziția aranjată la Budapesta în 1914. Precum este cunoscut covorul de rugăciune servește mohamedanului ca înge-nunchiând pe el să se roage de cinci ori pe zi după cele cinci spălături. Covoarele aceste reprezintă nișa

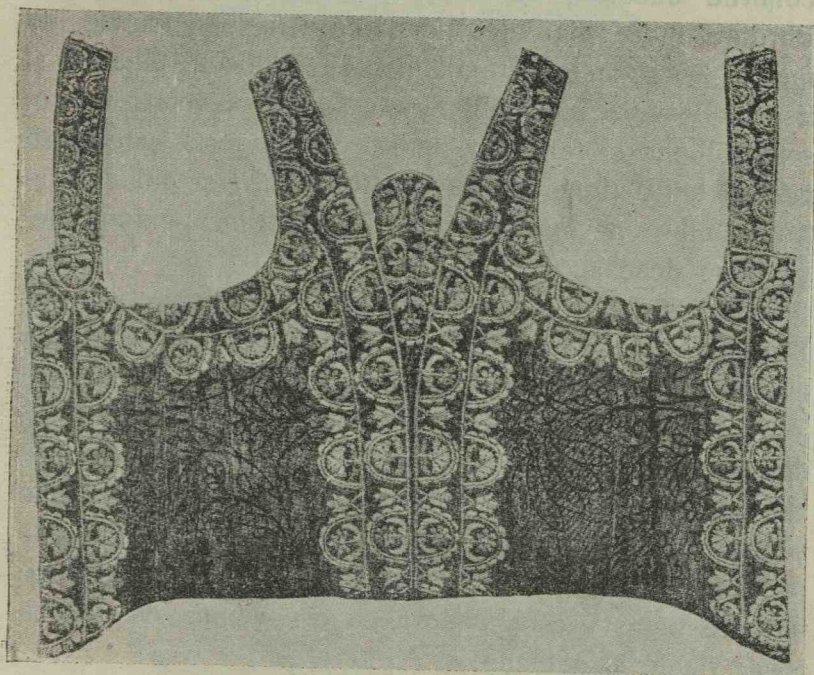

Fig. 29. Pieptarul Ecat. de Brandenburg, j. I-a sec. XVII.

Muzeul de arte industriale, Budapesta.

de rugăciune (mihrab), care în timpul rugăciunii este înspire Mekka. Covoarele cu 6 coloane nu reprezintă mihrabul, ci navele mecetului. Importanța celor 49 covoare readuse nu e nevoie a-o accentua. Faptul, că ele se găsesc la noi, — față cu țările străine, — în număr atât de mare, merită atenție deosebită din partea noastră. Este încă de cercetat ce influință au avut ele asupra

artei din Ardeal și dacă s'au executat și aici mai multe covoare decât acela cu data 1723.

Nr. 59. Covor de rugăciune cu 6 coloane s. XVII. 174×127 cm. 1140 noduri pe un dcm². O lature este ceva mai scurtă, colțurile sunt deteriorate, poartă o pată de cerneală. Oglinda este roșie, coloanele galbene, colțurile decorate cu roșu, albastru și galben-verziu. Bordura mare mai ales de culoare galbenă-verzie cu motive hexagonale neregulate roșii, galbene, albastre și negre. Bordura îngustă interioară galbenă-verzie cu rosete galbene și ramuri roșii. Bordura îngustă exterioară pe trei laturi fond negru cu flori roșii și galbene și frunze albe; pe partea a patra (deteriorată) pe fond negru-roșu deschis.

Nr. 60. Covor de rugăciune cu 6 coloane secolul XVIII-lea, 180×136 cm, 1122 noduri. Bine păstrat. Oglinda este roșie lucitoare, coloanele albe-albastre, de-asupra lor pe fond galben-verde ornamente în zig-zag roșii, deasupra lor flori negre, galbene, albastre pe fond roșu. Bordura cea lată fond roșu cu rosete variate ca forme și culori. Bordura îngustă interioară constă dintr'o bandă de rosete în diferite culori pe fond negru, bordura exterioară îngustă este neagră cu ornamente de frunză roșii, vinete și galbene.

Nr. 61. Covor de rugăciune cu patru coloane în formă de bande (Säulenbänder), din secolul XVIII-lea. 187×131 cm., 1394 noduri. Oglinda este roșie, coloanele și florile oglinzii galbene. Colțurile galbene cu flori roșii și galbene-verzi. Bordura cea mare cuprinde flori compuse din hexagoane, variind în culoarea roșie, verde și galbenă. Bordura îngustă interioară are fond albastru, cea exterioară fond negru, ambele cu rosete roșii și cu șiruri de frunze albe.

Nr. 62. Covor de rugăciune cu cinci coloane în formă de bande, cu baze, însă fără capitel. Coloana de mijloc nu are nici un rol structiv. Secolul XVIII-lea, 175×120 cm. Numărul nodurilor 1190. Oglinda roșie,

Fig. 30. Farfurie de cositor cu cele 4 anolimpuri și elemente. Brașov, sec. XVII. Muz. de arte ind., Bpesta.

coloanele galbene. Colțurile galbene cu flori galbene-verzi-albastre. Brodura cea lată cu rosete în ornamente hexagonale roșii, albastre-galbene-verzi. Bordura îngustă interioară cu rosete albe și ramuri roșii pe fond galben-

verziu, bordura exterioară pe trei laturi neagră cu flori albe, pe a patra vânătă cu rosete roșii-albe.

Nr. 63. Covor de rugăciune, sec. XVII-lea, mărirea 196×135 cm., 1496 noduri. Oglinda este roșie cu flori galbene și albastre. În colțurile galbene flori albastre, roșii, galbene. Bordura galbenă cu flori roșii-albastre și ramuri vânăte. Bordura exterioară roșie cu flori galbene, bordura mare fond galben cu ornamente hexagonale nesimetrice roșii și galbene-verzi cu flori pestrițe.

Nr. 64. Covor de rugăciune din secolul XVII-lea. 180×122 cm., 1155 noduri. Colțurile și trei margini deteriorate. Are o pată de cerneală. Oglinda e lungă roșie cu flori vânăte și galbene, colțurile aproape albe cu flori galbene. Bordura foarte lată mijlocie cu decor herati în diferite culori. Bordura îngustă interioară galbenă cu flori albe, ramuri roșii. Bordura exterioară îngustă neagră, frunze albe cu rosete mici roșii-galbene și albastre.

Nr. 65. Covor numit „ardelean“ din sec. XVII-lea pe dos cu anul 1657. 170×121 cm., cu 1330 noduri. Oglindă roșie cu două vase, palmete, flori și ramuri. Colțurile galbene-verzi cu rosete. Bordura cea lată herati simplu cu fond roșu și decor albastru, negru, galben-verziu. Bordurile înguste au fond galben cu rosete în multe culori.

Nr. 66. Covor numit „ardelean“ din sec. XVII-lea. 170×121 cm. 1656 noduri. Oglindă galbenă-deschisă cu decor rosu, vânăt, verde, în mijloc cu un medalion de romb cu două cadre cu câte 6 laturi și un cadru mare în formă de romb. În cele patru colțuri roșii se găsesc rosete galbene. Bordura lată cuprinde o ghirlandă galbenă în zig-zag, triumghiurile zig-zagului verzi,

roșii, albastre. Bordurile înguste galbene cu rosete în multe culori.

Conținutul lăzii cu orfevrărie se împarte astfel: 4 *cane* (de argint aurit sec. XVII—XVIII,) 4 *potire* (de argint

Fig. 31. Monumentul funerar a lui G. Apaffi
(† 1635) din Mălăncrav. Muz. naț. ung.

aurit, 3 din secolul al XVI-lea, iar 1 din sec. XVII-lea,) 4 *potale* (de argint aurit, unul din sec. XVI-lea, 3 din sec XVII,) 5 *farfurii* (de argint aurit sec. XVII-lea), 1

ciboriu (argint aurit sec. XVII). In aceeaș ladă 2 *cane* (de cositor sec. XVII—XVIII-lea) și 14 matricole din 1700—1820. Cu excepția celor două *cane* de cositor și a două *cane* de origine din Brașov — precum dovedește marca acestora — probabil toate lucrările sunt operele giuvaergiilor din Bistrița, care era un însemnat centru al orfevrăriei ardelenene. „Măiestrii din Bistrița au avut particularități individuale mai puternice, decât giuvaergii din alte orașe ardelenene, ei au luat o cale independentă, deosebită de a celorlalți“. „Predilecția deosebită de a aplica smalțul mai ales la spițele și axele nodului, apoi mai ales anumite extravagante gotice-târzii, ori mai bine zis, căutarea nouilor posibilități de exprimare artistică și tehnica absolut sigură, caracterizează piesele școalei. Este relativ redus numărul potirelor cu smalț și sârmă, izbitoare sunt lucrările timpului baroc“. Măiestrii din Bistrița „nu numai că au trecut printr’o evoluție generală artistică, dar au știut să dea soluții și încercări individuale față cu problemele artistice ale timpului lor“¹. Operele de orfevrărie ale presbiteriului din Bistrița au fost studiate și descrise amănunțit de d. Victor Roth, de aceea ne vom mărgini numai la o sumară descriere și apreciere în baza lucrărilor dlui Roth, a inventarului nostru și al Presbiteriului².

No. 67. Potir din sec. XVI-lea. Argint aurit, înălțimea 216 mm. greutatea 700 gr. Nodul are o plăsmuire atât de bizară, care în forma aceasta extravagantă nicăiri în altă parte nu apare; el este extraordinar de robust și bogat: sus și jos are câte șase semigloburi decorate cu filigran de perle; în locul rotulilor se găsesc șase flori în mijloc cu câte o piatră (Halbedelstein), artistul dovedește un

¹ V. Roth: *Beszterczei Ötvösművek* „Arch. Ért.“ 1914, p. 355-72.

² *Idem*: *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens*. I. Goldschmiedearbeiten. Sibiu, 1922.

eminent talent decorativ. Artă de a turna și a tăia metalul este deosebită. Ramurile cu frunze cari decorează cupa sunt tăiate cu foarfecele din lame de argint într'un mod excepțional de viguros. Pe bază ramuri și frunze turnate gotice, lucrata ajur, sârma marginilor este crestată.

No. 68. Potir din sec. XVI-lea. Argint aurit, înălțimea 263 mm., greutatea 660 gr. are inscripția din 1637; sign.: F. A. Decorul este bogat. Nodul este în formă de glob cu 6 bande lucrata ajur. In locul rotulilor sticle

Fig. 32. Model de turtă cu blazonul Transilvaniei și alui M. Apaffi, s. XVII. Muz. de art. ind. Bpesta.

colorate și șlefuite, cu frunze decorate cu email — o particularitate. Are decor geometric și vegetal tăiat, turnat, ajur, crestată.

No. 69. Pocal din sec. XVI-lea. Argint aurit, înălțimea 288 mm. greutatea 620 gr. Unicul pocal în orfevrăria din Bistrița, care reprezintă stilul renașterii târzie.

Vase de soiul acesta au fost destinate pentru scopuri lumești și numai mai târziu au fost întrebuințate pentru scopuri religioase. Piciorul, cupa și capacul sunt bogat acoperite cu ornamente făurite. Mai ales fin este desenul gravat al gurii. Deasupra capacului: statueta unui oștean roman. Partea interioară a capacului poartă anul 1643 și literile M. G. E. Marginea de sus a capacului poartă inscripția: Si deus pro nobis quis contra nos.

No. 70. Pocal din sec. XVII-lea cu cupă de cocos. Argint aurit, înălțimea 342 mm., greutatea 450 gr. Ornamentele piciorului, a capacului, montarea de jos a cocosului sunt făurite. Cele patru bande verticale ale montării sunt turnate și reprezintă stilul baroc, pe când montarea de sus are în ghirlanda de crin motive gotice. Pocalul este bogat și variat organizat; sus capacul se termină printr'un buchet de flori tăiat din lame de tinichea. Signatura G. G. se referă probabil la restaratorul Georgius Gunesch (1728—57) din Bistrița.

No. 71. Cană dela începutul sec. XVIII-lea. Argint în parte aurit. Înălțimea 290 mm., greutatea 595 gr. Este decorată cu două rânduri de bande verticale făurite, despărțite printr'un brâu orizontal, capacul are reliefuri ovale și un cerb, soclul o bandă îngustă de perle. Partea interioară a capacului poartă inscripția: Samuel Gunesch: 1702. Signatura este P. M. cu numărul 12.

No. 72. Cană din sec. XVII-lea. Argint aurit, 565 gr. de 210 mm. înălțime. Atât cilindrul cât și capacul are decor baroc făurit. Acest decor înconjură trei medaioane ovale cu peisaje încadrate. Pe capac statueta unui cerb pe frunze verzi emailate. Toarta este decorată cu o figură de femeie. Lucrarea semnată este opera giuvaergului din Brașov Peter Schun I. († 1642).

Muzeul oraşului Sighișoara

a avut depozitată la Budapesta o ladă mare cu obiecte de muzeu, identificate la Muzeul Național la 27 Aprilie 1922. Conținutul ei: obiecte de artă industrială veche ardeleană și anume 68 obiecte de cositor, în majoritate cance și farfurii, 35 arme: coifuri, platoșe, săbii, buzdu-gane, cornuri de praf de pușcă, ar-chebuze, steaguri, scuturi etc., 21 lucrări în argint în majoritate păhare, 29 lucrări în piele, 14 obiecte de alamă, 13 de aramă, 5 cărți vechi (sec. XVI-XVIII), 7 docu-mente (s. XVI-XVII), 7 coroane vechi ar-delene - turcești, 6 textile, 8 acuarele reprezentând ora-șul Sighișoara, 10 forme de lemn pen-tru turte, 6 bijuterii și 16 obiecte diver-se: stampile, pipe, un clopoțel cu inscripție cirilică, un clișeu cu 7 cetăți și altul cu vederea Sighișoarei din 1767 pentru impri-marea stambelor. Majoritatea obiectelor se referă la tre-

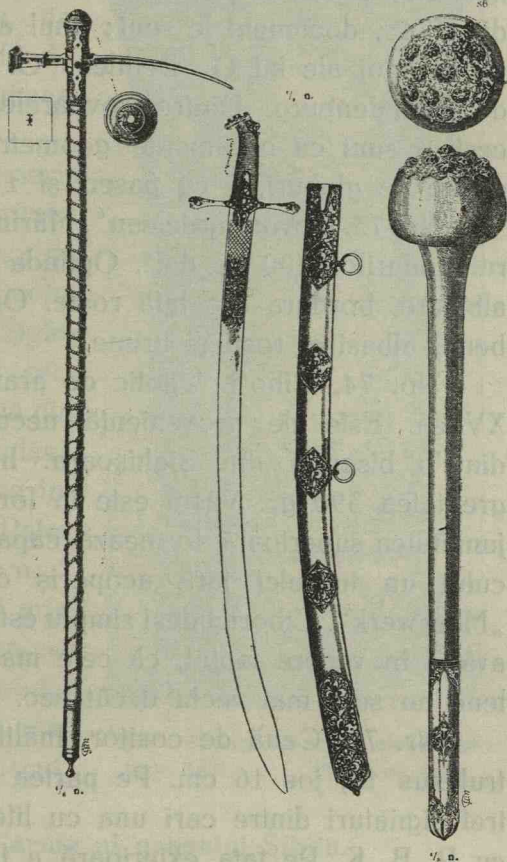

Fig. 33. Armele principelui ardelean Ioan Kemény (†1662)
Muz. naț. ung.

cutul oraşului Sighişoara, ele sunt din sec. XV—XIX. Unele din obiecte sunt datate, așa căteza cane de cositor cu anul 1639, 1698, 1686, farfurii de cositor 1739, 1818, un piu de alamă 1593, altul 1652, un obiect de piele 1636, un pahar de argint 1738. Dintre cărți o biblie 4° ilustrată, legată în piele este din 1697, o carte de fierț din 1748, documentele sunt: unul al oraşului Abrud din 1552, apoi ale lui G. Bethlen, G. Rákoczi, Ecaterina de Brandenburg. Dintre covoarele vechi ardelene-turcești 3 sunt cu ornamente geometrice, unul cu ornamente de globuri, 1 cu paseri și 1 „ardelean“.

No. 73. Covor „ardelean“. Mărimea 148×117, numărul nodurilor 400 pe dm². Oglinda este roșie, colțurile albastre, bordura cea lată roșie. Ornamentele sunt galbene, albastre, roșii și brune.

No. 74. Ciboriu¹ gotic de aramă aurită din secolul XV-lea. Este de proveniență necunoscută, posibil că dintr'o biserică din Sighişoara. Înălțimea de 30 cm., greutatea 390 gr. Vasul este în formă de glob, din care jumătatea superioară formează capacul. Deasupra capacului un turnuleț fără acoperiș cu ferestri gotice și „Masswerk“. Ciboriul deși simplu este valoros ca vechime, având în vedere faptul, că cele mai vechi ciborii ardelene nu sunt mai vechi decât sec. XIV.

Nr. 75. Cană de cositor. Înălțimea 31 cm., diametrul sus 13, jos 16 cm. Pe partea interioară a fundului trei semnături dintre cari una cu literele G. K., deasupra cu P. B. K. Pe fața exterioară a fundului o inscripție puțin clară cu anul 1691.

Nr. 76. Odăjdii de pe la 1500 din brocat cu broderie bogată. Lungimea 121 cm., cea mai mare lățime 340 cm. Este din biserica parohială din Cloașterf (Kloos-

¹ V. Roth: op. cit. p. 186.

dorf, jud. Târnava-mare). Broderia reprezintă pe Isus pe cruce.

Nr. 77. Broderie în formă de cruce de pe odăjdii. Circa 1500, de proveniență din biserica din Șoarș (Scharosch, jud. Târnava-mare). Broderia reprezintă scene din patimile lui Isus, ea este aplicată pe stofă de lână neagră. Lungimea este 115 cm.

Nr. 78. Missale scrise pe pergament, mărimea paginilor 57×38 cm., cu numeroase inițiale colorate, probabil din Sighișoara dela începutul sec. XVI-lea. Cartea constă din 176 pagini. Cea reprodușă aici este a 40-a și se începe cu cuvintele: „Pater manifestavi nomen tuum...“ Este posibil, că acest missale a fost proprietatea comunității bisericești, modul cum a intrat opera în muzeu nu ne este cunoscut.

Fig. 34. Păharul de argint alui Ștefan Apor, 1681. Muz. naț. ung.

Muzeul de arme al orașului Sibiu.

Două lăzi cuprinzând 28 din cele mai valoroase obiecte ale muzeului¹ au fost identificate la 21 April

Idem: Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen. Strassbourg, 1908, p. 27-32 cu două ilustr. din Muzeul de arme. Ilustrațiile reproduse în lucrarea mea „Muzeele din Transilvania etc.“ p. 157.

1922. Ele sunt: un coif mare pentru turnir din secolul XV.; unul rotund cu vizieră, ciselat din sec. XVI., unul în parte aurit din sec. XVI-lea, unul de fer din secolul XV., unul cu vizieră, două platoșe complete din sec. XVI., partea unei armuri complete bogat ciselate, sec. XVI., arbaletă cu incrustații de fildeș din sec. XV-lea, două pistoluri cu incrustații de fildeș și sidef dela începutul sec. XVIII-lea, două paloșe de călău din sec. XVII-lea; trei scuturi pictate din sec. XV. (unul cu blason); o cămașă de zale. În muzeele ardelenе aceste piese reprezintă cele mai vechi arme, la cari în afară de scopul practic și arta își are cuvântul. Obiectele sunt de origine din Germania ori indigene cari imitează arta industrială germană.

Nr. 85. *a)* Coif rotund cu apărător de nas din sec. XVI-lea, *b)* Platoșă ciselată pentru piept, *c)* Coif ascuțit din sec. XVI-lea, *d)* platoșă simplă pentru piept.

Nr. 86. *a)* Coif de turnir din sec. XV-lea. Înălțimea 48 cm. greutatea 12 kgr., *b)* două coifuri pentru asalt sec. XV.

Nr. 87. *a)* Arbaletă cu incrustație de fildeș din sec. XV-lea, *b)* unealtă pentru încordarea arbaletei, *c)* *d)* pistoluri cu incrustații de fildeș și de sidef, începutul sec. XVIII., *e)* paloș din sec. XVII-lea.

Muzeul Baron Brukenthal din Sibiu

a recâștigat o ladă cu 173 obiecte preistorice de piatră și bronz și 6 obiecte de arta industrială din evul nou, cari au fost identificate la 26 April 1922 în locul Muzeului Național. Intre obiectele mai noi se găsesc următoarele obiecte mai însemnate: Epitaful lui Gregoriu Apaffi, două statuete de alamă și o cămașă de zale. Obiectele preistorice sunt de însemnătate științifică pen-

tru Transilvania. Descrierea obiectelor preistorice mai rare sunt silit a-o omite din cauza fotografiei nereușite.

Nr. 88. Epitaful lui Gregoriu Apaffi¹ din argint în parte aurit cu cadru negru de lemn. Mărimea împreună cu cadrul 59×56 cm. greutatea 5160 gr. Pe placa de de argint este lucrat în re'ief blasonul Apaffi împrejmuit de două bande cu inscripție, din care reiese, că fiul al

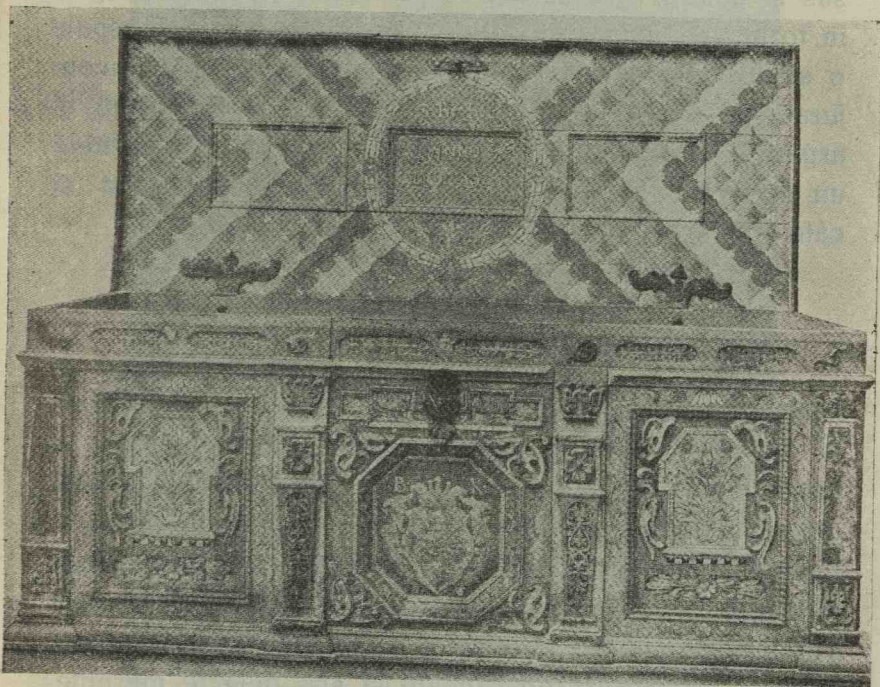

Fig. 35. Lada Ecat. Bethlen, 1695.

Muzeul de arte industriale, Budapesta.

doilea al principelui Mihail Apaffi: Gregoriu a murit în 1682. Obiectul este proprietatea casieriei orașului Sibiu și este depozitat din 1911 în Muzeul Brukenthal. Probabil ca amanet a ajuns acest epitaf în posesiunea ora-

¹ Fr. Schuller: Ein Epitaph Gregor Apafis. „Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“ XXI. 1908 p. 135, Sibiu.

şului. Epitaful nu este de deosebită perfecţiune artistică, totuşi lucrat cu gust.

Nr. 89. Cămaşă de zale de fier, în parte aurite. Circumferinţa pieptului 148 cm., lungimea 82 cm., dela o mânecă până la ceialaltă 184 cm., gulerul şi pieptul este deschis în lungime de 25 cm., greutatea: 9 kgr. Ambele capete ale mânecilor precum şi părţile lor de sus şi gulerul sunt aurite. Pieptul este decorat cu figuri în formă de inimă, incadrate prin două bande, pe spate o singură bandă. Marginea de jos a cămăşii este înconjurată de o bordură aurită, cu stele şi nasturi aurii şi argintii alternativ. Partea aurită a pieptului cuprinde un decor de 18 stele din care câte trei sunt aurite şi câte trei argintite.

Muzeul din Alba-Iulia-oraş.

24 lăzi au fost identificate la Muzeul Naţional în zilele 5, 8, 10, 11 Mai, iar o lădiţă a fost identificată la 15 Mai 1922 în localul Inspectoratului general al Muzeelor şi Bibliotecilor ungare. Cele 24 lăzi conţin colecţii preistorice, romane, din evul nou, cărţi, herbarii. Colecţia preistorică cuprinde în 3 lăzi rezultatul săpăturilor dlui Andrei Orosz, făcute în peştera din Cheia Turzii; în alte lăzi s'au mai găsit 4 cutii cu bronzuri, 2 cutii cu vârfuri de săgeată şi alte obiecte mărunte, apoi peste 200 obiecte de piatră. Colecţia romană este cea mai mare: 120 vase de lut, 132 lucerne, rezultatul săpăturilor dela Partoş, 26 pachete şi 26 cutii, 19 tăblii cu fragmente romane (unele şi preistorice), 53 fragmente de terra sigillata, 10 reliefuri, 9 capuri, 5 cutii sticlărie. Colecţia medievală este cu totul redusă, cea din evul nou este din sec. XVI—XIX, ea cuprinde 270 arme, 2 lăzi cu obiecte de arta industrială şi produse indus-

triale. Colecția de istoria naturală este reprezentată prin 37 herbarii așezate în două lăzi. Într'o ladă s'au găsit 70 volume din biblioteca muzeului, într'o altă ladă împreună cu alte obiecte s'au mai găsit 37 fascicole;

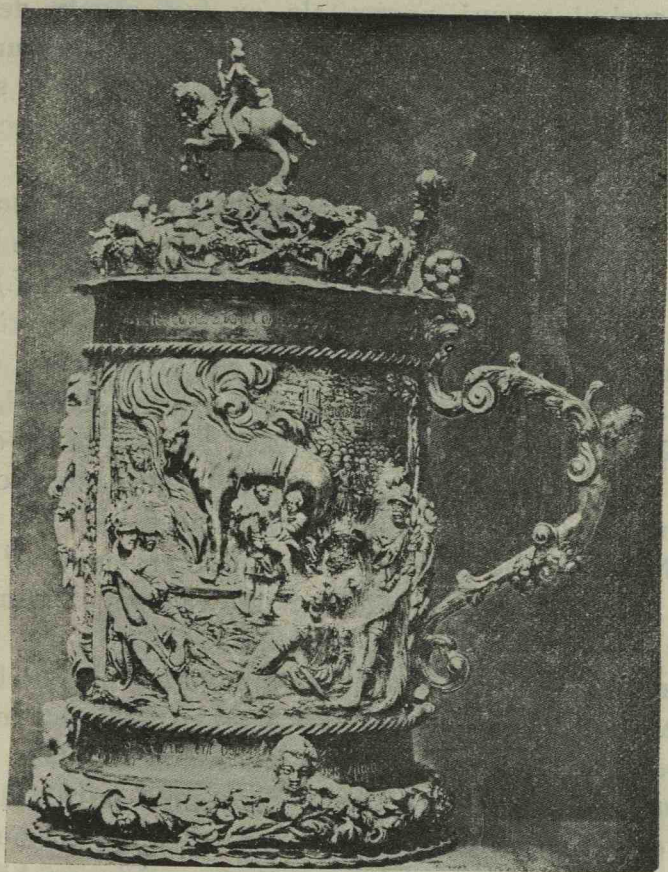

Fig. 36. Cana lui Sebas. Hann, 1697.

Muz. naț. ung.

cărțile sunt din domeniul arheologiei, istoriei și istoriei artelor. Lădița identificată la Inspectoratul general conține 3 statuete, 1 relief, 1 tabula cerată, 1 obiect de bronz, 7 monede de aur, 29 grecești de argint, 7 imitații bar-

bare de argint ale monedelor macedoniene, 8 monede romane de argint și bronz, 15 monede moderne de argint¹.

Nr. 79. Tablă de 60×24 cm. cuprinzând 23 obiecte preistorice: fragmente de vase de lut roșu, pictate cu zig-zaguri și cercuri negre, ele au fost săpate de d. Andrei Orosz în peștera cea mare din Cheia-Turzii. Obiectele aparțin sferei de cultură premiceniană și sunt înrudite deși inferioare celor săpate la Ariușd. Obiectele și rezultatele săpăturilor încă nepublicate.

Nr. 80. Obiecte preistorice de bronz. În rândul prim cinci buzdugane de 4—8 cm. înălțime, cel de mijloc cu decor zig-zag. Probabil din Cetea (Alba-Inf.) au ajuns în muzeu. Înapoia buzduganelor trei vârfuri de săgeată în mărime de 14·5—20·3 cm. În rândul al doilea patru celți cu ureche, turnași, cu decor de linii, de 9—12 cm. Înapoia lor două seceri, fiecare un tip deosebit. Proveniența celților și secerilor este necunoscută, ele au fost testate muzeului de S. Reiner.

Nr. 81. Șase reliefuri de marmoră, romane. a) Călăreț trac, depozitul institutului Battyaneum. Marmoră albă de $24 \times 31 \times 22$ cm. b) Mithras 22×33 cm. proprietatea instit. Battyaneum. c) Fragmente de relief reprezentând un călăreț cca 18×18 cm. Depozitul instit. Battyaneum. d) Relief votiv a lui Aurelius Vitalis din Apulum. Mărimea 55×30 cm. Reprezintă pe Apollo cu liră, este „cam greoi dar de execuție foarte distinsă”. Propr. Battyaneum. e) Fragment de relief: un bărbat călare pe un leu, la dreapta un tinăr cu miel în umeri. Din grupul de sus s’au păstrat patru picioare. Mărimea 24×26 cm., propr. Battyaneum. f) Nemesis, marmoră

¹ Bibliografia în lucrarea mea „Muzeele din Transilvania” pag. 111. — V. și monografia ungară a jud. Alba-Inferioară de Cserny B. — Inscripțiile romane în Corpus I. L. — Materialul numai în parte publicat.

gris de 25×37 cm., proprietatea Battyaneum. Cu excepția celor de sub c) și e) toate reliefurile au fost publicate, inscripțiile descrise, mărimea însă necorespunzător redată. Majoritatea din Alba-Inferioară.

Fig. 37. Cana breslei covacilor din Oradea-mare, 1741.
Muzeul naț. ung.

Nr. 82. Opt lucerne romane de lut roșu. Cele din rândul de sus cu o singură flacără, prima și ultima cu ureche, restul fără ureche; partea de sus decorată cu

relief, reprezentând un vultur, doi cocoși, un bust, un delfin; lungimea lor de 8·5—10 cm., lățimea de 5—6·5. În rândul de jos la mijloc o lucernă elegantă cu două brațe, ureche și bază, terra sigillata; capacul îi lipsește; lungimea 23 cm., înălțimea 22 cm. Propr. Battyanum. Nr. 1 și 3 are trei flacări și ureche.

Nr. 83. Sticlărie romană. În rândul de sus nr. 1 de 12 cm. înălțime și 9 cm. lățime, nr. 4 de 6 cm. înălțime și 9 cm. diametru. Nr. 3 și 6 au servit pentru păstrarea uleiului mirositor. Nr. 2 și 4 urechi. În rândul de jos nr. 1, 4, 5, au servit pentru păstrarea uleiului, înălțimea 13—16 cm. Nr. 2 fără bază, de 12 cm. Nr. 3 ulcior de sticlă de 16·5 cm. înălțime. Majoritatea sticlelor este opalizată.

Nr. 84. Vase de lut romane. În rândul de sus nr. 1 și 5 de 15 cm. înălțime, nr. 2 terra sigillata de 8·5 cm înălțime. În rândul de jos trei ulcioare de 20—25 cm înălțime, nr. 3 imită formele de bronz, nr. 5 avea două torți, nr. 2 și 4 jucării de copii 3·5—5 cm. înălțime, gura decorată cu creștături. Exemplarele reproduse sunt perfect arse „de formă elegantă, armonice ca proporții și de deosebit gust artistic.“

Biserica ev. aug. din Transilvania, Sibiiu.

Materialul așezat în două lăzi mari, a fost identificat la 22 și 24 April 1922 la Muzeul Național ungar.

Colecția¹, căreia îi aparțin aceste manuscrise, face parte din biblioteca bisericii ev. aug. din Ardeal și este așezată împreună cu aceasta în palatul episcopal din Sibiiu. Ea se compune mai cu seamă din moștenirea unora din cei mai învățați episcopi sași și în parte din arhivele capitolelor rurale.

¹ În baza comunicării P. S. S. Episcopului *Fr. Teutsch*.

Conținutul arhivei readuse dela Budapesta se împarte astfel: 1. Peste 200 diplome, în cea mai mare parte din sec. XVI—XVIII-lea. 2. Un număr mai mare de codice, descrieri, rezumate și copii de diplome, acte oficiale, dispoziții, petiții, cronici, anale și opere istorice mai vechi, dar și colecții de material de drept bisericesc. Deosebită valoare au volumele colecționate de episcopii Christian Barth (1594—1652), Stefan Adami (1605—1679), Michael Pancratius (1631—1690), Georg

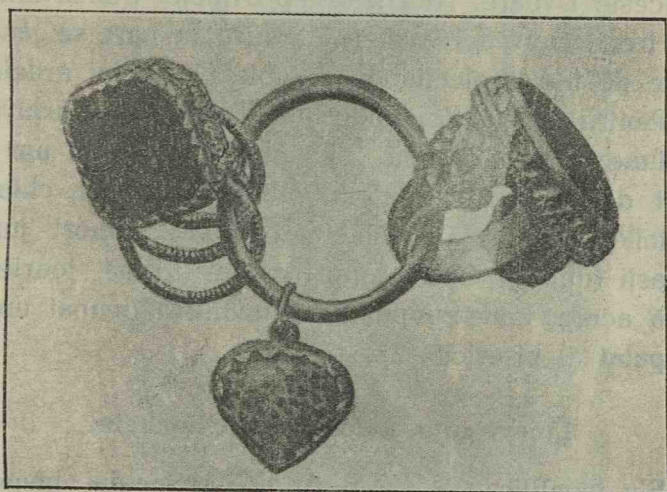

Fig. 38. Relicviile lui Horia și Cloșca. Propr. familiei Festetics.

Haner (1672—1740), Georg Ieremias Haner (1707-1777), și de preotul Lorenz Weidenfelder (1693—1785) și Martin Reschner (1791—1872). Aceste codice au însemnătatea pentru cercetarea istoriei patriei prin faptul că ele înlocuesc prin copii conștiencioase isvoarele directe pierdute, asemenea ele oferă paralele pentru comparație. Insemnătatea lor pentru istoria patriei a fost apreciată de episcopul G. D. Teutsch¹ și Franz Zim-

¹ Urkundenbuch der ev. Landeskirche A. B. (1862, 1883 în două volume).

mermann¹. Arhiva amintită are valoare de izvor pentru istoria bisericii ev. aug. din Transilvania și pentru instrucțiunea publică. În legătură cu arhiva capitolelor și împreună cu colecțiile de manuscrise a câtorva licee, ea este cel mai important izvor. Ea a fost multilateral utilizată în lucrarea în două volume despre istoria bisericii a episcopului Fr. Teutsch. Având în vedere unitatea poporului și bisericii Sașilor din Ardeal este invederat, că și istoria politică și culturală a Sașilor poate profita din aceste izvoare. Nici istoria provinciei transilvane nu poate trece cu vederea această arhivă, în care se găsește înainte de toate colecția de articole ale dietei ardelen.

Pentru istoria Românilor din Transilvania arhiva în chestiune are importanță, din motivul, că noi am stat secolii de-arândul în contact cultural cu Sașii, chiar și bisericile românești au stat în oarecare raport juridic cu Sașii (dijma), acest raport a luat formă foarte curioasă acolo, unde populația română a ocupat un loc depopulat al bisericii săsești.

Liceul rom. catolic din Odorheiu.

S'a identificat la 15 Mai 1922 în localul Inspectoratului general al Muzeelor și Bibliotecelor ungare un pachet cu următorul conținut: „Codicele din Odorheiu“ din sec. XVI², un dicționar în 6 limbi publicat la Viena în 1568, cartea: *Iustus de Palma: Austriacae severitatis confirmatio*, sec. XVII.

Nr. 90. Pag. 302 a Codicelui din Odorheiu. Octav mic, cuprinde în total 376 pagini, hârtie. Legătura aproape

¹ Handschriftliche Urkundensammlung. Archiv d. Vereins f. sieb. Landeskunde. N. F. XIX. P. 99.

² A Székelyudvarhelyi codex. A. M. T. Akadémia nyelvtud. bizottsága megbízásából sajtó alá rendezte Szabó Samú. Különlenyomat a „Nyelvméltár“ XV. kötetéből. Budapest, 1907.

contemporană este din lemn îmbrăcat în piele presată, roșie-brună. Codicele a fost scris de șase mâni diferite. Mai mult a scris mâna primă: 232 pag., această parte

Fig. 59. Cruce dela Sf. Munte, 1735. Muз. nař. ung.

este traducerea și scrisul călugărului franciscan Nyújtódi András, originar din Udvarhelyszék și care a studiat la Cracovia. Pe pag. 101 găsim data 1526. După Simonyi mâna primă are caracter pronunțat săcucesc oriental,

pe când mâna a doua păstrează limba Săcuilor din Odorheiu. Mâna a doua care a copiat numai, a indicat odată pe pagina 312 anul 1528. Partea a șasea este probabil mai veche decât celelalte, cu cari a fost legată împreună. Ilustrația reprodușă este scrisă de a doua mână. Acest monument de limbă veche ungară a ajuns în jumătatea primă a sec. XIX. la liceul rom. cat. din Odorheiu.

Liceul reformat din Târgu-Mureș.

S'a identificat o ladă la 1 Mai 1922 în localul Muzeului Național ungar, cu următorul conținut: 1. Series Causarum 1685—1754, 2. Matricula 1692—1724, 3. Matricula visitatoria 1752—1774, 4. Matricula 1152—1774, 5. Manuscripte 1—126 (1605—1886), 6. Ordine superioare 1755—1861, 7. Visitatoria ecclesiarum etc. 1725, 8. Protocollum visitatorium 1774—1793, 9. Protocolul fondurilor Incze, 10. Argintăriile familiilor Szász Róbert, Paál Gusztáv, Dr. Dékány Kálmán, Nagy Endre. Argintăriile au fost așezate într'o lădiță de lemn și 9 cutii.

Palatul Cultural din Târgu-Mureș.

3 lăzi cuprinzând patru reliefuri în bronz (ornamente arhitectonice), îngeri văzuți în profil și patru detalii de arhitectură (în bronz), au fost identificate la 17 Mai 1921 în localul Muzeului de arta industrială.

Prefectura județului Sălaj, Zălau.

La 1 Mai 1922 a fost identificată la Muzeul Național ungar o ladă cu 50 obiecte, în majoritate preistorice și monede, apoi 63 cărți din sec. XVIII—XIX. Aproape toată colecția a fost adunată de fostul subprefect Ludo-

vic Szikszay († 1897), care a testat-o pentru a înființa un muzeu al județului Sălaj. Neavând județul un local de muzeu, colecția a fost așezată în edificiul județului unde se găsește de vre-o 30 ani¹.

Observare. În afară de obiectele înșirate s'a mai adus în 26 Iunie 1922 un ciboriu vechi al comunității bisericesti din *Noul săsesc*, iar în Ianuarie 1923 cu ocazia unei noi delegații — de câteva zile — am readus pentru *Institutul geologic al Universității din Cluj* o colecție de fosile din colecția Primics și o carte veche bisericească din sec. XVI—XVII. proprietatea prof. univ. Dr. G. Bilașcu.

CAP. IV

CE MAI AVEM DE REVENDICAT DE LA HUNGARIA,
AUSTRIA ȘI IUGOSLAVIA?

¹ Caracterizarea și descrierea colecțiilor de *Fetzer I. F.*: Szilágysági régiségekről, în „Arch. Ért.” 1897, p. 350—9, 435—6 și Szilágymegyei Múzeum 453.

CAPITOLUL IV.

Prefențiile noastre în baza art. 176 al Tratatului dela Trianon.

Lucrările pentru redobândirea tuturor obiectelor de muzeu, ce ni-se cuvin în baza art. 176 al Tratatului dela Trianon, încă nu pot fi considerate ca terminate. Deși cea mai mare parte, precum am văzut, s'a recâștigat, totuși au mai rămas în Ungaria obiecte, despre cari avem știre pozitivă, că și-au luat drumul spre Budapesta din Ardeal în decursul războiului. În afară de acestea desigur vor mai fi obiecte, cari cad în aceiaș categorie, despre cari însă nu avem liste, cu toate măsurile luate pe cale administrativă și particulară. Colecțiile și obiectele ce urmează a fi recâștigate dela Ungaria sunt următoarele după cunoștința mea: 1. Colecția numismatică și alte obiecte ale muzeului Palatului Cultural din Arad; 2. Colecția de 21 tablouri ale Pinacotecei Palatului Cultural din Arad; 3. Colecția numismatică și arheologică (119 monede în majoritate de aur și 30 alte obiecte) dela Colegiul reformat din Aiud; 4. Obiecte de artă, cari fiind din metal au fost rechizionate în decursul războiului pentru a fi topite, cari însă au fost selecționate și salvate având o valoare istorică ori artistică, așa de ex. a) 6 căldări și 7 clopote ale Institutului corector din Gherla, b) 44 obiecte de artă industrială din Sighișoara, c) o orgă și un clopot al bisericii din Sân-

Miclăuș (Bihor); 5. Monumentul lui Petőfi din Sighișoara de Köllő; 6. Statueta Minervei din Gherla, proprietatea liceului de stat; 7. Colecția de fosile a Institutului geologic din Cluj, împrumutată geologilor unguri. Este posibil, că unele din aceste obiecte nu se mai găsesc; în cazul acesta Ungaria va avea să-ne despăgubească prin alte obiecte echivalente. Statuia lui Petőfi din Sighișoara Statul ungar a donat-o orașului Félégyháza. Colecțiile numismatice din Arad și Aiud vor fi mai ușor de recăștigat, fiind depuse la bănci ungare cu titlul de depozit.

Chestiunea colecției de artă Ipolyi.

Ziarele din Budapesta și cele ungurești din Ardeal au adus înainte cu câteva luni știrea tristă pentru noi, că România în urma hotărârii Comisiei de Reparațiuni din Paris, ar fi pierdut colecția Ipolyi din Oradea-Mare. Știrea aceasta, reprodusă de unele ziare din București, a fost desmințită prin scrisoarea delegatului român publicată¹ în „Argus“ la 5 Apr. a. c. Din sursă competentă mi-se afirmă, că știrea a fost tendențios plasată de către Unguri cu scopul de a-și crea atmosferă favorabilă. Ceiace însă ne poate pe noi neliniști, este faptul, că în această chestiune, care se trăgănează de doi ani și ceva la Comisia de Reparațiuni, s'a înaintat nu de mult din partea ungară un raport juridic pentru noi nefavorabil. — Valoroasa colecție Ipolyi de vreo 2000 obiecte, a fost revendicată de statul român prin Comisia de Reparațiuni din Budapesta la inițiativa subsemnatului în Ianuarie 1923. Din partea noastră chestiunea a fost reprezentată în fața Comisiei prin d. N. Solomon ca juriconsult și subsemnatul ca expert, din partea ungară prin

¹ V. ziarul „Argus“ XVI. no. 3569 din 15 Martie 1925 și 3586 din 5 Aprilie 1925.

d. Tibor Gerevich, docent univ. și dir.-adjunct la Muz. Naț. Deși chestiunea s'a prezentat atât de clar, deși toate argumentele juridice au vorbit și vorbesc în favoarea noastră, ea nu a putut fi rezolvită de Comisiunea de Reparațiuni din Budapesta, ea a fost transmisă Comisiei centrale de Reparațiuni din Paris pentru a decide. Până acum Comisia încă nu a hotărât, sperăm însă, că dreptatea va învinge, mai ales dacă se va insista din partea noastră și dacă uneltirile maghiare vor fi contrabalansate de reprezentanții noștri.

În cele ce urmează voi schița istoricul și conținutul acestei valoroase colecțiuni, care la noi nu este cunoscută nici chiar de specialiști. O fac aceasta în in-

teresul public cu scopul de a lămuri pe cei competenți cari încă nu au văzut colecția, și pentru a informa opinia publică.

Fig. 40. Păstor de munte român.
Din codicele Muzeul naț. ung. Sec. XVII.

Episcopul rom. cat. de Oradea-mare Ipolyi Stummer Arnold († 1886) scrie astfel în testamentul său din 22 Sep. 1885: „Colecția mea doresc să formeze baza unui muzeu în sediul meu episcopal și așa să devină un factor al artei bisericești și al culturii naționale“. Numai în caz dacă acest scop nu ar fi realizabil autorizează pe executorul testamentului, ca să dispună altfel: depunând colecția la Budapesta ori Esztergom. „Dar intenția iată s'a realizat; colecția lui formează baza muzeului înființat în sediul său episcopal“ — scrie executorul testamentului, episcopul Fraknoi în 1896 cu ocazia inaugurării Muzeului din Oradea-mare, în care dieceza rom. cat. a așezat colecția Ipolyi¹. Cum anume? În Oradea a existat o Societate istorică și arheologică aprobată de guvern fondată încă din 1851 și care din 1888 (la doi ani după moartea lui Ipolyi) a făcut în repeșite rânduri încercări pentru a clădi un muzeu. Astfel s'a adresat în 1889 episcopiei rom. cat. din Oradea-mare cu propunerea, că în caz dacă dieceza ar fi dispusă să plaseze colecția Ipolyi în muzeul societății, ea va zidi un edificiu în care se va îngriji și de colecția Ipolyi. Episcopul cardinal din Oradea L. Schlauch nu numai că și-a dat învoirea, ca această colecție să fie așezată în muzeul societății, dar a promis și teren pentru viitorul edificiu de muzeu². Aceasta s'a putut face numai după ce executorul testamentului la 30 Dec. 1890

¹ *Karácsonyi János: Emlékkönyv a biharvármegyei és nagyvárad-i régészeti és történelmi egyesület múzeum épületének s a benne levő kellős gyűjteménynek megnyitó ünnepéről Nagyvárad, 1896, p. 20.*

Nu este fără interes a aminti pseudoargumentul unor unguri cari vreau să complice chestiunea: „Ipolyi a făcut testamentul atunci, când avea sediul la Besztercebánya, deci în baza testamentului acestui sediu i-ar reveni colecția, iar nu Orăzii.“ În realitate în baza „Convenției Kollonits“ care stabilește normele moștenirii averilor particulare a episcopilor catolici, „locus decessus“ adică locul unde a decedat episcopul, e hotărîtor.

² *Idem: Jelentés az 1888—92 évekről. 1893, p. 18-19.*

a primit decisul judecătoriei de ocol prin care i-se predă colecția cu scopul de a forma muzeu în sensul de mai sus. S'a legat un contract între societatea arheologică-istorică și între dieceză; contractul a fost aprobat în 1893, de Ministrul Cultelor. În 1896 edificiul muzeului fu terminat prin concursul larg al autorităților. Regele Ungariei de ex. a renunțat la $\frac{1}{3}$ din valoarea colecției = 5347 fioreni (ce a încasat erariul cu ocazia moștenirii, în favorul edificării muzeului. Colecția Ipolyi a fost deci expusă definitiv în sensul contractului în noul edificiu și inaugurată prin serbări mărețe. Colecția Ipolyi, care din 1890 a devenit proprietatea diecezei rom. cat. din Oradea, după ce din 1886 se găsea în Oradea și din 1896 în muzeul din Oradea-Mare, a rămas expusă în muzeu până la finea anului 1918. În răstimpul acesta colecția a avut să sufere o pierdere ireparabilă: la 22

Fig. 41. Româncă. Din „Costume Eilder aus Siebenbürgen“.
Codice în Muzeul naț. ung. Sec. XVII.

Aprilie 1904 necunoscuți au pătruns noaptea în sala mare a muzeului și au despoiat o vitrină de comori, s'au furat vre-o 40 obiecte de orfevrărie în majoritate din sec. XIX: cruci, lanțuri episcopești, inele, salbe etc. după aprecierea de atunci în valoare de mai multe mii de coroane¹. Toate obiectele au fost de mare valoare ca material și execuție (aur, argint cu pietre scumpe), câteva însă au fost și de valoare istorico-artistică și anume: un inel din sec. XIV., altul din sec. XVI-lea, un medalion de argint florentin din 1400 decorat cu nașterea Domnului, o salbă de aur cu smaragde, rubine și smalt, sec. XVII. purtând icoana calvarului. Înainte de războiu au fost restaurate câteva gobelinuri și tablouri prin Inspectoratul muzeelor ungare. Colecția Ipolyi a avut un custode special în persoana canonicului Dr. Iuliu Némethy². După intrarea în război a României Inspectoratul muzeelor a ordonat salvarea colecției³. „În 6 Septembrie 1916 directorul de secție dela Muzeul Național Ungar E. Varjú a împachetat timp de 12 zile colecția Ipolyi și depozitele de stat; aceste din urmă le-a transportat la Budapesta, iar celelalte au rămas împachetate la Oradea, ca în caz de pericol să poată fi imediat transportate. Acest caz a urmat în anul 1918 cu ocazia revoluției și a zilelor cari au urmat, lăzile au fost transportate la Muzeul Național din Budapesta“⁴. Transportarea s'a făcut la învițarea guvernului ungar prin intervenția specialiștilor trimiși, deoarece se credea,

¹ Kiss Kolos Jenő: A biharvármegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egyesület 1903-9 évkönyve. Nagyvárad 1909, p. 70.

² Ibidem p. 82.

³ „Múzeumi és Könyvtári Értesítő“ X, 4. p. 185.

⁴ Citat verbal din cartea mea „Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. București, 1922“ pentru a documenta încă odată îndrăzneala recensentului Tzigara-Samurçaș de a denatura afirmațiile mele scrise, ce se pot controla de oricine. Vezi „Răspunsul meu dlui Tzigara-Samurçaș“ în revista „Vieața Nouă“ din Aprilie 1924.

că la Oradea colecția nu e în siguranță. În Septemvrie 1919 când trupele noastre erau la Budapesta, delegația română a Ministerului Cultelor — din care făceam și eu parte — și delegatul Marelui Cartier General d.

Fig. 42. Român mergând la înmormântare.
Din codicele „Imagines Nationum Ditionis Hungariae“. Academia ungară.

Lascu, a revendicat colecția Ipolyi precum și celelalte dela guvernul ungar în prezența delegatului Misiunii militare interaliatate: d. căpitan Shaffroth. După retragerea

trupelor noastre guvernul ungar a transportat colecția la Esztergom, unde se găsește și azi. Nu încapе nici o îndoială, că colecția Ipolyi cade în prevederile art. 176 al tratatului dela Trianon. Nu va fi poate fără interes a aminti, că punctul de vedere unguresc era în 1919 pur juridic și se baza pe argumente nereale. Dupăce din inițiativă proprie am studiat chestiunea adunând un dosar de 138 pag. acte și documente, iar jurisconsultul nostru a examinat și expus situația juridică în baza acestui dosar înaintea Comisiei de Reparațiuni: punctul de vedere maghiar a devenit în Ian. 1923 mai mult național-cultural: „Ipolyi a fost tatăl istoriei artelor din Ungaria, deci colecția lui revine Ungariei“.

Colecția Ipolyi cuprinde 2000 de obiecte și are următoarele grupuri: I. tablouri în majoritate în ulei 521. II. orfevrărie 119. III. majolica, porțelan etc. 510, VI. broderie 270, V. covoare orientale 83, gobelinuri 26, VI. mobile 77 buc. Restul conține: arme, opere istorice ilustrate, diplome, manuscrise și corespondența științifică a decedatului¹. Ar urma acum să descriu obiectele principale, neavând însă colecția înaintea mea mă mulțumesc cu înșirarea obiectelor mai de seamă pe baza publicațiilor existente. Raportul tablourilor expuse înainte de 1918 în muzeu a fost acesta: 122 germane din sec. XV—XVI-lea (majoritatea din sec. XV), 70 italiene din sec. XIV—XV—XVI, secolul XVII-lea a fost reprezentat prin 35 tablouri mai ales germane și ungare, în mare parte anonime, secolul al XIX-lea prin 40 portrete istorice ungare și scene din istoria Ungariei și din biblie. Arta bizantină e înfățișată prin 12 icoane pictate pe lemn. Intre tablourile italiene figurează Sassetta, Giov. di Paolo,

¹ V. Karácsonyi: Jelentés etc. 1893. p. 23 și Kalauz a biharvármegyei és nagyváradí régészeti és történelmi egyeslet múzeumához. 1896 în cele ce urmează.

Solario, Luini, Passarotti, Palma Vecchio (?), Iacopo da Ponte Bassano, Sodoma, Beccafumi, Fontana, între cele germane: Cranach, Schaffner, între olandezi Lukas van Leyden; între cele ungare: Lotz, Jakobey, Feszty, Ligeti, Aggházy. În colecția de orfevrărie după Némethy 23 obiecte sunt din sec. XII—XIII., 25 din sec. XIV—XV. cea mai mare parte din sec. XVII—XVIII. apoi din sec.

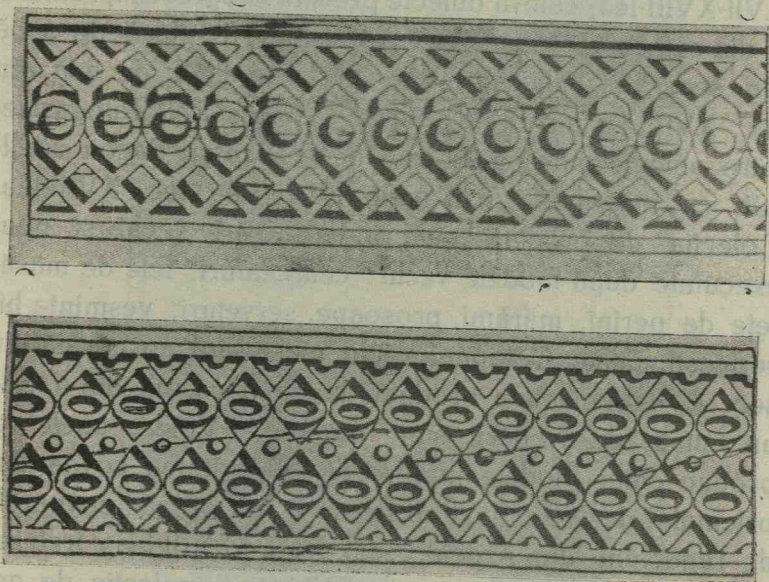

Fig. 45. Crestături românești din Albumul de artă românească a fraților Téglás.
Secțiunea etnografică a Muzeului naț. ung.

XIX. Szendrei¹ remarcă următoarele din acest grup: un crucifix de bronz din sec. XI și altul de aramă din s. XII; un relicviar de bronz din sec. XIII, reprezentând o căsuță; o cârjă episcopală cu smalț din sec. XIII; un relicviar de bronz aurit din sec. XIV-lea cu inscripția Giovanni Emanito Paladini; un șaitor de ostie din s. XV;

¹ Szendrei I. Néhai Ipolyi Arnold gyűjteménye. „Archaeológiai Értesítő” 1887, p. 342-6.

o monstranță în formă de turn, sec. XIII.; un crucifix italian din sec. XV; o cupă de argint aurit cu nimfă și tritoni, sec. XVII.; un pahar cu talpă sec. XVIII, decorat cu capuri de îngeri și animale; paharul de argint aurit alui Ștefan Bocskai din 1605 și paharul lui Gavrilă Bethlen din argint aurit, sec. XVII-lea. În colecția ceramică se găsesc farfurii, blide, cane etc. în majoritate din sec. XVII-XVIII-lea, câteva obiecte preistorice, grecești, romane și din catacombele creștine. Se disting: o placă de sobă din sec. XVI., o cană din 1663, un țiitor de apă din sec. XVII. cu inscripția: *Vivat Carolus Rex Hungariae*. Între obiectele de sticlă este de relevat un flacon smălțuit, cu inscripția *Vivat mein Hertz*, din sec. XVIII-lea. Colecția de broderii¹ cuprinde lucrări vechi și noi executate după modele vechi: cearceafuri, fețe de masă, fețe de perini, mărimi, prosoape, șerveturi, vesminte bisericesti, palla. Cele mai vechi piese sunt: o casulă din sec. XV-lea, o cruce brodată de pe o casulă din s. XV, un număr de broderii sunt din sec. XVI-lea, unele reproduc chiar modele mai vechi. Majoritatea covoarelor orientale descrise de Radisics² o formează covoarele de rugăciune din Ardeal, sec. XVII—XVIII-lea, trei bucăți sunt atribuite chiar sec. XVI-lea. În colecția de gobelinuri piesele mai valoroase sunt următoarele: Răstignirea, operă dela începutul sec. XVI. probabil din Arras; Sf. Treime prob. din Flandria, sec. XVI.; Cristos și femea samariteană, o operă a renașterii italiene, ori influențată de aceasta, sec. XVI; Triumf, finea sec. XVI, Flandria; Antoniu și Cleopatra, Flandria sec. XVI; Apo-

¹ *Czobor Béla*: Kalauz Ipolyi Arnold régi és újabb műhímezés gyűjteményének kiállításához. 2. kiadás. Nagyvárad 1886.

² *Radisics Jenő*: Az Ipolyi gyűjtemény falkárpitjai és keleti szőnyegei. „Művészi Ipar“ 1887, p. 165.—*Idem*: Képes Kalauz néh. Ipolyi Arnold nagyváradai püspök gyűjteményéhez. Budapest (1887).

stolul Paul pe insula Malta, sec. XVII. Armele sunt în mare parte din sec. XVII-lea, mobilele din s. XVII—XIX.

Colecția încă nu a fost din punct de vedere științific suficient studiată. Examinarea critică, ce va trebui

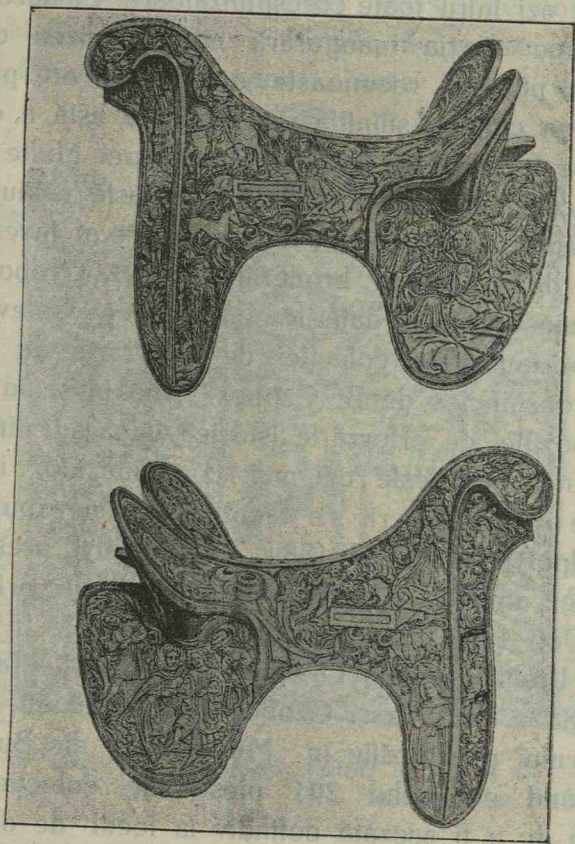

Fig. 44. Șeaua de fildeș a lui Vial Dracu'.
Muzeul naț. ungar.

să se facă, ne rezervă unele surprize. Inventarul judecătoresc și tot așa și inventarul din 1871 al tablourilor¹ nu corespunde de loc cerințelor de azi ale inventarierii: ele conțin propriu zis liste, iar nu descrieri, definițiile

¹ Ipolyi Arnold képgyűjteménye. Esztergom, 1871.

sunt fără critică suficientă. Călăuza lui Radisics (din 1887) și descrierea într'un articol a câtorva gobelinuri și covoare este la nivelul cunoștințelor din vremea aceea, ele cuprind însă numai o mică parte a colecției și nu mai sunt azi întru toate corespunzătoare. Călăuza făcută în pripă cu ocazia inaugurării noului muzeu de Iuliu Némethy, precum recunoaște autorul, nu are pretenția de a fi un catalog științific, ci numai o listă a obiectelor ce se bazează pe lucrările anterioare. Multe obiecte ale colecției Ipolyi nu figurează în această călăuză. Mai mare atenție merită din punct de vedere al inventarierii călăuza descriptivă a broderiilor de B. Czobor, deși lipsesc măsurările și datările neîndoelnice. Câteva piese mai importante ale colecției de orfevrărie au fost descrise conștient de B. Czobor¹, 166 piese în catalogul expoziției de orfevrărie istorică ungară² din 1884, care până acum este cel mai corespunzător inventar. O parte a inventarierii s'a făcut cu ocazia expunerii colecției Ipolyi: Astfel la 1884, când Ipolyi, președintele expoziției amintite a expus 166 piese de orfevrărie; la 23 Oct. 1886 când s'au expus broderiile în sala festivă a Ursulinelor din Oradea-mare; la 15 Mai — 30 Iunie 1887, Radisics și Czobor aranjează cu sprijinul Ministerului o expoziție în „Mücsarnok“ din Budapesta, prezentând publicului 201 piese ale colecției Ipolyi „înainte de a fi așezată definitiv la locul de destinație, la Oradea-mare“³. Prima expoziție a colecției Ipolyi a avut loc la Budapesta încă în anul 1876 în favorul celor dăunați prin inundație.⁴

Colecția Ipolyi reprezintă una din cele mai mari colecții de artă adunate sistematic de un colecționar.

¹ „Egyházművészeti lap“ VI.

² A magyar történeli ötvösműkiállítás lajstroma. Budapest.

³ „Művészi Ipar“ 1887, p. 181.

⁴ „Vasárnapi Ujság“ 1886, no. 28.

Ea nu cuprinde azi tot ce a colecționat decedatul episcop, deoarece patriotismul său mergea așa departe încât adeseori s'a lipsit de cele mai valoroase obiecte ale sale pentru a complecta colecțiunile statului ungar: aceasta o dovedesc antichitățile preistorice donate Muzeului Național Ungar și seriile de picturi medievale donate Pinacotecei ungare¹; peste 70 de tablouri a

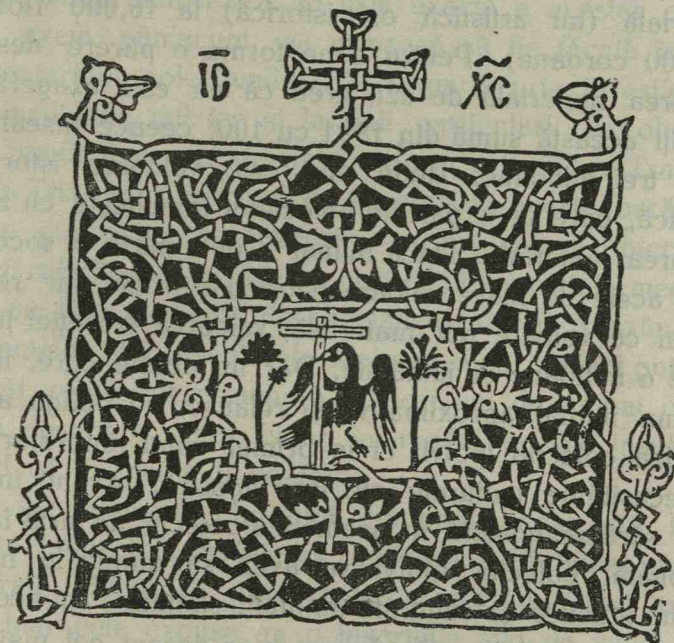

Fig. 45. Decor din Evanghelia tipărită în 1552 la Alba-Iulia.
Muzeul național ungar.

donat numitei pinacotece². Artele plastice și cele industriale sunt reprezentate în colecția Ipolyi prin obiecte vechi și noi, străine și indigene, prin originale și reproduceri. Scopul colecției reiese din testament: „ca să promoveze studiul istoriei artelor, simțul istoric și des-

¹ *Fraknói V.* în „Emlékkönyv etc“ p. 29, vezi și biografia lui Ipolyi de canonicul *Poór Antal*.

² „Vasárnapi Ujság“ 1886 no. 28.

voltarea gustului în țară“. Multe obiecte au fost adunate de Ipolyi numai cu scop educativ pentru a demonstra caracteristicile stilurilor vechi¹. De fapt colecția este educativă și instructivă, ea este în stare a lărgi orizontul și a nobilita gustul publicului, a-i servi cu modele pentru scopuri artistice religioase și profane².

Colecția a fost prețuită în anul 1891 ca valoare materială (nu artistică ori istorică) la 16,000 floreni (32,000 coroane). Pentru a ne forma o părere despre valoarea materială de azi, cred că nu este exagerat a înmulți această sumă din 1891 cu 100, ceea ce înseamnă peste trei milioane. Unde mai este valoarea istorico-artistică, care la o parte a obiectelor înmulțește cu zece valoarea materială. Dacă numai a opta parte o socotim între acele de mare valoare istorico-artistică, iar restul numai ca valoare pur materială, valoarea colecției trece peste 6 milioane și jumătate. Dar nu aceste cifre, întotdeauna numai aproximative și relative, ne obligă a revendica colecția Ipolyi, ci în primul rând împrejurările și necesitățile culturale ale țării noastre. Având în vedere sărăcia noastră în asemenea colecții de artă internațională, colecția Ipolyi va avea să umple la noi o lacună artistică și culturală de mulți simțită. Prin această colecție muzeul din Oradea-mare va deveni cel mai bogat muzeu de istoria artelor din România după Muzeul Brukenthal și cel mai multilateral muzeu de istoria artelor din țară. Ea va complecta bine școalele și genurile artistice, cari lipsesc în muzeele noastre. Rolul ei pentru știință, pentru învățământul istoriei artelor și pentru educarea masselor este de-o însemnătate incalculabilă.

¹ „Művészi Ipar“ 1887, p. 180.

² *Fraknoi* op. cit.

Ce să revendicăm dela Ungaria în baza art. 177?

a) Obiecte de interes românesc

(Contribuțiuni)

Colecțiunile publice și particulare din Ungaria conțin un număr considerabil de obiecte de muzeu, cari din punct de vedere artistic ori științific sunt de mare importanță pentru noi. O listă exactă a acestor obiecte nu avem pân'acum, ea urmează să fie făcută în baza inventariilor colecțiilor din Ungaria prin investigațiuni la instituțiile publice și la unii particulari, ca obiectele să poată fi cerute de noi conform art. 177 al Tratatului dela Trianon. Cu scopul de a promova aceste lucrări, voi face cunoscute cercetătorilor noștri câteva obiecte ori știri referitoare la obiecte, cari după cunoștința mea încă nu au fost publicate de specialiștii noștri. Neavând nici obiectele, nici inventarele înaintea mea, nu voi putea da decât o descriere sumară, alteori voi da numai o listă fără descriere, care chiar în modul acesta insuficient cred că va putea fi de folos.

În catalogul Muzeului Național ungar din Budapesta¹ obiectele de interes românesc sunt numai în parte înșirate, deoarece o mare parte nici nu a fost expusă și chiar cele expuse au o inscripție atât de vagă, încât trebuie să cercetăm la fiecare obiect în parte dacă este românesc ori nu. La pag. 222 găsim 83 antichități gr. or. bisericesti și anume 1—29 tripticuri cu smalt și cu relieful sfinților, 30—42, 84 cruciulițe din Athos, mijl. sec. XVIII., 43—83 catarama slave de sud, detalii de brâuri precum și alte obiecte bisericesti și lumești. Obiectele de cult românești ori acele care au fost odinioară în posesiune românească prea des le găsim aici, pre-

¹ Kalauz a Régiségtárban 16. kiadás, Budapest, 1912.

cum și în alte publicații ungurești, ca „slave de sud“ chiar și atunci, când proveniența este evident ardeleană ori bănățeană, așa de ex. într'o publicație¹ a Muzeului Naț. ungar citim: „6 clieșee de aramă slave de sud din Ardeal“ ori în alt caz „triptic gr. or. slav turnat în bronz din Caransebeș s. XVIII“, ori „bulă bizantină din jud. Caraș-Severin“. În afară de aceste rapoarte anuale tipărite ale muzeului între 1898—1912 mai amintesc încă 12 obiecte, cari după toată probabilitatea sunt din bisericile românești și anume: 1 medalion bis. ort.; icoană ort. de alamă cu capul lui Christos și inscripție greacă; diptic ort., din alamă cu smalț s. XVIII; amulet ort.; icoana Mariei; din argint rău lucrat, prob. s. XVII; triagion din aramă argintită și cu smalț, cu trei icoane pictate pe lemn, lucrare slavă de sud; diptic în formă de medalion lucrare din Athos cu smalț și pietre, s. XVII; modele de aramă pentru presarea cărților bis. ort. ciașcă de argint slavă de sud s. XVIII; cruce de argint de gust slav sudic cu filigran i. s. XIX; păhar de argint din Târgu-Mureș cu inscripția slavă, sec. XVI; pipă de lemn în stil slav de sud cu sidef; broșă și 2 cercei de cari se purtau odinioară în Roșia și Abrud i. s. XIX. Mai slab suntem informați din publicații despre achizițiile de interes românesc dela fondarea muzeului (1802) până în 1898 și dela 1912—18, rapoartele rezumate publicate în „Archaeológiai Értesítő“ dela 1859 până în 1918 numai bănueli pot nutri. Muzeul Național ungar posedă o însemnată colecție de monede române, tot acolo a copiat pictorul Stăncescu un portret vechi românesc despre care se credea, că este alui Radul I. (V. „Arch. Ért.“ 1887, p. 237—47, 311—19 și „Familia“ 1869, v. 2.)

¹ Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1898—1912 évi állapotáról. Datele citate din anii: 1903, 1907, 1909, 1910, 1911, 1912 și Gohl în „Numismatikai Közlöny“ VI. 5-7.

Incontestabil de interes românesc sunt unele colecții ale secției etnografice a Muzeului Național și anume peste 800 fonograme făcute de Bartók Béla (vreo 2000 cântece și melodii), două litografii vechi reprezentând Târgul

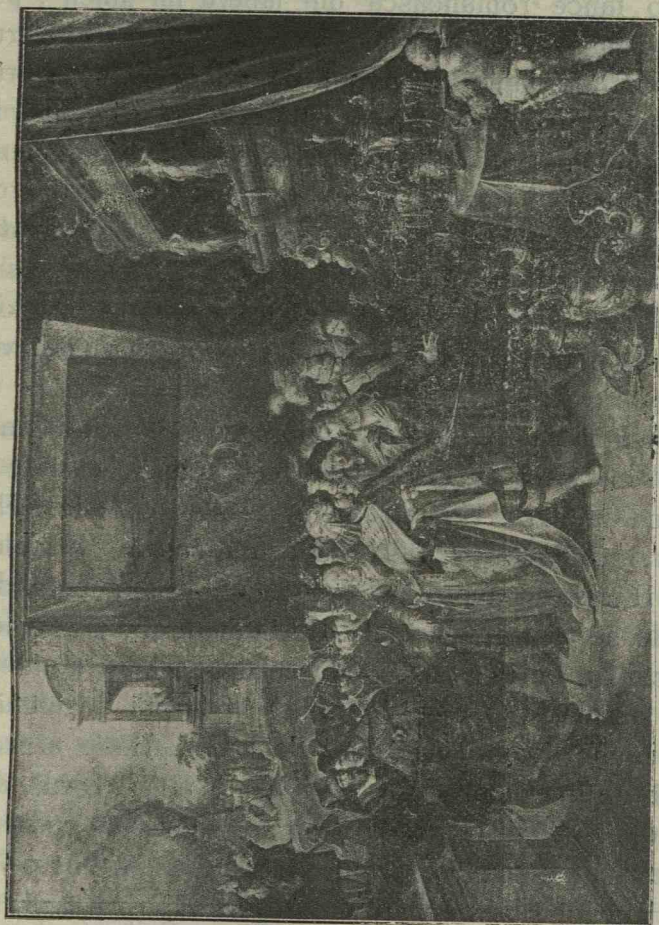

Fig. 46. Frans Francken II. (1581–1642) : Croesus și Solon (cu portretul lui Mihai Viteazul).
Muzeul de istoria artelor, Viena.

din Brașov și înfățișându-ne portul vechiu românesc; o parte din picturile lui V. Melka cari au ca subiect, porți, biserici, case și interioruri; colecția de ceramică și de țesături și broderii românești s. XVIII—XIX; apoi o bogată colecție de fotografii. La Muzeul de arte indus-

triale se găsesc broderii românești din județul Arad¹. La Muzeul Național Ungar în afară de tesaurul de argint din Albești² din sec. XIV—XVI, în afară de remarcabila colecție de monede românești, se mai găsesc și altele, de ex. o lance românească din tabăra lui Iancu³, pe cari numai așa le vom cunoaște, dacă guvernul nostru va interveni pe lângă guvernul ungar, ca în baza art. 177 alineatul b) colecțiile ce ne interesează să poată fi studiate împreună cu inventarele, cataloagele și documentele administrative relative la aceste colecțiuni.

De data aceasta voi trata despre șase obiecte de muzeu românești ori numai de interes românesc, cari sunt de importanță hotărâtoare pentru istoria artelor române ori pentru istoria noastră, în parte ca relicvii naționale.

1. *Relicviile lui Horia și Cloșca*⁴. Colonelul Kray prinzând în 1784 pe eroi le-a luat amuletele și le-a păstrat ca amintire. Un moștenitor al său, contele Béla Festetics intenționa în 1891 să-le dăruiască Muzeului Național Ungar, nu avem însă cunoștință în momentul de față, unde se găsesc obiectele. Horia după obicei românesc purta un amulet, ca să-l apere de pericol: o piatră galbenă deschisă (*astraea corallis*) în formă de inimă, cu pete brune, în montare dură de argint. Horia a mai purtat și un inel de argint aurit cu o piatră ovală de carneol (3—2.5 cm.) Cloșca avea ca amulet un carneol octogonal în montare de argint; în partea din dos pe o

¹ Kalauz az orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum Gyűjteményében, 7. kiadás, Budapest 1912. — „Művészi Ipar“ 1889, p. 64-72.

² „Archaeológiai Értesítő“ 1903, p. 436. Conține o cească de argint, o lingură de argint, o agrafă hexagonală decorată, un disc de argint (diametru de 5 cm.) cu motiv de pasăre la mijloc, doi butoni de argint aurit. Hampel presupune că sunt din Ungaria (prob. Ardeal).

³ V. Kalauz a Régiségtárban.

⁴ Kray Pál emléktárgyai „Századok“ 1891, p. 766, cu ilustr.

rotiță avea trei inele subțiri. Toate aceste obiecte reprezintă orfevrăria populară și sunt purtate și azi în Ardeal precum și în Balcani ca obiecte bune contra vrăjitoriei. Revista „Századok“ din 1891 dă și o ilustrație reprezentând aceste relicvii ale lui Horia și Cloșca.

2. *Cruce dela Sf. Munte* în Muzeul naț. ungar¹. Jurnalul de augmentare a muzeului dă următoarele relațiuni asupra crucii: „7 Iunie 1849. Cruce pe ambele părți cu gravuri în lemn, decorată cu perle și pietre, cu montare smalțuită, pe a cărei bază hexagonală sunt sculptate nume cirilice. Această cruce a fost trimisă domnului guvernor prin comisarul regnicolar Carol Szent-Iványi, s'a găsit în sala comitetului valah în Sibiiu, pe aceasta au jurat Valachii că-i vor extermina pe Unguri. Se spune despre ea, că din Rusia ar fi ajuns acolo. Augustin Tóth a trimis-o comisarului Szent-Iványi cu scopul de a-o așeza în Muzeul Național“. Cu descrierea și importanța crucii s'a ocupat G. Supka. După aprecierea lui crucea aceasta se deosebește favorabil de celelalte obiecte ale bisericii răsăritene prin executarea mai îngrijită, prin smalțul său pompos, dar mai ales prin inscripția neobișnuită, care ne face cunoscut anul și autorul: călugărul Leontius din Vatopedi în 1735. Crucea este în întregime de o înălțime de 22·5 cm., cea mai mare lățime a bazei este 8 cm. Caseta crucii de lemn este din aramă și decorată cu flori smalțuite, cu perle, granate și cristale. Crucea de lemn cuprinde următoarele scene în relief: bunavestirea, botezul, Christos la intrarea iadului, doi evangheliști, pe ceialaltă parte: răstignirea, prezentarea lui Isus în biserică, Toma necredinciosul, doi evangheliști.

¹ *Supka Géza*: Athosi vizszentelő kereszt a Nemzeti Múzeumban. „Archaeológiai Értesítő“ 1909, p. 207—18, cu 3 ilustr.

3. „*Costume Bilder aus Siebenbürgen*”¹. Tabulae pictae et coloratae“ Nr. 59 este titlul mai nou al unui codice de costume în posesiunea Muzeului Național ungar. Acest codice, câștigat dela un anticar din Germania, conține 59 figuri costumate ale secolului al XVII-lea în acuarel. Mărimea paginilor este de 20·7×13·4 cm. Din cele 59 costume 18 sunt din Ardeal și Principatele române. Descrierea detaliată a tuturor costumelor o face Szendrei. O copie mai slabă a acestui codice se găsește în biblioteca Academiei ungare, care deși conține numai 36 pagini, totuși are 13 ilustrații cari nu figurează în exemplarul Muzeului, între ele și un costum românesc. Ambele codice sunt numai fragmente, asemenea și continuarea, ce se găsește în biblioteca din Breslau: *Siebenbürgische Costümbilder des XVII. Jahrhunderts* 6432. Probabil toate trei codice sunt opera unui artist sas, aceasta se poate deduce din interesul ce-l arată pentru Sași prin numărul incomparabil mai mare al costumurilor săsești, se poate deduce și din titlurile germane. Exemplarul Academiei ungare poartă titlul: *Imagines Nationum Ditionis Hungariae, coloribus illuminatae*. Mărimea: 20·6×16·1 cm. Între exemplarul Muzeului și cel al Academiei există deosebiri în privința culorilor și detaliilor. Titlurile paginilor cu costume românești sună astfel: 1. Ein Bischoff in der Wallachey, 2. Ein Vornehmer Boyer aus der Wallachey 3. Eine vornehme Boyerin in der Wallachey. 4. Ein Wallachischer Dorf-Pfaff. 5. Ein Porkoláb oder Dorf-Richter in Wallachey. 6. Ein gemeiner Baur in der Wallachey. 7. Ein

¹ Szendrei I.: *A magyar viselet történeti fejlődése*, Budapest 1905. pag. 94—113. — *Idem*: *Adatok az erdélyi női viselet történetéhez a XVII. században* „*Archaeológiai Értesítő*” 1907, p. 198—205, cu 9 table ilustr. — *Idem*: *Adatok az erdélyi férfiviselet történetéhez a XVII. században* „*Archaeológiai Értesítő*” 1908, p. 97—122, cu 12 table ilustrate.

Fuhrmann aus der Wallachey. 8. Ein Wallach aus dem Hatzager Gebieth. 9. Ein Schwein-händler aus der Wallachey. 10. Ein Pakurar oder Schaffhirt in Siebenbürgen. 11. Eine Wallachische Klosterjungfrau. 12. Eine Wallachin aus der Wallachey. 13. Eine Wallachische Braut aus Siebenbürgen. 14. Eine Wallachin die also spatzieren geht im Sommer. 15. Eine Wallachin aus dem Fogarascher District. 16. Ein Wallachischer Mensch im Winter Habit. 17. Eine Dirne aus der Wallachey. 18. Ein legumen oder Griechischer Pfaff. In exemplarul Academiei în plus: 19 ilustrații. Ein in der Trauer gehender Wallach.

4. *Două albumuri* cu desenhuri colorate ale fraților Téglás reprezentând țesături, broderii și lucrări în lemn românești, în secția etnografică a Muzeului național ungar¹. Frații Téglás Gábor și István au studiat în anii 1882—85 arta noastră țărănească în munții Hunedoarei și au expus la expoziția mare din 1885 două albumuri, cari au fost călduros primite de publicul și presa ungară, mai ales de „Egyetértés“. Peste 20 de ani Téglás Gábor a descoperit cele două albumuri la Secția etnografică a Muzeului național ungar. Ele au fost probabil furate de un vizitator al expoziției din 1885 și vândute unui anticar, care le-a vândut iarăși Secției etnografice. O parte a lucrărilor în lemn din Albumuri a fost publicată de G. Téglás în 1906 în cadrele unui studiu însoțit de 17 ilustrații.

5. *Șeaua de fildeș a lui Vlad Dracul* în Muzeul național ungar². Renumitul colecționar Nicolae Iankovich

¹ Téglás G.: A hunyadmegyei fafaragás. „A M. N. Múzeum Néprajzi osztályának Értesítője.“ 1906, p. 126—137, cu 17 ilustr.

² Römer Fl.: Prunksättel im Nationalmuseum zu Pesth „Mittheilungen d. k. k. Centralkommission X. 1865, p. 1—8 cu 3 il. și „Archaeologische Közlemények“ 1865. — Schlosser, Julius v.: Elfenbeinsättel des ausgehenden Mittelalters „Jahrbuch d. Kunsthistorischen Sammlungen d. allerhöchsten Kaiserhauses, XV. 1894, p. 268-70, il. 5-7. — Kárász Leó: Elefántcsontnyergek a N. Múzeumban „Archaeologische Értesítő“ XIV. XIV. 1894, p. 53-7 cu 4 pag.

a cumpărat această șea dela un agent român din Viena, care o câștigase pentru 500 floreni din tesaurul catedralei (mitropoliei?) din București. Colecția în care se găsea șeaua, a fost cumpărată dela Jankovich de către dieta ungară din 1832—6, astfel a ajuns în Muzeul național ungar. După tradiția românească șeaua a fost donată mitropoliei de regele Sigismund al Ungariei după lupta dela Nicopolis din 1396, stilul șelei însă arată că datarea e prea timpurie. Rómer și Kárász au crezut, că este din jumătatea a doua a sec. XV din timpul lui Matei Corvin și este de origine italiană. Azi în urma cercetării lui Géza Nagy se crede, că este din jumătatea primă a sec. XV. și că este opera artiștilor germani din regiunea Rinului, cari au lucrat pentru regele Sigismund. Execuția și tehnica este opera lor, forma aceasta însă este a șelei de turnir ungară cu spate scurt, această formă o vedem și la statuia Sf. Gheorghe din Praga din 1373, care este opera fraților Martin și Gheorghe Cluj. Regele Sigismund a reînființat la 1408 ordinul cavaleresc al Sf. Gheorghe fondat de Carol Robert. „Ordinul bălaurului“ a avut ca scop lupta împotriva necredincioșilor și erețicilor. Clasa primă a acestui ordin a avut 24 cavaleri maghiari și străini. În 1431 a fost primit în acest ordin Vlad Dracul de către Sigismund, care era atunci în Nürnberg. Vlad Dracul anume căuta ajutor contra Turcilor, astfel se explică cum a ajuns șeaua la București și pentru ce este împodobită cu Sf. Gheorghe. Șeaua este bogat decorată cu reliefuri: Sf. Gheorghe împlatșat călare calcă bălaurul, din legendă mai este reprezentată fiica regelui și castelul; un înger și o pereche făcând muzică (îngerul și bărbatul cu laută în mână, femeia

ilustr. — *Radisics I.*: Magyar Műkincsek. Budapest, 1896, I. 5. tablă. — *Nagy Géza*: Hadtörténelmi éreklyék a M. N. Múzeumban „Hadtörténelmi Közlemények“ XI. 1910, p. 223-232. — *Kalauz a Régiségtárban* p. 182-3.

cu orgă de mână) se repetă apoi perechile amoroase și figurile fantastice: unicornul, omul sălbatec cu alebarda și luptând cu un leu, bălauri, câni. Deasupra Sf. Gheorghe se găsește inscripția pe o bandă: „da pacem domine“. Părțile nereliefate arată urma de zugrăveală.

Astfel de șele de fildeș din jum. I. a sec. XV. sunt dintre cele mai rare și valoroase piese, numai vreo 21 de piese sunt cunoscute în muzeele apusene. Muzeul Național ungar în afară de această piesă mai posedă două șele de fildeș din aceeași epocă, deci s'ar putea lipsi în schimbul unei contravalori de acest obiect de valoare istorică românească.

6. *Inelul lui Radul I.* Ziarul „Magyarország“ din 24 Nov. 1908 scrie următoarele: „Jandarmeria din Kispeszt a confiscat în zilele aceste dela locuitorul din Kispeszt Ioan Gozelin un inel de aur valoros: aproape de 800 ani, deoarece el nu a știut să-și legitimizeze dreptul de proprietate. Inelul este de aur de 37 grame, la mijloc se găsește montată o piatră ovală de culoarea violet, împrejurul ei în limba sârbească cu litere cirile se poate citi următoarea inscripție gravată: „Acest inel este al voevodului Radul“. După constatarea specialiștilor inelul a fost de fapt proprietatea voevodului român Radul I., care a domnit în Muntenia între 1375—1385. Valorosul suvenir istoric este păstrat în momentul de față la postul de jandarmi din Kispeszt“¹.

În Muzeul naț. ung. se găsește o serie de portrete ale lui Horia, Crișan și Cloșca, dintre cari 13 lipsesc din colecția Academiei române. Locul acestor din urmă ar fi la Academia română, iar a celorlalte în Muzeul Național al Transilvaniei².

¹ „Magyarország“ 1908, nov. 24. — Atât în ce privește inelul acesta cât și în privința relieviilor lui Horia și Cloșca, sunt necesare investigațiuni, cari numai în Ungaria se pot face, pentru a da de urma lor.

² Vezi studiul detaliat al d. I. C. Băcilă: Portretele lui Horia, Cloșca și Crișan. Revista „Transilvania“ anul LIII. No. 1, 1922.

b) **Obiecte de artă de proveniență ori de interes ardelean în muzeele din Budapesta.**

Revendicările artistice ale Transilvaniei fac parte din revendicările culturale ale provinciei, cari sunt considerabil mai mari decât cele artistice: obiecte de interes științific (preistoric, arheologic, istoric, etnografic etc.); materialul bogat al arhivelor budapestane, colecția de cărți și tipărituri vechi românești și ardeleno-românești, exemplarele unice ale artei tipografice și compactoriei din Cluj, Oradea și Brașov din sec. XVI-lea așteaptă a fi inventariate. Specialiștii noștri din aceste diferite ramuri au datoriat a formula revendicările lor, mărghindu-ne noi numai la cele artistice.

*Obiectele de artă de interes românesc sunt incomparabil mai puține, decât acele neromânești, însă de proveniență ori de interes ardelean. În listele ce urmează vor fi înșirate numai cele mai însemnate obiecte de artă, cari pot avea un rol în dezvoltarea artelor din Ardeal ori sunt caracteristice pentru provincie. O listă completă a obiectelor de artă ardeleană va fi numai atunci posibilă, când specialiștii români vor avea acces liber în muzeele ungare. Autorul posedă o listă de zece ori mai mare decât aceasta, totuși s'a simțit constrâns să reducă lista parte fiindcă ea ar fi rămas și de altcum incompletă, parte din motivul invocat în prefață. Cu regret însă a trebuit să renunțe la caracterizarea operelor singulare și la indicarea bibliografiei lor, rezervându-și acest drept pentru una din revistele noastre. Atât însă se poate anticipa aici, că *obiectele înșirate sunt în majoritate rare, mai multe unice în istoria artelor din Ardeal, câteva chiar în istoria universală a artelor unice, incontestabil ele fac parte din supremele creațiuni artistice ale Transilvaniei.* Comandatorii operelor de orfevrărie medievală și mai nouă au fost familiile princiare și nobilitare maghiare din Ardeal, este natural, dacă pen-*

tru ei și pentru biserică s'au executat supremele creațiuni ale acestei arte; aceasta nu înseamnă însă, că ele ar fi fost executate de măștrii unguri: *partea covârșitoare a fost executată de concetățenii noștri sași*. Bibliografia obiectelor și o sumară descriere se găsește în „Kalauz a Régiségtárban“ Budapesta, 1912, în Călăuza muzeului de arta industrială din acelaș an. Mai citez câteva lucrări, în cari se găsesc descrise ori menționate obiecte ardelenene aflătoare în Ungaria: revistele „Archaeológiai Értesítő“ și „Archaeológiai közlemények“, volumele: „Jelentés a M. Nemz. Múzeum 1898—1912 évi állapotáról“ — Pulszky F.: Magyarország archaeológiája — Czobor-Szalay: Magyarország történeti emlékei — Pulszky-Radics: Az ötvösség remekei — Ötvösműkiállítás lasjtroma — A M. Nemz. Múzeum múltja és jelene — Milleker: Délmagyarország Régiségletei — Martian: Repertoriu arheologic — Hampel: A bronzkor Magyaroszágon. — Alterthümer des frühen Mittelalters. — C. Moisil. Comori arh. din România-mare în „Cron. numism. și arh. III—IV.

Muzeul Național ungar, Budapesta.

Obiecte preistorice:

- Fragmente de ceramică pictată neolitică din Bod (Botfalú, Brenndorf)
- „ „ „ „ „ Ariușd (Erőd)
- Urnă dela Periamoș (Perjámos) Epoca bronzului
- Descoperirile de bronz din Oradea-mare (Nagyvárad)
- „ „ „ Sătmár (Szatmár)
- „ „ „ Vădas (Vadász)
- „ „ „ Coldău (Kudu)
- „ „ „ Chișirid (Kisürgöd)
- „ „ „ Socol (Szokol)
- „ „ „ Alba-Iulia (Gyulafehérvár)
- „ „ „ Bocșa (Németbogsán)
- „ „ „ Fechetău (Feketető)
- „ „ „ Gușterița (Szenterzsébet)

- Roși de bronz din Arcalia (Árokalja)
 Tezaurul de bronz din Cehalul-unguresc (Magyarcsáholy)
 Obiecte dela Turnătoria din Spălnaca (Ispánlaka) 1058 b.
 Obiecte dela Turnătoria din Domănești (Domahida)
 Tezaurul din Pecica (Pécska) 121 buc.
 Descoperirile de aur din Cățel (Oláhkeczel)
 ” ” ” ” Maramureș (Máramaros)
 ” ” ” ” Oradea-mare
 ” ” ” ” Alba-Iulia
 ” ” ” ” Hațeg (Hátszeg)
 ” ” ” ” Sântana (Szentanna)
 ” ” ” ” Târgu-Mureș (M.-Vásárhely)
 ” ” ” ” Perceiu (Perecsen)
 ” ” ” ” Otlaca (Otlaka)
 ” ” ” ” Șmig (Somogyon)
 ” ” ” ” Beia (Magyarbénye)
 ” ” ” ” Cărani (Merczyfalva)
 ” ” ” ” Firigheaz (Féregyház)
 Descoperirile scitice din Aiud (Nagyenyed)
 ” ” ” Jacul-român (Oláhzsákod)

Obiecte romane;

- Barele de aur din Crasna (Krászna)
 Torques de aur din Someșuileac (Szamosújlak)
 Brățară de argint din Repcz
 Mâna votivă din Jena (Zséna)
 Statuetele de bronz: Pluto și Minerva din Turda (Torda)
 Statueta de bronz alui Sarapis ”
 Statueta de bronz Ercule din Mehadia
 Piatră cu reliefuri din Turda
 Piatră cu reliefuri din jud. Timiș (Temes m.)
 Intaglio de onix cu Sol și Luna din Orșova
 Inel de aur cu carneol și leu gravat din Orșova.

Din epoca migrațiunii popoarelor :

Tezaurul din Șimleul-Silvaniei, a doua descoperire. (Szi-
lágysomlyó)

Descoperirea din Felnac (Fönlak)

Decor atârnător de aur din Apahida

Medievale-moderne :

Aquamanile din sec. XII. găsit la Chișineu (Kisjenő)

2 brățări de aur cu filigran și pietre scumpe, secolul
XIII—XIV. găsite la morm. reg. Oradea-mare

Osculum Pacis argint aurit 1451.

Cruce pentru păstrarea relicviilor f. sec. XV.

Potirul lui G. Rong, preot în Slimnic, jum. II. sec. XV.

Ampullae bisericesti, f. sec. XV. din Oradea.

Osculum Pacis de Blasius de Bistritz, 1506.

Tezaurul din Aiud (3 brăuri, 5 agrafe, paftale) sec. XVI.

Tezaurul din Sighișoara (Segesvár) sec. XV.

„ „ Păuliș, sec. XVI. (Ópaulis)

„ „ Radna, sec. XVI.

„ „ Petrindul-mic (Kispetri) 1588

Unelte de giuvaergiu din Mediaș, sec. XVI. (Medgyes)

Agrafe ardelene, sec. XVI.

Brăuri ardelene, sec. XVI.

Cupă din tezaurul Thoroczkai 1574, cu inscr.

Cuțitul cu inscripția Stephanus Báthori

Cupă cu talpa de agrafă ardel. s. XVI.

Tabla breslei din Brașov din 1556 (Brassó)

Bijuterie cu opal, sec. XVI. după trad. a reginei Isabela

Ciasca de vânat alui Sigism. Báthori, 1592

Păhar de argint din s. XVI. Târgu-mureș, cu inscr. slavonă

Lanț de argint cu pietre, smalt, din Sibiiu, sec. XVI.

Păhar de argint, 1569, cu litere cirile

Păhar din 1604 cu inscr. szászvárosi Torda András

- Cană de argint aurit cu inscr. Toldalaghi 1623, Sibiu
(Nagyszeben) de Andrei Fleischer
- Păhar mare de balenă cu numele și blazonul lui Gavrilă Bethlen
- Păharul de argint alui Gavrilă Bethlen, cu blason și nr. XIII. 1617
- Pocal dublu de argint aurit, încep. sec. XVII.
- Genossenschaftsbecher din Brașov, 1641, 1664, din Rarcergasse
- Ibric cu capac de argint aurit cu inscr. Geor: Rákoczi
- Ibricul cu capac alui Paul Inczédi 1679
- Paharul de argint alui Ștefan Apor 1681
- " " " " Gabr. Jósika 1681
- " " " " Mikes Kelemen 1682
- Păhar de argint din 1630, signat de Laur. Filstich, Cluj
- Ciasca de argint a Anei Apaffi, 1666
- Ibricul lui Sebastian Hann 1697
- Cupă mare cu capac, donată bis. unit. din Cluj la 1731
- Ibricul breslei covacilor din Oradea-mare 1741
- Insignia covacilor din Sibiu 1728
- Sigilul de argint al guvernatorului ard. G. Bánffi, 1709
- Farfurie de argint aurit de Szathmári din Cluj, 1800
- Ceasul de campanie alui Fr. Rákoczi II.
- Farfuria de alamă din Diciosânmărtin, 1731
- " " " " Sibiu, 1772
- Farfurii și ibricuri de cositor din Ardeal
- Piulița de bronz alui G. Rákoczi, 1643
- Piulița de bronz a cardinalului Andrei Báthori, 1593
- Monumentul funerar alui G. Apaffi de Elias Nicolai, 1632
- Două sculpturi de alabastru (un sas și o săsoaică) secolul XVII—XVIII.
- Mobile, vase de cositor și alamă, sticlărie
- Altar cu picturi din Leliceni (Csikszentlélek) 1510

Tavanul pictat din Adămuș (Ádámos) 1526
Tavanul pictat din Muerău (Magyarókereke) 1746
Legături de cărți din Ardeal

Colecția de arme:

Sabie hunică din Sasca (Szászka)
Sabie din sec. XV. din Comana (Komána)
Trei arbalete cu intarsia de os, sec. XV. Sibiiu
Sabie din epoca Huniazilor din Beli (Bél)
Coif de ianicear din Timișoara, sec. XVI.
Pușcă cu intarsia din Tg.-Mureș și Arad
Pistol din Tg.-Mureș
Steagul mortuar alui G. Rákoczi II., Ioan Kemény și
M. Apaffi
Steagul pictat în onoarea lui M. Semriger
Steagul pictat în onoarea lui I. Gronenthal
Puști orientale din Ardeal
Buzduganul lui Sigismund Báthori
„ „ Stefan Báthori
Sabia lui Sigismund Báthori
Sabia lui Gavrilă Báthori
Pumnal din secolul XVI. găsit la catedrala din Alba-
Iulia.
Pumnalul lui Francisc Bethlen
Șeaua, acoperitoarea de cal, buzduganul, sabia și topo-
rul lui Ioan Kemény
Hamuri atribuite lui Gavrilă Bethlen
Sabie persană atrib. lui G. Rákoczi I.
Buzduganul lui G. Rákoczi II. 1658
Cămașa de zale de argint alui G. Rákoczi II.
Cuțitul de vânătoare alui Fr. Rákoczi II. 1703
Pumnal din Baia-mare, 1703
Sabia fostului prefect de Maramureș, Iosif Man

Muzeul de arte industriale din Budapesta.

- Colecția de broderii din județul Arad
Covoare „ardelene“ din Asia-mică
Tavanul pictat din Macșa (Maksa) 1766
Fusta și pieptarul princip. ardel. Ecat. de Brandenburg,
sec. XVII.
Lada Ecaterinei Bethlen, 1695
Decor de cap. sec. XVII—XVIII.
Sobă ardeleană, sec. XVII.
Săculețe, capodopere ale breslelor ardelenene, sec. XVII.
Biblia lui G. Rákoczi
Cartea Ecaterinei de Brandenburg
Bijuterii din mormântul din Cetatea-de-Baltă, sec. XVI.
Agrafă dela un brâu, sec. XVII.
Detaliu de brâu cu smalț, sec. XVII.
Obiecte de cositor și alamă din Ardeal
Mobile ardelenene, lăzile breslelor ardelenene
Olărie, sec. XVII—XIX.
Farfurie de cositor cu cele 4 anotimpuri și elemente
Brașov, sec. XVII.
Ibricul de cositor al breslei cismarilor din Cluj, s. XVII.
Flacon cu blasonul Bethlen și Mikes, sec. XVII.
Orologi din Sibiu, sec. XVIII.
Statueta romană a unui taur de bronz din Orșova
Modeluri de turtă
Șea ardeleană sec. XVII.
Colecția Sigerus

Muzeul de arte frumoase din Budapesta

O sumă de pictori ardeleni însemnați sunt reprezentați în acest muzeu, de ex. Barabás, Gyárfás, Székely, Vastagh, unii cu subiecte românești. Asemenea și

obiecte mai vechi de artă plastică se găsesc aici, de ex. tavanul pictat al bisericii din Goganvarolea, f. sec. XV.

Politehnica și Muzeul industrial din Budapesta
posedă colecții de olărie și artă industrială din Ardeal.

Arhiva Comisiunii Monumentelor istorice
din B-pesta cuprinde o serie de fotografii, desenuri, acuarele planuri și stampe, măsurări, descrieri și date privitoare la monumentele istorice din Transilvania. Aceste lucrări s'au executat în cursul jumătății de veac de când funcționează Comisiunea ungară. Ele ne sunt indispensabile nu numai pentru cunoașterea monumentelor ardelenе, (dar și pentru conservarea și restaurarea din viitor), pentru a nu începe totul dela început. Aici nu e nevoie de originale, copiile legale ne vor face asemenea bune servicii. Liberarea copiilor este îngăduită prin regulamentul acestei Comisii.

Ce să revendicăm dela Austria în baza Art. 196 (Saint-Germain)?

Obiecte de proveniență ori de interes ardelean în colecțiile statului austriac (f. colecții ale casei imperiale) Viena¹.

Statuia lui Hercule găsită la Băile Erculane

Statuia lui Hercule cu Telephus, Băile Erculane

Sarcofag ardelean, transportat la Viena sub Carol VI.

Vas de bronz găsit în 1846 la T.-Săcuesc (Kézdivásárhely)

Trăsură mică de bronz găs. în apr. Orăștiei (Szászváros)

Pateră și două vase de bronz găsite în 1846 la T.-Săcuesc

Vas de bronz și inele de aur găsite la Brăduț (Bardocz)

¹ *Sacken-Kenner*: Die Sammlungen des k. k. Münz- und Antiken-Cabinetes. Viena, 1866. — *Übersicht d. Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*, Viena, 1912. — „Arch. Ért.“ 1886 și 1904. — *Katalog des k. u. k. Heeresmuseums*, II. T., Viena, 1903. — *Moisil*, art. cit.

Oglindă romană din Feiurd (Fejérd)
 Täblişă de bronz cu Ercule gravat
 Sabie de bronz gravată, găsită la Bistrişa
 Tezaurul din Sännicolaul-mare
 Torques de argint din Marca (Márkaszék)
 Brăţări de bronz găsite la Orăştia (Szászváros)
 Brăţară găsită la Hetur (Marienburg)
 Lanţ de argint găsit la Someşul-cald (Hév-Szamos)
 Vas de argint din Marca
 Bijuterii de argint din Mediaş, 1829
 Trei agrafe din Moigrad, una din Şeica-mică (Klein-
 schelken)
 Detalii de brăţară din Varadia
 Tezaurul din Cioara (Csóra)
 „ „ Şimleul Silvaniei (Szilágy-Somlyó)
 Topor de aur din Tufalău (Czófalva)
 Brăţară de aur ori mâner din Pipea (Pipe)
 Brăţară de aur din Şimleul-Silvaniei şi Vad
 Patru vase de aur găsite în jud. Bihor
 Agrafă din Vad
 Cană de cristal de munte din Zlatna (Zalatna)
 Vas diatretum din Ardeal
 Descoperirea din Guşterişa (Hammersdorf)
 Topoare de bronz din Turda
 Trei modele de turnat din Oşorhei (Fugyi-Vásárhely)
 Coroana şi măruş imperiului din Oradea, sec. XIV.
 Coroana lui Ştefan Bocskai
 Tabloul Frans Francken: Croesus şi Solon
 Buzduganul lui G. Rákoczi II. 1643
 Vestmântul de război al lui Ştefan Báthori
 Armele lui M. Apaffi: 1 buzdugan, coiful, platoşa
 Tun ardelean cu blasonul Battyányi
 3 drapeluri ale lui Fr. Rákoczi II. predate în 1703
 Un gobelin din Hofburg, reprezentând Cucerirea Tran-
 silvaniei, executat la Malgrange l. Nancy 1720

Scuturi ardelene (Tartschen)
Potir de aur cu blasonul episcopului Orăzii P. Forgách, 1748

Insigniile Principatului ardelean
Insigniile militare ale corpurilor de armată cari se com-
plectau în Ardeal.

Două portrete vechi: Horia, Crișan¹

Pretențiile noastre față cu Jugoslavia.

Despoierea Muzeului Bănățean din Timișoara prin trupele
sârbe în 1919.

„Ce qui est odieux c'est l'idée d'humiliation
qu' impliquent les spoliations proprement dites. Une
Némésis est attachée à chacune de ces dépouilles;
tôt au tard elles crient vengeance, et tôt ou tard, elles
obtiennent une réparation, parce que de telles con-
quêtes sont plus encore qu'un affront fait à une
génération (celles-ci passent vite et oublient plus
vite encore!): c'est une atteinte portée à l'ensemble
des traditions qui s'incarnent dans un peuple“.

E. Müntz.

În 1919 conducătorii trupelor de ocupație sârbe au despoiat Muzeul Bănățean din Timișoara de ceea ce au crezut ei mai valoros. Comandanții sârbi au reintrodus în Europa cultă un procedeu, pentru care se găsesc precedente numeroase în istorie, care totuși a fost abandonat în ultimii secolii. Anectarea samavolnică, confiscarea, răpirea, furtul colecțiilor de artă în provinciile ori orașele ocupate ca un drept al celui mai tare era un lucru obișnuit la Romani: să gândim numai la Marcellus, Mummius, Scipio, Verres; era obișnuit la năvălitorii barbari: Alaric, Genseric, dar și în evul mediu mai târziu: un exemplu clasic ne oferă în 1204 cruciații, cu ocazia ocupării Constantinopolului, cari despoaie orașul de

¹ V. studiul menționat al d. Băcilă pag. 25 și 44.

comori. În evul nou asemenea găsim ridicări forțate ale obiectelor de artă: astfel a procedat Carol VIII. în Italia, Turcii în Ungaria, Ducele Maximilian de Bavaria în Heidelberg, Suedezii în Praga, comisarii francezi în 1794 în Belgia. Dela această dată până în 1815 spolierea a devenit iarăși o sistemă care a avut la bază principiul civilizației superioare a Francezilor¹ și ideia antichității clasice. Napoleon a introdus un nou procedeu de despoiere: contribuția nu în numerar, ci în opere de artă a țării învinse; predarea obiectelor artistice a fost înscrisă în preliminariile tratatelor de pace. Dar ce au rezultat aceste răpiri de comori? Nemulțumiri durabile, succese efemere și ideia revanșei cei despoiați au profitat de prima ocazie ca să-și recâștige comorile, ba chiar mai mult. Spolierile muzeelor sunt întotdeauna un abuz, ele sunt periculoase. Să ne reamintim istoria statuei Regisolo din Pavia și a cailor de bronz dela bis. Sf. Marcu din Veneția, în general achizițiile lui Napoleon; Mielul de Eyck. În afară de aceste învățăminte istoria ne oferă și exemple demne de imitat: moderație și respect față de comorile de artă ale unei țări învinse. Astfel Polibiu în *Historia generalis* IX, 3, exprimă dorința: cuceritorii să nu despoaie de tablouri și statue orașele cucerite, este cu mult mai glorios a-le lăsa acolo și a nu face din nefericirea altor popoare un decor al patriei. Carol cel Mare dorind să poseadă câteva opere de artă din Italia a cerut autorizarea papei. Principii italieni ai renașterii asemenea au rupt cu tradiția romană a spolierilor și au procedat cu oarecare moderație. În secolul al XVII-lea Franța a căutat să-și îmbogățească colecțiile prin mijloace pacifice, iar nu prin capturări, astfel Richelieu, Mazarin, Colbert nu au profitat de victoriile armatei pentru a înavuși colecțiile. Secolul al XVIII-lea a reprobabil abuzul forței. Fri-

¹ Care știe să aprecieze și păstreze monumentele mai bine, decât cei învinși.

deric II, al Prusiei a fost de două ori în Dresda, Rușii și Austriei de două ori în Berlin fără să se atingă de galeriile celebre de acolo. Dar încă în revoluție savantul Quatremère de Quincy se ridică contra dreptului celui mai tare în materie de artă, mai mulți jurnaliști, opt membri ai Institutului și 43 artiști au arătat într'o petiție gravitatea chestiunii spolierilor obiectelor de artă¹. Experiențele câștigate în trecut și ideile umanitare și științifice ale timpului nostru au servit ca bază Conferinței dela Haga care apără energic muzeele. Art. 56 al Regulamentului privitor la obiceiurile războiului pe uscat, elaborat la Conferința dela Haga în 1907, aprobat de România prin legea de la 11 Martie 1912, sună astfel: „Avutul comunelor, acel al stabilimentelor consacrate cultului, carității și instrucțiunii, artelor, științelor, chiar aparținând statului, vor fi tratate ca proprietate privată.

Orice sechestr, distrugere sau degradație intenționată a ziselor stabilimente, a monumentelor istorice, a operelor de artă și de știință este interzisă și trebuie să fie urmărită“.

Resultatele bune s'au văzut în războiul mondial: muzeele orașelor ocupate în general nu au fost despoiate, guvernele au delegat specialiști pentru a apăra muzeele în țările cucerite de samavolniciile eventuale ale armatei învingătoare². Cât de civilizată s'a purtat armata română, dovedesc publicațiile ungare și germane³.

Ofițerii sârbi nu au învățat nimic din istorie, nici chiar din istoria proprie⁴, nu au respectat regulamentul Conferinței dela Haga și principiul superior al inviola-

¹ Datele de mai sus din Müntz: op. cit. și Ch. Saunier: Les conquêtes artistique etc. Paris, 1902.

² P. Clemen: Der Kunstschutz im Kriege.

³ V. „Múzeumi és könyvtári Értesítő, 1916 și Clemen op. cit. I. p. 3.

⁴ P. Buberl: Die Sicherung d. Kunstsammlungen in Serbien. Mitteilungen d. Zentralkommission XV.

bilității muzeelor, din contra în mod organizat, la ordinul comandanților au sechestrat și ridicat ce le-a convenit din Muzeul Bănățean. Cum o parte a Banatului prin Tratat a fost cedată Jugoslaviei, ar fi fost eventual explicabil — deși în 1919 fără o bază — dacă Sârbii ar fi ridicat numai obiecte sârbești, lista obiectelor însă ne arată în majoritate obiecte, cari nici nu sunt sârbești, nici nu sunt de proveniență din Banatul cedat Jugoslaviei, ci picturi de Teniers, Padovanino, etc. Această înțelegere face mai odioasă răpirea. Ea este în principiu mai gravă pentru noi decât achizițiile artistice prin confiscările și constrângerile Austriei, fiindcă s'a făcut în 1919 de ofițeri aliați, pe când Austriecii au făcut-o cu secole înainte, ca opresori. Sunt două posibilități: trupele sârbe au sechestrat în înțelegere cu guvernul sârb, ori ofițerii respectivi au procedat pe contul propriu. În acest din urmă caz avem convingerea, că guvernul jugoslav va ordona restituirea colecției luate ori ne va despăgubi în caz dacă nu se va găsi. Specialiștii sârbi sperăm, că ne vor sta în ajutor. Dacă însă ar fi vorba de prima posibilitate și colegii sârbi nu ne-ar da concursul, în acest caz sfatul care la dat Quantremère de Quincy în 1796 națiunii sale¹ se poate da și Sârbilor: este mai urgent a pune în valoare comorile naționale, decât a spolia muzeele altora. Ne întrebăm: Ce vor spune Sârbii în fața Europei culturale despre proveniența acestor obiecte? Mai trebuie observat, că art. 56 al Convenției dela Haga prevede și sancțiuni pentru răpiri: ele trebuiesc să fie urmărite.

În cele ce urmează vom publica procesele verbale luate de conducerea Muzeului Bănățean cu ocazia rechiziției.

¹ Quantremère de Quincy: Lettres etc. Paris, 1796.

Proces-verbal.

Luat în localul muzeului Societății istorico-arheologice sud-ungare la 26 Mai 1919 p. m. cu ocazia, când Comisia reg. sârbească de rechiziție a intenționat să sechestreze și să transporteze o parte a obiectelor din colecția muzeului, ca pradă de război.

Prezenți din partea Societății muzeului: Kabdebó Gri-gore, președintele Soc., Ferency Alex., director al Soc., Dr. Berkeszi Stefan secr. gen. al Soc., Dr. Niámessny Mihail procuror al Soc., Hilt Ladislau, casier al Soc., Ferch Matei, canonic titular, Dr. Sztura Constantin, adv., Dr. Bechnitz Alexandru, membrii în Comitetul administrativ.

Din partea Comisiei de rechiziție sârbă: un căpitan reg. sârb, Ivanovits Vlastimir locot. reg. sârb, și mai mulți ostași sârbi inarmați.

Ca interpret a funcționat: Bobrik Milan, funcționar al orașului.

No. 1. Căpitanul reg. sârb însoțit de oameni inarmați, sosind circa la oarele 4 p. m. în edificiul muzeului, a expus scopul venirii sale: a duce din muzeu în baza dreptului de război prada ce se cuvine Sârbiei.

Secretarul general al Societății întreabă Comisia de rechiziție reg. sârbă, adecă pe căpitanul reg. sârb, dacă este și de către cine autorizat în această chestiune?

La acestea conducătorul Comisiei reg. sârbe prezintă și citește plenipotența președintelui Comisiei de rechiziție reg. sârbească, a locotenent-colonelului Alexa Stefanovits, pe care interpretul o traduce în limba maghiară.

No. 2. Directorul Societății, Ferency Alexandru, protestează în numele Societății contra oricărui act de

capturație, deoarece jefuirea muzeelor este oprită nu numai prin decizia respectivă a Conferinței de pace din Haga, semnată și de Sârbia, ci și prin armistițiul legat în luna Octomvrie 1918 în Belgrad. Ungaria și cu ea, Timișoara nu este o țară cucerită, ci un teritoriu ocupat și din această cauză dela început protestează solemn contra oricărui fel de capturație.

Reprezentantul prezent al Comisiei de rechiziție reg. sârbe declară, că în baza dreptului de război, reclamă următoarele părți din materialul muzeului:

1. Donațiunile și depozitele de Stat.
2. Toate obiectele fostului regiment reg. și imp. No. 61 de inf. aflătoare în muzeu.
3. Orșicari alte obiecte de muzeu, cari sunt în legătură cu Sârbia ori cu națiunea sârbă.

De aceia pretinde imediata prezentare a catalogului muzeului.

Dacă comitetul administrativ al Societății are ceva de obiecționat, să se adreseze președintelui Comisiei de rechiziție reg. sârbe, locotenent-colonelului Alexa Stefanovits, însă dânsul va începe imediat executarea ordinului.

No. 3. Neputând rezista puterii armate reprezentanții comitetului administrativ ridică un nou protest contra capturării și se îndepărtează de la fața locului, rămânând președintele și secretarul gen. al Societății, se începe alegerea obiectelor din colecția de antichități care ține mai multe zile. Referitor la acestea vezi raportul de sub inițiala A) și catalogul obiectelor preluate de sub inițiala B).

Data cași mai sus.

Semnată de către Dr. Berkeszi Ștefan m. p. secretar gen. al Soc. Kapdebó Grigore m. p. președintele Soc., Ferenczy Alexandru directorul Soc.

14/1919.

Raport

Către Comitetul administrativ al Societății de muzeu sudungară istorico-arheologică și către adunarea generală în chestiunea obiectelor alese și duse de către Comisiunea de rechiziție reg. sârbă între 26 Mai și 19 Iunie 1919 din muzeul din Timișoara-oraș, strada Lovinici Nr. 8.

1. În ziua de 26 Mai 1919 la oarele 11, servitorul ord. al muzeului, Șiclovan Gh., a raportat secretarului gen., că în edificiul muzeului s'a prezentat o Comisie de ofițeri sârbi cu forță armată, cu scopul de a jefui obiecte din muzeu. Deoarece dânșii, în afară de servitor nu au aflat pe nimeni altul în edificiul muzeului, au spus, că în aceeași zi la oarele 3 p. m. se va prezenta din nou Comisia și atunci să fie acolo direcțiunea muzeului.

2. La acest raport al servitorului, secretarul gen. atât personal cât și prin servitor a avizat membrii comitetului, întrucât a fost posibil în acest timp scurt, ca să se prezinte la muzeu la orele 3 p. m. Ca să se evite cu totul o eventuală rechiziție, secretarul gen. a căutat imediat pe primarul orașului: d. Geml Iosif, care totodată este și membru în Comitetul administrativ, pentru ca să caute în persoană pe prefectul sârb: d. Filipov Martin. Dl primar, Geml Iosif a și plecat imediat la susnumitul prefect, însă acesta s'a sustras din această chestiune prin aceea că ea nu cade în atribuțiunile dsale, dar să se adreseze, colonelului Jankovits, șeful statului major reg. sârb. Imediat am plecat la dl colonel în edificiul fostului Comandament de corp de armată, dar și dânsul a refuzat orice acțiune, deși binevoitor spunea,

că se poate, că nici nu se va duce nimic din muzeu.

3. Secretarul general s'a îngrijit, ca în 26 Mai după masă la oarele 3, Societatea care se va întruni, să aibă și un interpret. Dl primar Geml Iosif, a destinat pentru acest scop pe funcționarul orașului: Bobrik Milan.

4. În 26 Mai 1919 la oarele 3 p. m. din membrii Comitetului administrativ s'au prezentat mulți în edificiul muzeului, așteptând Comisia de rechiziție reg. sârbă, care a și sosit cătră oarele 4.

Schimbul de vorbe ce a avut loc între Direcțiunea muzeului și Comisia sârbă și rezultatul sunt redade în procesul verbal luat la fața locului în 26 Mai 1919, sub inițiala A.

Dupăce atât Comisia sârbă, cât și Comitetul administrativ, a părăsit în 26 Mai la oarele 6 p. m. edificiul muzeului, conform unei înțelegeri în ziua de 27 Mai 1919 la oarele 3 p. m. reprezentanții muzeului: Kabdebo Gr. președintele Soc., Dr Berkeszi Șt. secretarul gen. al Soc. și Mikes Vilmoș membru al Societății s'au întrunit din nou. Președintele și secretarul gen. al Soc., încă înainte de întrunire au vizitat în oficiul său din edificiul fostului Comandament de corp, localurile dinspre curte (zari narnica) pe președintele Comisiei de rechiziție, locotenent-colonelul Alexa Stefanovits și președintele Societății l'a făcut atent din nou în limba sârbă, că muzeul nu este o instituțiune de stat sau de oraș, ci înființat și susținut prin o Societate particulară și care nici decum nu poate cădea sub punct de vedere politic, din aceste cauze cere încetarea rechiziționării. Domnul locotenent-colonel Alexa Stefanovits a răspuns prin cuvinte simpatice și a promis cruțare, însă încetarea rechizițio-

nării n'a pus-o în vedere, deoarece aceea s'a dispus de către un for superior.

6. În 26 Mai 1919 la oarele 3 p. m. s'a prezentat din nou la muzeu Comisia de rechiziție sârbă în frunte cu un căpitan, cu locotenentul Ivanovits Vlastimir și ca specialist Kresztonoszits Petru, care în cursul războiului în repețite rânduri s'a prezentat la muzeu ca vizitator. Din partea muzeului a fost cu această ocazie: președintele, secretarul gen. al Societății și Mikes Vilmos.

Comisia de rechiziție a pretins să se dea tot ce a fost proprietatea ori depozitul Statului, ce s'a ținut de fostul regiment 61 inf. ajuns în muzeu și la urmă toate obiectele de muzeu, cari se referă la Sârbia ori la națiunea sârbă. Toate acestea a dorit să se stabilească prin inventar. Deoarece atât în catalogul imprimat al pinacotecii, cât și în alte secții ale colecțiilor se menționează pe inscripțiile obiectelor expuse, care obiect formează depozit de stat, aceste obiecte au fost alese de către dâșii atât din pinacotecă, cât și din alte colecțiuni ale muzeului.

7. Această alegere a durat mai multe zile, începând cu 28 Mai, Comisia de rechiziții era compusă numai din locotenentul Ivanovits Vlasztimir și Kresztonoszits Petru specialist, în ultimele zile a fost reprezentată numai prin locotenentul Ivanovits Vlasztimir. Selecționarea a durat până către jumătatea lunii Iunie. Deoarece secretarul gen. al Societății fiind și director la școala reală de stat, a trebuit să fie de față la examene și la conferințele profesionale, din aceste cauze nu a putut fi întotdeauna de față, însă s'a prezentat acolo în fiecare zi, de câte ori a putut, totdeauna a fost acolo președintele ori secretarul gen. al Societății și în continuu a fost de față cu ei Mikes Vilmos, membru al Societății și servitorul ord. al muzeului.

8. Rechiziționarea terminându-se la mijlocul lunii Iunie 1919, la 18 Iunie 1919 s'a făcut lista precisă în două exemplare despre obiectele predate și preluate și dintre acelea una s'a predat locotenentului Ivanovits Vlasztimir, conducătorului Comisiei de rechiziție, dar preluarea din partea primitorilor nu a voit să o justifice nimeni prin subscriere și așa a fost iscălită numai din partea muzeului de către predatori (vezi la B.) Un exemplar al acesteia a fost depus în arhiva muzeului între actele din 1919 sub No. 9/1919.

9. Trebuie să notăm aici, că din partea Comisiei reg. sârbe de rechiziție s'a arătat oarecare bunăvoință față de muzeul nostru, întrucât din colecțiunile fragmentare ale fostului regiment reg. imp. 61 de inf. plasate în muzeul nostru, ni-s'au reînapoiat mai multe piese cu observarea, ca să ne rămână și nouă ceva din ele. Pentru aceasta merită recunoștință mai ales dl locotenent Ivanovits Vlasztimir. Dealtfel despre această colecție nu ne-a dat nouă nici un inventar regimentul și nici noi nu am avut vreme să facem inventar despre ea. Despre diferitele părți de arme încă nu s'a putut lua o notă exactă.

Timișoara, la 18 Iunie 1919.

Kabdebo Grigore m. p.
președ. Societății

Dr. Berkeszi Ștefan m. p.
secretarul gen. al Societății

Ferenczy Alexandru m. p.
directorul Societății

No. 9/1919.

Lista acelor obiecte de muzeu, cari au fost alese și duse în zilele ultime ale lunii Mai și începutul lunii Iunie 1919, din muzeul istorico-archeologic al Ungariei de sud, de către locotenentul sârb reg. Ivanovits Vlaștimir de sub comanda Comisiei de rechiziție a locotenent-colonelului sârb reg. Stefanovits Alexa.

A) Depozite ale Statului.

I. Tablouri.

1. Tiziano: Venus și Adonis (din pinacoteca Eszterházy) pict. în ulei 1 buc.
2. Teniers David: s. XVII. Antoniu eremitul (din pinacoteca Pyrker) 1 ”
3. Alessandro Varatori Padovanino: Artemisia 1 ”
4. Padovanino: Familia sfântă (din Muzeul național maghiar 1 ”
5. Guido Reni: (copie după el). Copil dormind (din pinacoteca Eszterházy) 1 ”
6. Artist necunoscut: Copil cu câine (din pinacoteca Pyrker) 1 ”
7. Aggházy Gyula: Drum, pict. orig. în ulei . 1 ”
8. Carlo Dolci: Cristos binecuvântează pâinea (din pinacoteca Pyrker) 1 ”
9. Velazquez (copie după el): Infanta M. Terezia 1 ”
10. Contesa Nemes Eliza: Femeie bătrână orig. 1 ”
11. Ferenczy Josif: Visul honvéd-ului bătr. orig. 1 ”
12. Kézdi Kovács László: Intre mestecăni orig. 1 ”
13. Kardos Iuliu: Cap de studiu (ovreu bătr.) orig. 1 ”
14. Baditz Ottó: Cap de femeie, orig. 1 ”

II. Copii galvano-plastice.

15. Tezaurul de aur descoperit la Sânnicolaul-Mare așa numitul „Tezaur alui Attila“ . . . 23 buc.
 16. Cupe, cane, cești etc. copii galvano-plastice și farfurii de cositor din sec. XVIII . . . 38 „

III. Obiecte etnografice.

17. Un cojoc sârb 1 „
 18. Un biciu, o ploscă, 2 catrințe cu vergi albe și negre 4 „
 19. O fașie, o cătrință neagră, un colar (cătifea violetă) 3 „
 20. Un chipiu, 3 bluze fem., 1 păreche ismene, 1 cămașă femeiască, 1 prosop. 6 „
 21. O cămașă fem., 2 buc. marama de logodnă, o cămașă lungă fem., o cămașă de băiat 5 „
 22. O cămașă femeiască decorată, o alta cămașă femeiască, o mânecă, o cămașă de băiat 4 „
 23. O bucată prosop de Kikinda, 3 buc. cămăși nouă femeiești, un decor de umăr femeiesc 4 „
 24. Un prosop, o broderie, o kanica fem., o floare de mireasă 4 „
 25. O broderie, un decor de masă, o geantă de piele, o perdea, o acoperitoare de pat, o legătoare de stomac 6 „
 26. Un decor de cap, un biciu mic, un cuțit de tăiat via 3 „
 27. 10 buc. ouă sârbești de paști, 3 buc. chipuri colorate de pe ouă 13 „
 28. Un clopoțel de fier, 2 sfeșnice și 1 călimară din bronz, 1 jurnal 5 „
 29. Un dulap mare de sticlă pentru obiectele etnografice 1 „

de la 1 la 29 total: 134 buc.

B) Din proprietatea Societății muzeului.

I. Tablouri, gravuri, hârtii.

1. Ioanovits Paul: Emigrarea unei familii albaneze din patria sa, pict. în ulei orig.	1	buc.
2. Daniel Const.: Două portrete mici, pict. în ulei orig.	2	"
3. Daniel Const.: Iconostasul din biserica episcopală sârbă din Timișoara, fotogr. colorată	1	"
4. Alexandrovits Llyubomir: Portret femeesc, pict. în ulei orig.	1	"
5. Asediul Belgradului în 1521, xilograv. veche	1	"
6. Vedere din Zimony spre Belgrad (xilogravură din sec. XVIII.	1	"
7. Harta mare a Serbiei și Bosniei din s. XVIII.	1	"

II. Alte obiecte.

8. O legătoare de cap sârb. decorată veche	1	"
9. Bijuterii vechi sârbe de arg. din Montenegro	22	"
10. O buc. sigil de breaslă din Timișoara cu inscripție sârbească din 1819	1	"
11. Sigilul magistratului sârb din Timișoara din sec. XVIII.	1	"
12. O bancnotă sârbă de 10 fiorini din 1849.	1	"
13. Scrisoarea unui pașe turcesc dela Belgrad din 1787, orig.	1	"
14. O altă diplomă turcească din s. XVIII, orig.	1	"
15. 6 buc. medalii comemorative de argint din 1787 (asediul Belgradului)	6	"
16. 4 buc. medalii comemorative de cositor din sec. XVIII.	4	"
17. Tabla de tras la tir din Timișoara a principelui Karageorgevici Alexandru	1	"
18. Tabla de tras la tir a baronului Nicolits		
19. O buc. mare de bombă de fier din s. XVIII. și 3 buc. ghiulele mari de tun	4	"

B. dela 1 la 19 total: 52 buc.

C. Din colecția regimentului imp. și reg. 61 inf.

1. Șase dulapuri cu sticlă	6	buc.
2. Cadrul aurit al portr. lui Francisc Iosif I-ul	1	"
3. Opt buc. săbii vechi și o pușcă veche	9	"
4. Portretele foștilor comandanți ai reg. 61 inf., tablourile proprietarilor regimentului, alte tablouri și gravuri referitoare la istoria re- gimentului	106	"
5. Un buciom din corn	1	"
6. Două trompete italiene de aramă.	2	"
7. O aruncătoare de bombe, 8 măști contra gazului, 4 ranițe, o parte constitutivă din o mitralieră	14	"
8. Un telefon de campanie, un proiector, o șea de lemn și una de piele, o tobă de aramă, 2 bastonașe	7	"
9. O lampă de proiectat, o cască polonă, 24 bande de umăr (rusești și italiene)	26	"
10. Distincțiuni italiene (bande de umăr)	12	"
11. Decorațiuni italiene ofițerești și subofițerești cu steaua de Savoya	26	"
12. Două cruci de fier	2	"
13. Un caet de campanie, italian, 2 cărți milit.	3	"
14. O carte cu ordonanțe de campanie, italiene	1	"
15. O stativă de lemn pentru statuie	1	"
16. Părți constitutive de mitralieră și arme mai nouă ,	?	"

C. dela 1 la 16 total: 217 și? b.

Timișoara la 18 Iunie 1919, Kabdebó Grigore m. p.
președintele Societății, Ferenczy Alexandru m. p. di-
rectorul Societății, Dr. Berkeszi Ștefan m. p. secretar
gen. al Societății.

CAPITOLUL V

Concluzii și propuneri

CAP. V.

CONCLUZII ȘI PROPUNERILE

CAPITOLUL V.

Concluzii și propuneri.

Am văzut în cursul acestei lucrări cum a fost despoiată Transilvania în mod constant de comorile sale de artă, am văzut cum dispozițiile respective ale tratatelor de pace nu ne satisfac pe deplin. Pân' acum s'au înapoiat în Ardeal 78 lăzi cu obiecte, cari cad în prevederile art. 176 al tratatului dela Trianon. Partea principală a revendicărilor noastre va trebui să se facă cu titlul de reciprocitate și în bună înțelegere cu Austria și cu Ungaria în baza art. 196 și 177 al tratatelor dela Saint Germain en Laye și Trianon.

Situația de azi este, că Transilvania în urma centralizărilor continue a rămas fără un singur muzeu de stat, în schimb în Austria, dar mai ales în Ungaria, în muzeele de stat și la particulari a rămas un număr considerabil de obiecte de artă ardeleană. Muzeele ungare și austriace conțin mai multe obiecte de artă din Transilvania, decât muzeele (particulare) din Transilvania. Arta Transilvaniei se poate mai bine studia azi în Ungaria, decât în muzeele ardelene. Muzeele noastre, față cu situația de odinioară, sunt sărace în obiecte de artă.

Obiectele de artă ardeleană, cari se găsesc azi în Ungaria și Austria nu se pot înlocui, ele formează patrimoniul artistic și cultural al Transilvaniei, valoarea lor pentru provincie și țară este de neprețuit. Majoritatea

obiectelor înșirate în conspectul de mai sus sunt opere rare, mai multe unice în istoria artelor din Ardeal, unele chiar în istoria universală a artelor, incontestabil este, că ele fac parte din supremele creațiuni artistice ale Transilvaniei. Pentru ca să avem întotdeauna înaintea ochilor trecutul artistic și cultural al provinciei ca bază de înaintare, pentru a face inutil drumul spre Budapesta savanților noștri, cari doresc să cunoască arta Transilvaniei, ni-se impune recăștigarea comorilor ardelene dela Budapesta. Deviza noastră să fie: înapoierea în Ardeal a tuturor obiectelor de muzeu ardelene și din ținuturile mărginașe, indiferent cărei națiuni au aparținut înainte de eșirea lor din Ardeal. Trebuie să ne dăm seama, că chestiunea aceasta nu este mai puțin importantă în viața unei provincii, decât chestiunile de ordin financiar, comercial, etc. cari de obicei au întâietatea.

În ce stadiu al realizării se găsesc revendicările noastre? Cu regret trebuie să constatăm, că ele se găsesc încă prea aproape de început, deși au trecut ani de zile de când au fost puse în aplicare tratatele. Să luăm prima oară cazul cu Ungaria. În afară de cele 78 lăzi cu obiecte descrise în cap. III. au mai intrat în țară 14 covoare orientale, — în majoritate propr. bisericilor ev. săsești —, cari, după expoziția lor la Budapesta în localul Muzeului de artă industrială, au fost trimise la Paris pentru a fi reproduse. În timpul războiului ele au fost sechestrate ca bun al inamicului și păstrate în Musée des Gobelins¹. Aceste obiecte nu cad în preve-

¹ În chesia acestor covoare am ajuns la 23 Mai 1922 la un acord cu directorul Véggh, care a asigurat restituirea covoarelor îndatăce vor sosi dela Paris (v. proiectul meu de convențiune înaintat Ministerului cu aceeaș dată). După sosirea covoarelor dela Paris, d. Tzigara-Samurcaș a dispus transportarea lor la Legația română, de unde Dr. P. Eder le-a adus în țară. Covoarele sunt proprietatea Muzeului Brukenthal (4) a bisericilor ev. din Hărman, Bistrița, Sighișoara, Biertan (câte 1), a bis. ref. din Sft. Gheorghe și Dumbrăvioara (câte 1).

derile art. 177. Până azi nu avem o convențiune în privința art. 177. În schimb s'au făcut intervenții din partea Ungariei¹ pentru cedarea monumentului celor 13 martiri din Arad, care în vara acestui an a fost demontat². Acest monument, alături de acela al lui Matei Corvin din Cluj, este cel mai mare monument sculptural din România întregită. Criticul de artă T. Szana³ spune despre această operă a sculptorilor Huszár și Zala înfăptuită în 1890, că este „prima statue monumentală ungară”. „Nu numai compoziția, dar și execuția artistică este exemplară”, „stă singură în sculptura ungară”. Din punct de vedere românesc nu este consult a trata izolat chestiunea monumentului celor 13 martiri, ci în cadrul complet, împreună cu celelalte monumente și obiecte ungurești din Ardeal, deoarece interesul nostru este, ca să se rezolve odată această întregă atâr de arzătoare chestiune, ca prin predarea en bloc pe seama Ungariei a numitelor monumente și obiecte să primim numeroasele obiecte de interes ardelean din colecțiile de stat ungar. *Este de dorit, ca nu numai statuele din Arad, dar și celelalte, toate indezirabile pentru noi, să le cedăm Ungariei în cadrele art. 177 al tratatului dela Trianon în schimbul obiectelor de muzeu de interes românesc și de proveniență ardeleană din muzeele ungare. Pentru acest scop este necesar a încheia o convențiune. În această convențiune în afară de principiul schimbului de obiecte, în afară de detaliile predării și preluării, a termenelor, să se asigure experților noștri delegați cât de grabă*

¹ V. istoricul chestiunii în „Aradi Közlöny” din 3 Mai 1925.

² „Universul” din 15 Iulie 1925, „Dimineața” 25 Iulie, „Tribuna Nouă” 22 și 25 Iulie, „Brassói Lapok” 18 Iulie, „Aradi Közlöny” 1 Iulie 1925.

³ Az aradi vértanúk albuma, publ. de Varga Otto. Bpesta, 1890. — Szöllössi K. Az aradi 13 vértanúszobor története, Arad 1890.

acces liber în muzeele, colecțiunile și depozitele ungare de stat și particulare, dându-li-se tot sprijinul moral pentru a consulta obiectele de muzeu, precum și inventarele, registrele, documentele și actele administrative. Guvernul ungar să designeze un delegat, care să fie mereu în ajutorul experților noștri. Experții români să nu se mulțumească cu simple liste de obiecte, ci să prepare și să publice cât de urgent o lucrare serioasă științifică, *un Corpus al monumentelor de artă și al obiectelor de muzeu aflătoare azi în Ungaria, însă de proveniență din Ardeal, Banat și părțile limitrofe, ori de interes pentru această provincie.* Prin această lucrare — indiferent când și dacă vom reuși a obține tot ce dorim, ori nu — se vor aduce mari servicii savanților noștri, științei și educației române, deoarece cruță până la revenirea obiectelor, care poate întârzia, învățașii noștri de greutățile și șicanele ce li-s'ar face în Ungaria ca cercetători particulari. Acest Corpus va cuprinde descrierea, măsurarea, fotografia și istoricul obiectelor singulare.

În afară de acest Corpus mai este necesar a executa pentru Muzeul Național din Cluj *copii galvanoplastice ori de altă natură ale operelor principale de orfevrărie ce le revendicăm.* Ele ar avea un rol deosebit de intuitiv și instructiv și vor putea fi cedate Muzeului Național din București după ce Muzeul Național din Cluj a ajuns în posesiunea originalelor.

Obiectele pe cari le putem oferi Ungariei cu titlul de reciprocitate în schimbul obiectelor românești și ardelenene sunt¹: a) în primul rând monumentele sculpturale

¹ Cele ce urmează au fost pentru prima oară expuse de autor ca interview în ziarele: „Pesti Hirlap“ din 14 Mai 1922 și „Aradi Friss Ujság“ 8 August 1922, „Ellenzék“ din 17 Iulie 1925, „Erdélyi Hirlap“ 15 Iulie 1925. Este de observat, că nicăiri nu s'a ridicat o contrapărere, ori protestare din partea minorităților.

publice din jumătatea a doua a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cari sunt de interes maghiar. Numărul acestora este îndeajuns de mare, deoarece mai fiecare oraș și orășel, chiar satele au astfel de monumente. Din punct de vedere artistic cele din Arad: monumentul celor 13 martiri, monumentul lui Kossuth, cele din Târgu-Mureș: Bem și Kossuth, monumentul lui Wesselényi din Zălau, monumentul sfântului Ladislau din Oradea-mare, Francisc Iosif și Elisabeta din Caransebeș, sunt capodopere ale sculpturei monumentale maghiare. În general, cunoscând costul ridicărei unor astfel de monumente de bronz ori marmură azi, valoarea e chiar din punct de vedere pur material cu totul mare. Pentru populația românească ele sunt o continuă provocare și sfidare, reprezentând idealul național ungar, pe opresorii noștri, de aceea o parte din ele a fost demontată, altele acoperite cu scânduri, există cereri cu numeroase semnături, articole de ziar, în cari populația românească cere guvernului român înapoierea lor¹. Au fost cazuri când ele au fost deteriorate ori chiar distruse de populație, contra ordinilor autorităților (Arad, Carei, Caransebeș, Sighet, Târgu-Mureș). Autoritățile române nu pot garanta buna păstrare a acestor monumente dureroase pentru populația românească. Scopul monumentelor în chestiune fiind înainte de toate un scop politic și neîntrând ele în categoria monumentelor istorice prin faptul, că sunt din secolul al XIX-lea și al XX-lea, deplasarea și oferirea lor ca schimb este posibilă, nu violează nici un drept, convenție ori uzanță². b) Muzeul de reli-

¹ „Universul“ 15 Iulie 1925, 28 Aug. 1925, 27 Iulie și 20 Aug. 1925.

² Cum s'a procedat în alte țări? Cehii de ex. au distrus fără cruțare monumentele similare, Polonii în anul acesta au demontat marea catedrală rusă din Varșovia pentru că le reamintea stăpânirea rusească (v. revista „Illustration“ din Iulie 1925). Germanii în teritoriul ocupat al Franței, Franzei în Strassbourg și Metz, au distrus monumentele sculpturale politice. (V. Clemen: o. c. I. 139, 70-73, II. 213).

cvii¹ ale martirilor maghiari din 1848-49 din Arad asemenea poate fi oferit ca schimb. Numărul obiectelor e însemnat (3916), muzeul cuprinde mai multe săli mari în Palatul cultural din Arad. Pentru națiunea maghiară acest muzeu este de neprețuită valoare națională. Pentru noi numai câteva obiecte tipice pentru arta și istoria acelor ani ar trebui reținute la Arad. c) Nu este oraș și administrație superioară în Ardeal, care să nu aibă portrete de valoare artistică, istorică ori națională ungară ale regilor și conducătorilor de stat ungar. Ele se găsesc azi mai toate în magazine, deoarece sentimentul național românesc le-a înlocuit ori le-a înlăturat. Numărul lor este însemnat: în fiecare capitală de județ vre-o cinci până în 15, executate în ulei, adeseori în mărime naturală. Ele sunt din sec. 18—20-lea. d) Obiecte de muzeu ungurești, cari nu sunt de origină ardeleană, cari se găsesc în muzeele județene și orașenești din Ardeal: Târgul-Mureș, Arad, Timișoara, Baia-mare, Deva, în primul rând tablourile artiștilor unguri din secolul al XIX-lea. e) Dublete ale muzeelor noastre județene, orașenești și de stat, eventual chiar din vechiul regat. f) Favoruri de altă natură, cari pot fi asigurate Ungariei, în schimbul obiectelor cerute de noi: comerciale, financiare, politice etc.²

In afară de pretențiile ce le avem în privința art. 177 *mai trebuie să reclamăm încă un grup de obiecte înșirate la pag. 109) cari cad în prevederile art. 176. In primul rând trebuie să se facă intervenții serioase la*

¹ Bignio Mária: Az Ereklyemúzeum története, Pal. Cult. — Az aradi vértanúk és ereklyéik (fără an și autor) cu fotografiile ale relicviilor.

² Majoritatea obiectelor de interes ungar, ce ar fi de oferit Ungariei, este cunoscută autorului, totuși pentru un schimb ar trebui să avem o listă exactă, completă, cu descrieri, măsurări și fotografii, care să o prezentăm guvernului ungar. Această urmează să o facă guvernul nostru odată pentru totdeauna printr'un delegat de specialitate.

*Comisia de reparațiuni din Paris pentru a recâștiga colecția Ipolyi din Oradea-mare, care cuprinde vre-o 2000 obiecte atât de valoroase pentru noi*¹.

Să vedem acum în ce stadiu se găesc lucrările la Viena. Consiliul Dirigent a delegat în 1920 pe d. dr. Auner pentru a reprezenta revendicările noastre culturale dela Austria, delegație ce dsa o are de atunci până azi. Din inițiativa dlui Eft. Antonescu, d. Auner a alcătuit lista obiectelor de muzeu, ce le revendicăm dela Austria. Lista aceasta, nepublicată pân'acum, a fost prezentată guvernului austriac de către D. Onciul în calitate de prim delegat român. În 1921 a fost delegat în chestiune d. Tzigara-Samurcaș. În articolul ce l'a publicat d-sa în Aprilie 1924, scrie următoarele: „Însărcinat în 1921 cu reluarea tratativilor, ce până atunci nu isbutiseră la vre-un rezultat concret, am reușit a încheia la 21 Iulie 1922 o înțelegere prealabilă, prin care se stabilea, că „principiul reciprocității, prevăzut la art. 196 al tratatului dela St. Germain, se interpretează în sensul că, în schimbul obiectelor cedate de Austria, România urmează a-i preda, *pe cât îi va fi posibil*, obiecte de muzeu în valoare corespunzătoare“. Delegatul austriac declară totdeodată că „nu va relua tratativele decât atunci când i-se vor supune fotografii suficiente după obiectele de compensație ce România avea *intenția* să propună“. — Această convenție prealabilă, prima acceptată și semnată de reprezentantul Austriei, a fost aprobată de guvernul român, consfințindu-se astfel începutul unui „acord amical

¹ Cred, că este aci locul potrivit a întreba, dacă comisiile româno-maghiare, cari lucrează în județele mărginașe, au dreptul și competența de a împărși și colecțiile de artă. Ziarele ne informează, că comisia noastră din Careii-mari, a cedat Ungariei: 7 tablouri mari, 14 mai mici, 5 steaguri, 7 uniforme de paradă, unele de importanță istorică etc. (Vezi „Universul“ din 12 Septembrie 1925.)

pe bază de reciprocitate“ conform cerințelor tratatului. Urmând înțelegerii stabilite, am prezentat o serie de fotografii după picturile și desaturile din școala germană ce eventual puteau servi drept reciprocitate. Respingându-se multe din ele, reprezentantul austriac a admis ca *eventuală* bază de compensație numai următoarele tablouri: Madona lui Lucas Cranach; patru piese din altarul lui B. Zeitblom; Sf. Ecaterina (școala din Nürnberg dela 1430) și o Madonă cu îngerii (circa 1500)¹.

Contra acestui schimb s'au ridicat dd. Pârvan, Iorga, Simionescu-Râmniceanu și alții, considerându-l ca inadmisibil și desavantajos. Chestiunea a fost discutată și în presă². „Dar nu se putea da drept compensație câteva vagoane de grâu, câteva cisterne de petrol? sau nu era cea mai bună compensație evaluarea obiectelor, pe care le cerem și scăderea lor din suma totală a despăgubirilor, pe care cine știe când le vom încasa?“ se întreabă corespondentul ziarului „Adevărul“. Din parte-mi sunt de părerea, că în principiu nu se pot ceda obiecte de artă *universală* pentru obiecte de muzeu de interes *pur național ori provincial*. Mai departe nu e permis să diminuăm capitalul obiectelor de artă universală, care nu este prea mare în România, totuși bun elevilor noștri pentru studiu și pentru a atrage specialiștii străini, mai ales dacă adăugăm la cele șapte

¹ *Revendicări artistice din Austria* în „Convorbiri Literare“ anul 56, Aprilie 1924. Datele acestui alineat sunt pe baza acestui articol, care a apărut ca răspuns la campania de presă. Regret, că nu pot comunica mai mult. M'am adresat delegatului nostru perpetuu dela Viena, d. Auner cu cererea, să scrie capitolul privitor la Austria ori să mă informeze despre rezultatele obținute, despre articolele apărute în chestie și despre lista obiectelor ce a alcătuit-o d-sa. D. Auner mi-a răspuns, că nu poate da nici o informație fără autorizarea Ministerului de Externe. Ministerul la rândul său, deși am înaintat două cereri, nu a binevoit a mă onora cu un răspuns.

² „Adevărul“ din 14 Apr. 1924 și 25 Mai 1924.

tablouri germane vechi zestrea ce au adus-o provinciile alipite: în primul rând Muzeul Brukenthal din Sibiu, Muzeul Național al Transilvaniei din Cluj, cel din Timișoara, etc. În ce privește despăgubirea în obiecte de artă, ce ne-o recomandă corespondentul „Adevărului“, ea nu este recomandabilă, fiindcă reînoește procedeul napoleonian, care chiar dacă ar reuși, este precum a dovedit istoria — periculos¹: Compensațiunile economice, financiare din partea noastră pt. obiecte de artă reclamate în cadrele art. 196, mai de grabă ar putea duce la rezultat, autorul acestor rânduri, a făcut această propunere încă din 1920 guvernului nostru. Și în cazul cu Austria este o necesitate prepararea și publicarea cât de urgentă a unui *Corpus al monumentelor de artă și obiectelor de muzeu aflătoare azi în Austria, de proveniență ori interes ardelean*, un Corpus cu toate datele, descrierile, măsurările, fotografiile și istoricul obiectelor singulare. În afară de publicarea unui Corpus mai este necesar, să se execute și *copii galvanoplastice și de altă natură ale obiectelor principale ce le revendicăm dela Austria*.

În esență tratativele cu guvernul austriac ne-au învățat, că nu ajunge a încheia o convenție, că lucrul cel mai însemnat rămâne aplicarea și executarea ei, găsirea mijloacelor, cari duc la isbândă cauza. Convenția ca atare este o hârtie, un act, poate un document istoric pentru viitor, succesul revendicărilor noastre

¹ V. Saunier op. cit. p. 86-167 și Müntz cap. V-XII. Poate prin experiențele trecutului se explică, de ce tratatul cu Germania nu a finit seamă de propunerea lui A. Marguillier de a compensa Franța prin obiecte de artă din muzeele germane, părere care a fost susținută de intelectualitatea franceză și de presă, precum și de oficialitate. Nici dorințele de aceeaș natură a Italianilor și Belgianilor nu au fost respectate în tratate. Din partea germană Bode a respins în 1914 propunerea lui E. Schäffer de a spolia muzeele din Belgia. V. Kriegsentschädigungen in Kunstwerken „Kunst für Alle“ Oct. 1914. Bibliografie det. în O. Grantoff: Die Denkmalpflege im Urteil des Auslandes, în Clemen, op. cit. I. 121, I. 131-8.

numai atunci poate fi semnalat, când comorile revendicate de noi au intrat în țară. Urmează deci, ca *reprezentanții noștri să găsească mijloacele, ce ar putea fi oferite Austriei, fie în opere de artă (însă fără a nemulțumi opinia publică și în primul rând specialiștii noștri), fie în numerar, fie prin compensațiuni economice, etc. În sfârșit ni-se impune ca o datorie, să facem intervenții energice pe lângă guvernul jugoslav, pentru restituirea colecțiilor ce le-au luat trupele de ocupație sârbe în 1919 din Muzeul Bănățean din Timișoara.*

Dela încheerea păcii cu Austria și Ungaria intențiile bune, tratativele și intervențiile nu au lipsit sub diferitele guverne cari au succedat, au trecut totuși cinci ani fără să vedem realizate justele noastre revendicări artistice și culturale cuprinse în art. 177 (Trianon) și 196 (Saint-Germain) nici măcar în parte. Cei ce au urmărit cu atenție mersul lucrurilor, nu odată au fost decepționați de încetineala ori întreruperile lungi ale lucrărilor, de atenția secundară ce i-se dă chestiunii. Cauza principală poate a fost faptul, că lucrările nu au fost concentrate la un loc, că persoanele conducătoare a chestiunilor de acest soi s'au schimbat și că a lipsit o expunere justă și clară a întregului complex de chestiuni, ce privesc revendicările noastre artistice. Pentru înlăturarea acestei piedeci pentruca să se judece odată în merit chestiunea s'a scris lucrarea de față în speranța, că de-acum înainte vor merge altcum lucrurile.

Tabela Ilustrațiilor

I. Din revendicările artistice ale Transilvaniei

1. Brățară de aur găsită în Beia. Muzeul naț. ungar, B-pesta. (După „Kalauz a Régiségtárban“ Bpesta 1912)
2. Din tezaurul de argint găsit la Cioara. Muzeul de istoria artelor, Viena (Fotografia muzeului)
3. Topor de aur din Tufalău. Muzeul de ist. art. Viena. (Fotografia muzeului)
4. Brățări de aur din Ardeal și din Perceiu. Muz. naț. ung. (Kalauz)
5. Din tezaurul găsit la Pecica. Muz. naț. ung. (Kalauz)
6. Bijuterii dace în Muz. naț. („Az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képen)
7. Statueta de bronz a lui Sarapis, găsită în Turda. Muzeul național ungar. (Kalauz)
8. Statuia de marmură alui Hercule, dela Băile Erculane. Muz. de ist. art. Viena (Dr Al. Crăciunescu : Les bains d'Hercule)
9. Tezaurul din Sânnicolaul-mare. Muz. de ist. art. Viena. (Hampel : Alterthümer des frühen Mittelalters)
10. Colanul tezaurului din Șimleul-Silvaniei. Muzeul de ist. art. Viena. (Hampel op. cit.)
11. Tezaurul din Șimleul-Silvaniei. (Descoperirea a doua) Muzeul naț. ungar. („Az osztrák-magyar Monarchia irásban és képen“)
12. Două fibule ale tezaurului din Șimleu. M. n. u. (Hampel)

13. Aquamanile din sec. XII-lea, găsit la Chişineu. Muz. naţ. ung. (Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum 1909 évi állapotáról)
14. Arbaletă din sec. XV. cu blazonul Huniazilor. Muz. naţ. ung. (Kalauz)
15. Disc pentru păstrarea relicviilor din 1451. Muz. naţ. ung. (Kalauz)
16. Detaliu dela tavanul de lemn al bisericii din Goganvarolea. F. sec. XV. Muzeul de belearte din Budapesta. (Ráth: Az Iparművészet könyve).
17. Vas bisericesc din Oradea-mare, f. sec. XV. Muz. naţ. ung. („A magy. tört. ötvösműkiállítás lajstroma)
18. Osculum Pacis de Blasius de Bistritz din 1506. Muz. naţ. ung. (Kalauz)
19. Altarul pictat din Leliceni, 1510. Muz. naţional ung. (Roth: „Siebenbürgische Altäre“)
20. Emblema breslei giuvaergiilor din Braşov, 1556. Muz. naţ. ung. (Arch. Értésítő)
21. Vestmântul de război alui Ştefan Báthori († 1586) Viena, muzeu. („Czobor-Szalay: Magyarország. tört. emlékei“)
22. Piuliţă de bronz cu blazonul cardinalului Andrei Báthori, 1593. Muz. naţ. ung. (A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene)
23. Farfurie de cositor prob. din Braşov, 1596. Muzeul naţ. ung. (Ibidem).
24. Buzduganul lui Stefan Báthory († 1586), Sigismund Báthory († 1613) şi a lui Gh. Rákóczi II. 1660. Muzeul naţ. ungar. (Kalauz)
25. Pumnalul din s. XVI. găsit la Alba-Iulia şi pumnalul lui Fr. Bethlen († 1654) Muzeul naţ. ung. (Kalauz)
26. Agrafă în tezaurul din Sighişoara, secolul XVI-lea. Muz. naţ. ung. (Kalauz)

27. Coroana principelui ardelean Stefan Bocskai, 1605, în tezaurul fostei Case imperiale, Viena. (Thallóczy în Arch. Ért. 1884)
28. Cana lui Mih. Toldalaghy din 1623 de Andr. Fleischer din Sibiiu. Muz. naț. ung. (Kalauz)
29. Pieptarul Ecat. de Brandenburg, j. I. a sec. XVII. Muz. de arte industriale, Budapesta. (Radisics, în „Magyar Iparművészet“ 1915)
30. Farfurie de cositor cu cele 4 anotimpuri și elemente. Brașov, s. XVII. Muz. de arte industriale, Budapesta. (Radisics, op. cit.)
31. Monumentul funerar alui G. Apaffi († 1635) din Mălâncrav, Muz. naț. ung. (Roth: Gesch. d. deutschen Plastik in Siebenbürgen).
32. Model de turtă cu blazonul Transilvaniei și alui M. Apaffi, s. XVII. Muz. de arte ind. Bp. (Radisics: op. cit)
33. Armele principelui Ioan Kemény († 1668) Muz. naț. ung. (Kalauz)
34. Păharul de argint alui Ștefan Apor, 1681. Muz. naț. ung. (Kárász L., în Arch. Ért. 1894)
35. Lada Ecat. Bethlen, 1695. Muzeul de arte industr. Bpesta. (Radisics: op. cit.)
36. Cana lui Sebast. Hann, 1697. Muz. naț. ung. (Reisenberger: „Kirchliche Kunstdenkmäler“)
37. Cana breslei covacilor din Oradea-mare, 1741. Muz. naț. ung. (A Magy. Nemz. Múz. múltja és jelene.)
38. Relicviile lui Horia și Cloșca. Propr. familiei Festetics. (Századok 1891)
39. Cruce dela Sf. Munte, 1735. Muz. naț. ung. (Supka, în Arch. Ért. 1909)
40. Păstor de munte român. Din codicele Muz. naț. ung. sec. XVII. (Szendrei I.: A m. viselet tört. fejlődése)
41. Româncă. Din „Costume Bilder aus Siebenbürgen“ codice în Muz. naț. ung., s. XVII. (Szendrei op. cit.)

42. Român mergând la înmormântare. Din codicele „Imagines Nationum Ditionis Hungariae“ Academia ungară. (Szendrei)
43. Crestături românești din Albumul de artă românească a fraților Téglás. Secțiunea etnografică a Muz. naț. ung. (Téglás G. în A Magy. Nemz. Múzeum, néprajzi oszt. Értesítője, 1907)
44. Șeava de fildeș alui Vlad Dracul. Muz. naț. ung. (Kárász L. în Arch. Ért. 1894)
45. Decor din Evanghelia tipărită la 1552 la Alba-Iulia. Muz. naț. ungar (Ráth: op. cit.)
46. Frans Francken II. (1581—1642): Croesus și Solon (cu portretul lui Mihai Viteazul). Muzeul de istoria artelor, Viena.

II. Obiecte de artă recâștigate dela Ungaria în 1922.

47. A) Spadă scitică de fer, B-D) Spade de fer din sec. XIV-XV. Muzeul național săcuiesc, Sft. Gheorghe (Fotografia Muzeului)*
48. Mânerul spadei A din ilustr. No. 47. (Hampel, în Arch. Ért. 1893)
49. Cupă de argint aurită, sec. XVII. Muz. naț. săcuiesc.
50. Două plăci de teracotă dela sobă, s. XV. M. naț. săc.
51. Odăjdiile lui Andrei Báthori, f. sec. XVI „ „ „
52. Cană de cositor din Hogia. Incep. s. XVI „ „ „
53. Dolman, f. sec. XVII. „ „ „
54. Invăliitoare de amvon brodată, f. s. XVIII. „ „ „
55. Nic. Barabás: Trei surori vitrege ale artistului. Muz. național săcuiesc.
56. Maiuri de bătut rufe. Muzeul naț. săcuiesc.
57. Broderii țărănești „ „ „

* *Observare.* In caz dacă nu este indicată sursa, fotografia este făcută prin muzeul ori instituția respectivă.

58. Codicele Apor, sec. XV. Muzeul național săcuesc.
59. Covor de rugăciune, s. XVII. Propr. presb. din Bistrița
60. „ „ „ s. XVIII. „ „ „ „
61. „ „ „ s. XVIII. „ „ „ „
62. „ „ „ s. XVIII. „ „ „ „
63. „ „ „ s. XVII. „ „ „ „
64. „ „ „ s. XVII. „ „ „ „
65. Covor de rugăciune „ardelean“ turcesc, sec. XVII.
Proprietatea presbiteriului ev. aug. din Bistrița.
66. Covor „ardelean“ turcesc, sec. XVII. Proprietatea
presb. din Bistrița.
67. Potir din sec. XVI. Propr. presb. din Bistrița. (Roth :
Goldschmiedekunst)
68. Potir din sec. XVI. Proprietatea Presbiteriului din
Bistrița. (Ibidem)
69. Pocal din secolul XVI. Propr. presbit. din Bistrița.
(Ibidem)
70. Pocal din secolul XVII. Propr. presbit. din Bistrița.
Roth : (Ibidem)
71. Cană dela încep. sec. XVIII. Propr. Presbit. din
Bistrița. (Ibidem)
72. Cană din secolul XVII. Propr. Presbit. din Bistrița.
(Ibidem)
73. Covor „ardelean“ turcesc sec. XVII-XVIII. Detaliu.
Muzeul din Sighișoara.
74. Ciboriu din secolul XV. Muzeul din Sighișoara.
75. Cană de cositor, sec. XVII „ „ „
76. Odăjdii de pe la 1500 „ „ „
77. Broderie în formă de cruce de pe odăjdii, de pe la
1500. Muzeul din Sighișoara.
78. Missale, încep. sec. XVI. Muzeul din Sighișoara.
79. Fragmente de vase preistorice pictate. Muzeul din
Alba-Iulia oraș

80. Obiecte preistorice de bronz. Muz. din Alba-Iulia
81. Șase reliefuri romane de marmoră „ „ „
82. Lucerne romane „ „ „
83. Sticlărie romană „ „ „
84. Vase de lut romane „ „ „
85. Două coifuri și platoșe, sec. XVI. Muzeul de arme al orașului Sibiiu.
86. Coifuri de asalt, secolul XV. Muz. de arme, Sibiiu.
87. a) Arbaletă, secolul XV. cu incrustații de fildeș, b) unealtă pentru încordarea arbaletei, d) pistoluri cu incrustații de fildeș și sedef încep. sec. XVIII. e) paloș sec. XVII.
88. Epitafiul lui Gregoriu Apaffi. Muz. Brukenthal, Sibiiu
89. Cămașă de zale. „ „ „
90. Codicele din Odorheiu, pag. 302. Liceul rom. cat. din Odorheiu.

Clișeele s'au executat în atelierelor: König și Bayer din Oradea-mare 16 bucăți), restul la „Minerva“ din Cluj.

Cap. I. al prezentei lucrări a apărut în „Revista Istorică“ anul 1924; Introducerea Cap. III. în „Vieța Nouă“ 1922; Chestiunea colecției Ipolyi în „Societatea de mâne“ 1925; Pasagiul a) al Cap. IV. în revista „Transilvania“ 1925.

Lista de obiecte recăștigate dela Ungaria în
anul 1922 în baza art. 176 al. Tratatului dela Trianon

ILUSTRĂȚII

CÂTEVA DIN OBIECTELE RECĂȘTIGATE DELA UNGARIA ÎN ANUL 1922 ÎN BAZA ART. 176 AL TRATATULUI DELA TRIANON.

(V. Cap. III. b) pag. 70—105.)

Câteva din obiectele recâștigate dela Ungaria în
1922 în baza art. 176 al Tratatului dela Trianon ¹

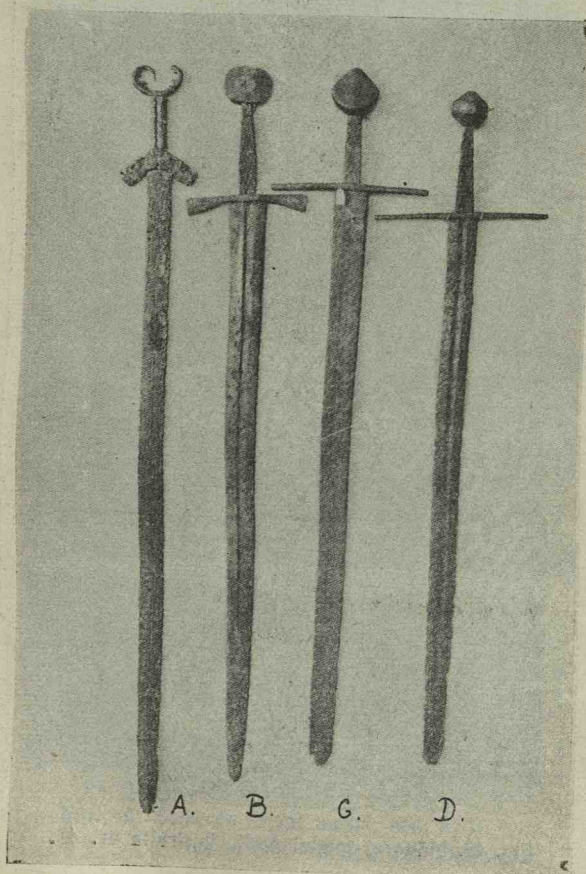

Fig. 47. A Spadă scitică de fer. B-D Spade de fer din
s. XIV-XV. Muzeul Naj. Săcuiesc, Sft. Gheorghe.

¹ V. Cap. III, b) pag. 70—105.

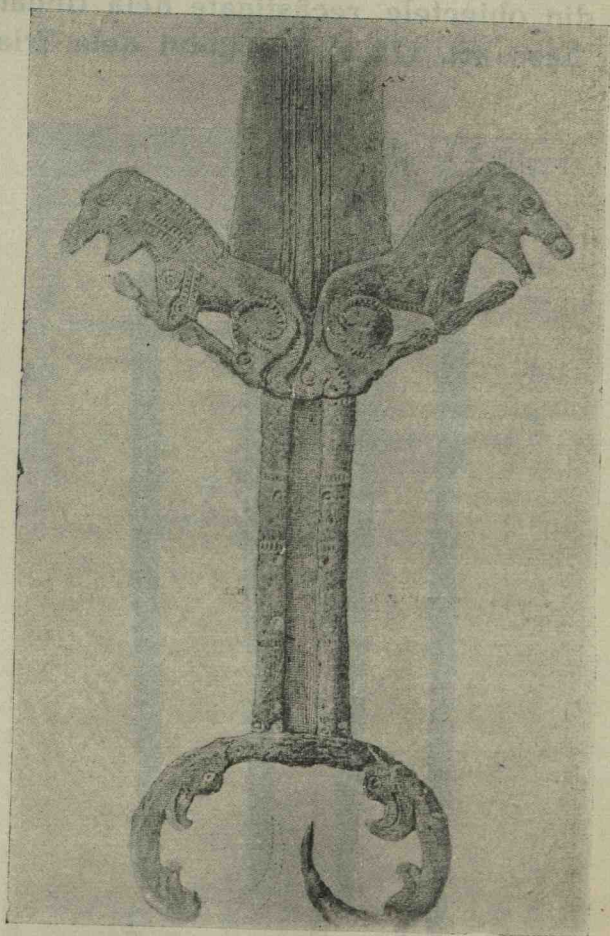

Fig. 48. Mănerul spadei A din ilustrația nr. 47.

Fig. 49. Cupă de argint aurită, sec. XVII.
Muzeul Naț. Săcuiesc Sff. Gheorghe.

Fig. 50. Două plăci de leracoliă dela sobă, sec. XV.

Muzeul Nat. Săcusesc Sfl. Gheorghe.

Fig. 51. Odăjdiile lui Andrei Báthori dela finea secolului XVI.
Muzeul Naț. Săcuesc, Sfi. Gheorghe.

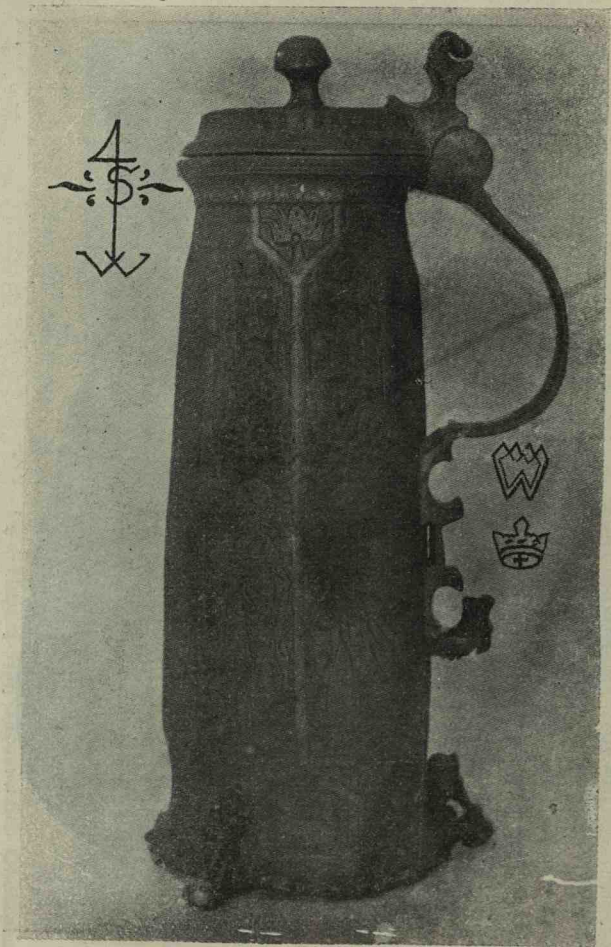

Fig. 52. Cană de cositor din Hogia.
Inceputul sec. XVI. Muzeul Naj. Săcuiesc, Sf. Gheorghe.

Fig. 53. Dolman dela finea sec. XVII.
Muzeul Naj. Săcuiesc, Sf. Gheorghe.

Fig. 54. Invelitoare de amvon brodată, dela finea sec. XVIII.
Muzeul Naț. Săcușesc, Sft. Gheorghe.

Fig. 55. Nic. Barabás. Trei surori vitrege ale artistului.
Muzeul Naț. Săcuesc.

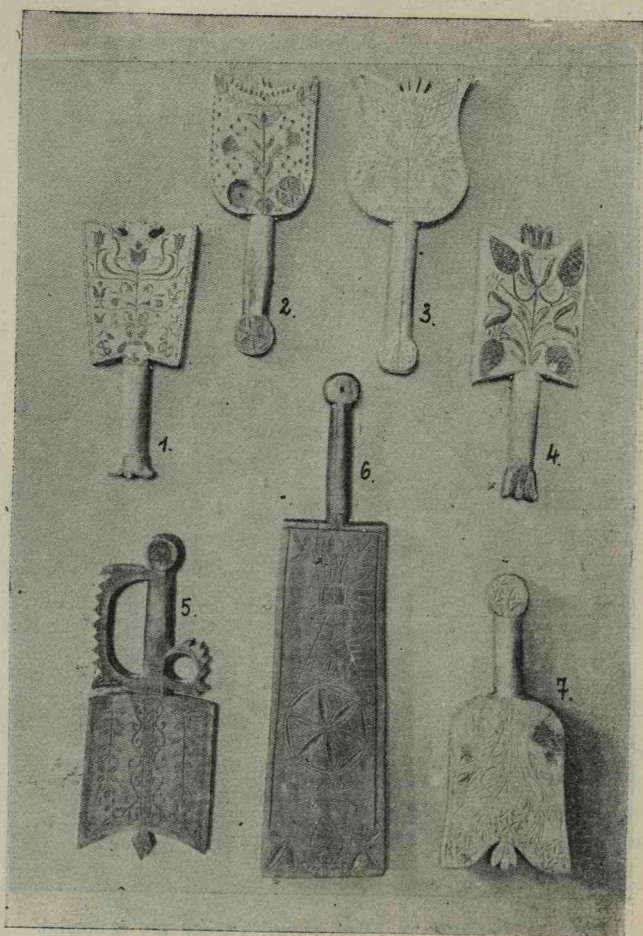

Fig. 56. Maiuri de bătut rufe.
Muzeul Naț. Săcuiesc, Sft. Gheorghe.

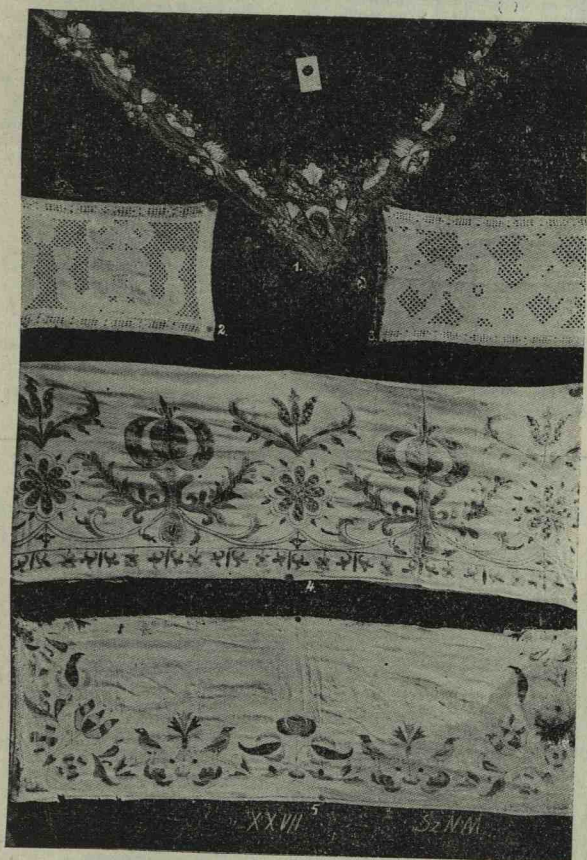

Fig. 57. Broderii jărănești.
Muzeul Naț. Săcuiesc, Sf. Gheorghe

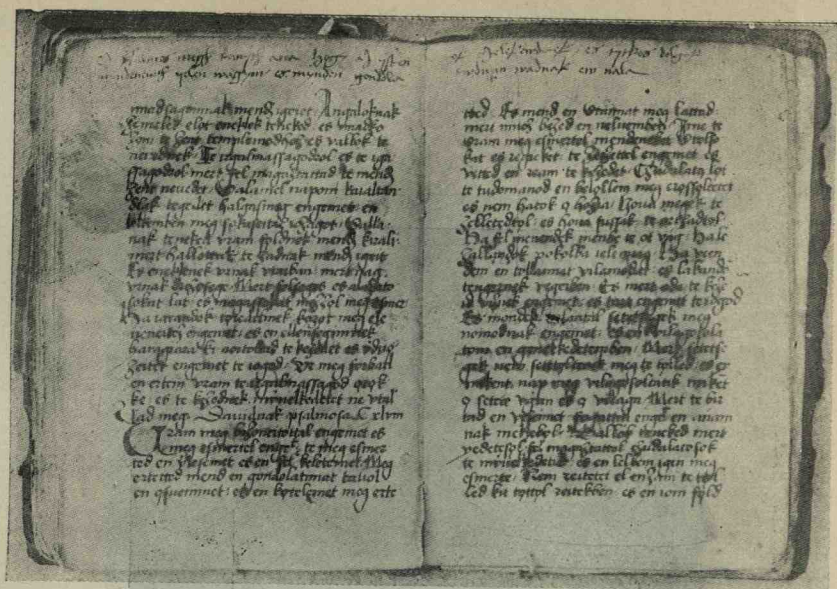

Fig. 58. Codicele Apor din sec. XV.

Muzeul Naş. Săcuiesc_Sf. Gheorghe.

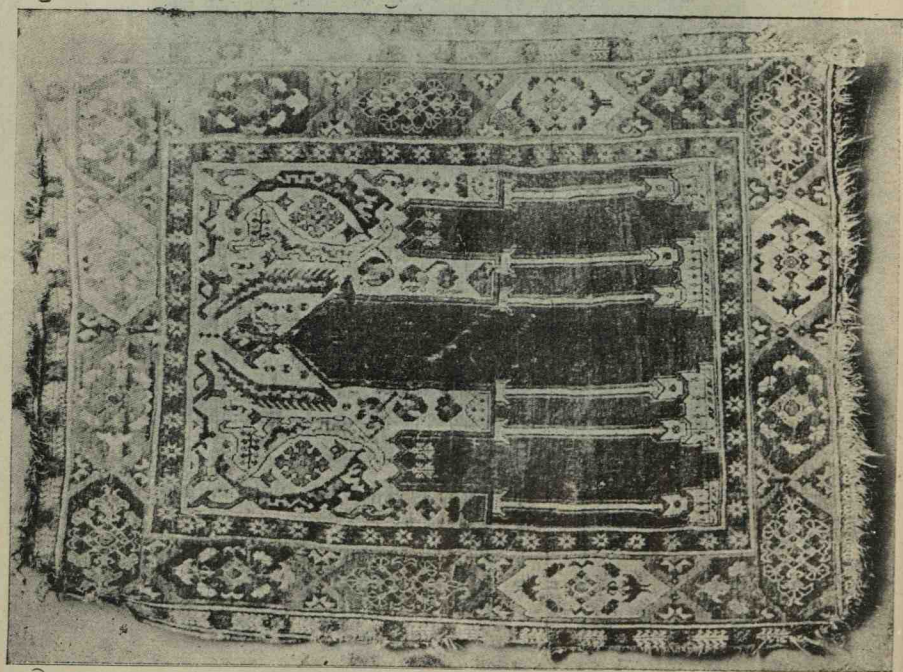

Fig. 59. Cover de rugăciune, sec. XVII.

Propr Presbiteriului evang. din Bistriţa.

Fig. 60. Cover de rugăciune, sec. XVIII.
Propr. Presbiteriului ev. aug. din Bistrița.

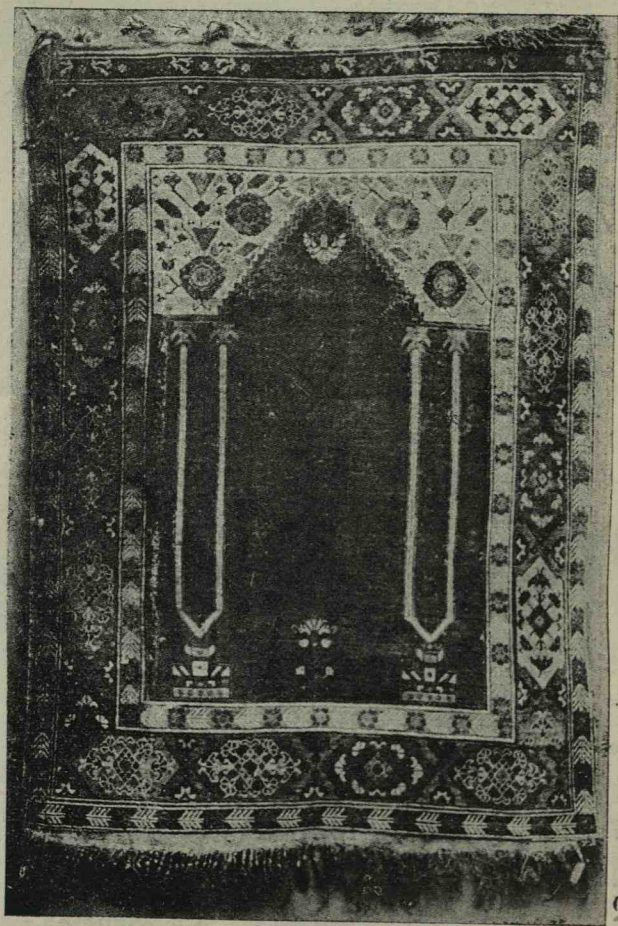

Fig. 61. Covor de rugăciune, secolul XVIII.
Propr. Presbiteriului ev. aug. din Bistrița.

Fig. 62. Cover de rugăciune.
Propr. Presbiteriului ev. aug., Bistrița.

Fig. 63. Cover de rugăciune, sec. XVII.
Propr. Presbiteriului ev. aug. din Bistrița.

Fig.. 64. Covor de rugăciune, sec. XVII.

Propr. Presbiteriului ev. aug. din Bistrița.

Fig. 65. Cover „ardelean“ iurcesc, sec. XVII.
Propr. Presbiteriului ev. aug. din Bistrița.

Fig. 66. Cover „ardelean“ turcesc, secolul XVII.
Fropr. Presbiteriului ev. aug. din Eistrija.

Fig. 67. Potir din secolul XVI.

Propr. Presbiteriului din Bistrița.

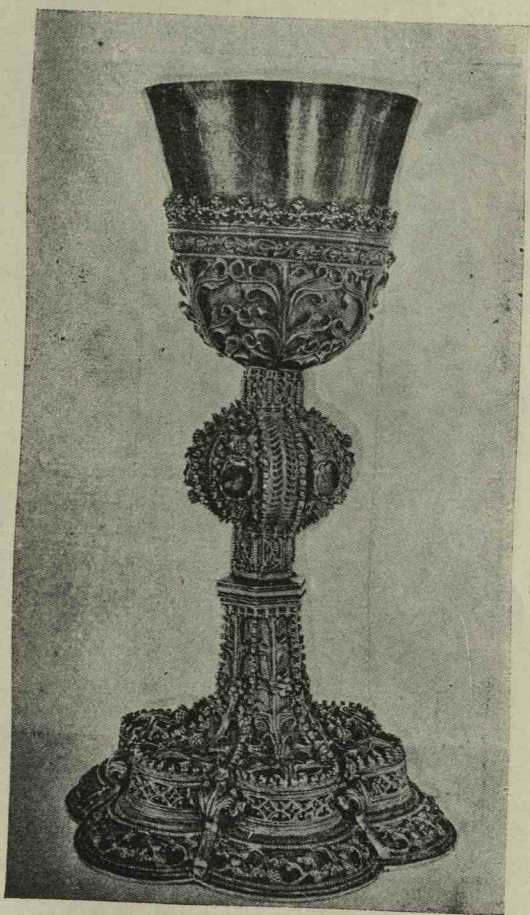

Fig. 68. Potir din sec. XVI.
Propr. Presbiteriului din Bistrița.

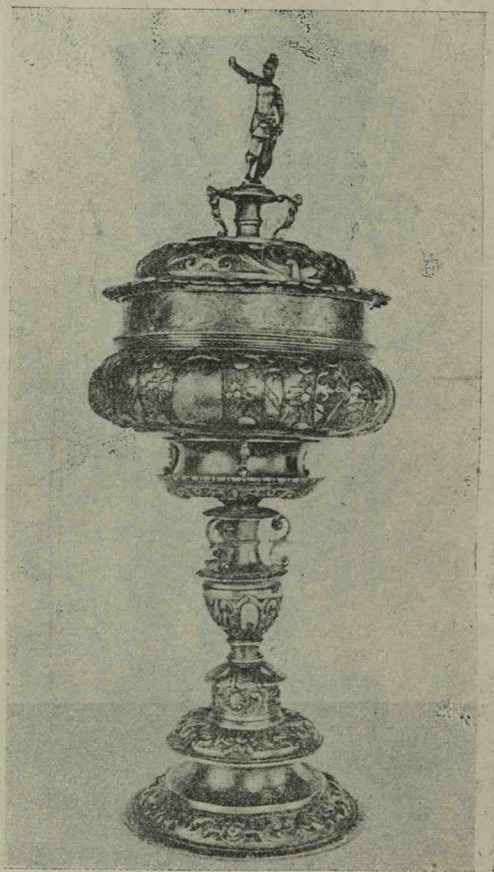

Fig. 69. Pocal din sec. XVI.

Propr. Presbiteriului din Bistrița.

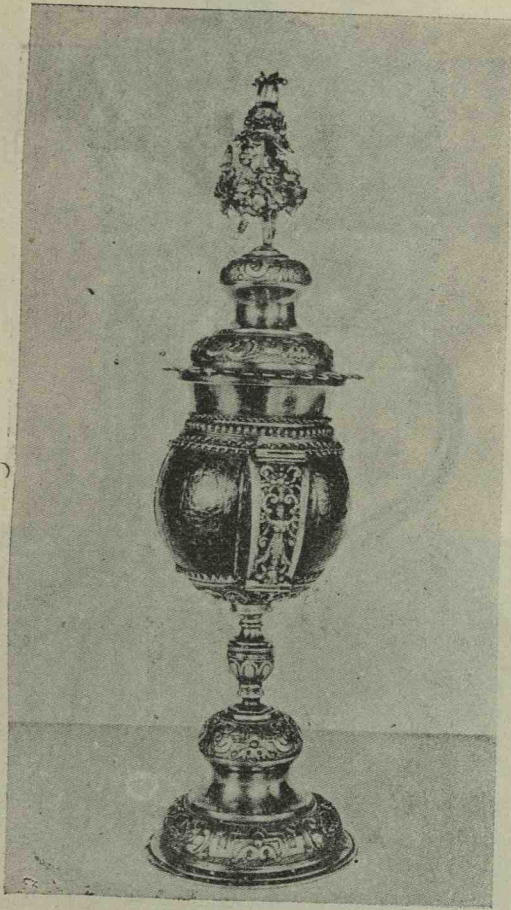

Fig. 70. Pocal din sec. XVII., Bistrița.
Proprietatea Presbiteriului.

Fig. 71. Cană dela începutul sec. XVIII.
Presbiteriul din Bistrița.

Fig. 72. Cană din sec. XVII.
Presbiteriul din Bistrița.

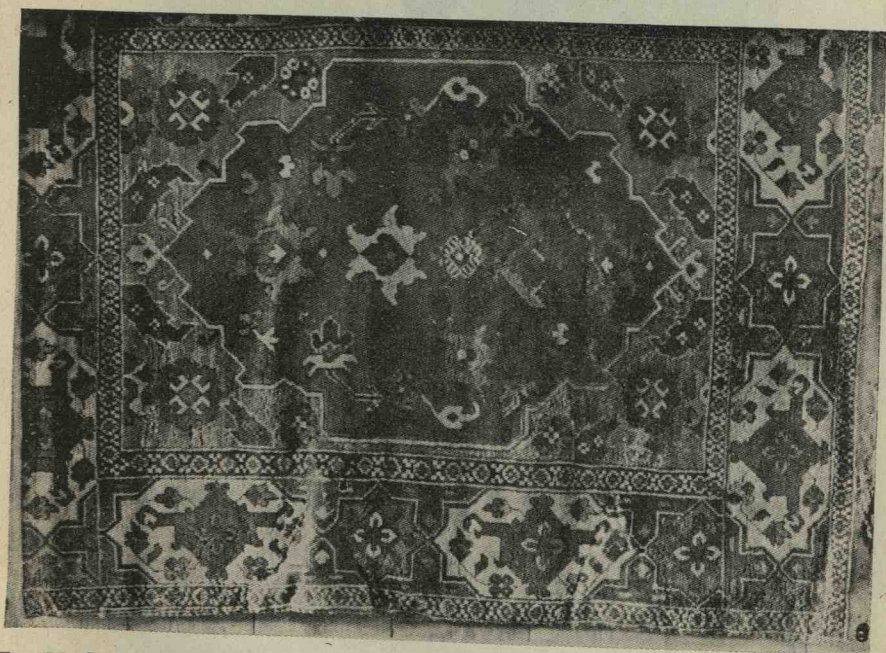

Fig. 73. Covor „ardelean“ turcesc. Detaliu, sec. XVII-XVIII.

Muzeul din Sighișoara.

Fig. 74. Ciboriu din sec. XV.
Muzeul din Sighișoara.

Fig. 75. Cană de cositor, sec. XV.
Muzeul din Sighișoara.

Fig. 76. Odăjdii de pe la 1500.
Muzeul din Sighișoara.

Fig. 77. Broderie in formă de cruce de pe odăjdii,
de pe la 1500. Muzeul din Sighișoara.

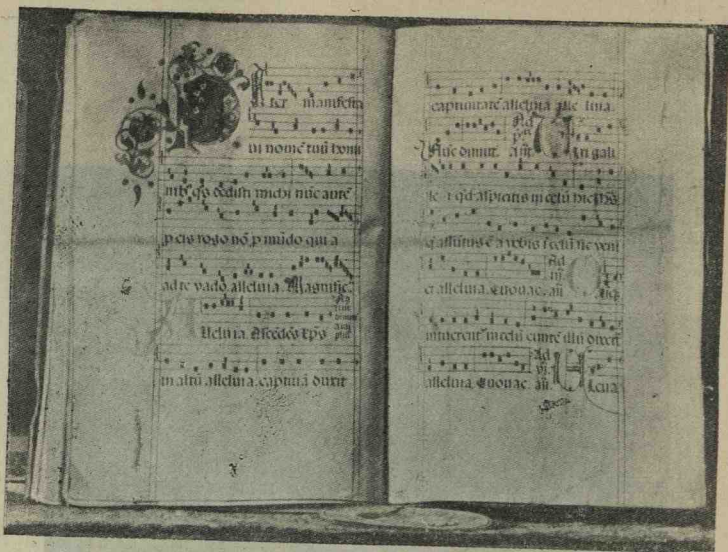

Fig. 78. Missale, încep. sec. XVI.

Muzeul din Sighișoara.

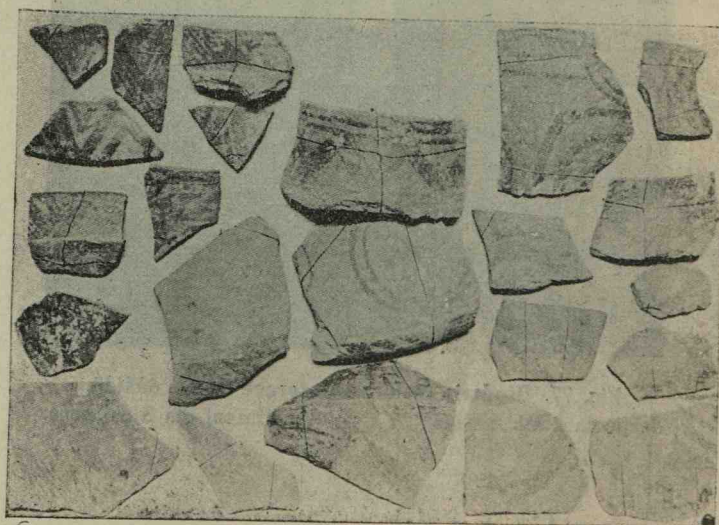

Fig. 79. Fragmente de vase preistorice pictate.

Muzeul din Alba-Iulia-oraș.

Fig. 80. Obiecte preistorice de bronz.
Muzeul din Alba-Iulia.

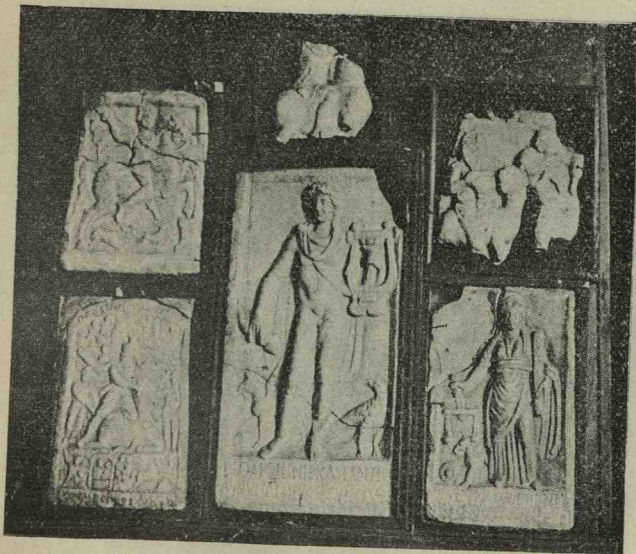

Fig. 81. Șase reliefuri de marmoră, romane.
Muzeul din Alba-Iulia.

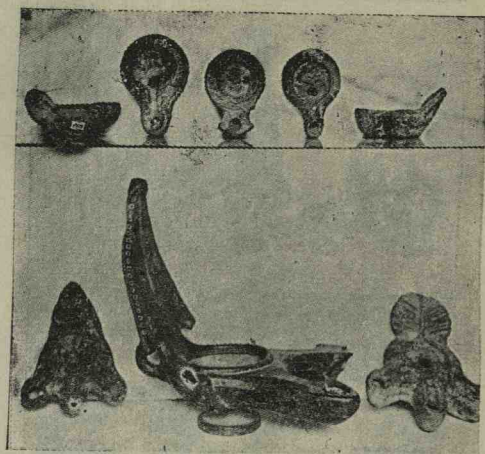

Fig. 82. Lucerne romane.
Muzeul din Alba-Iulia.

Fig. 83. Sticlărie romană.
Muzeul din Alba-Iulia.

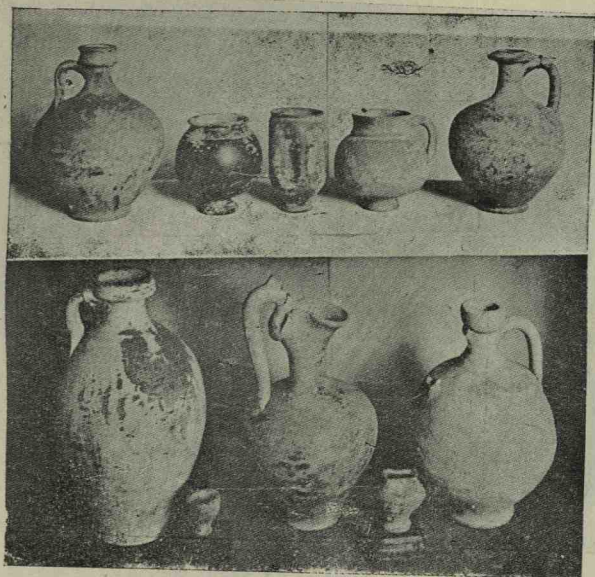

Fig. 84. Vase de lut romane.

Muzeul din Alba-Iulia.

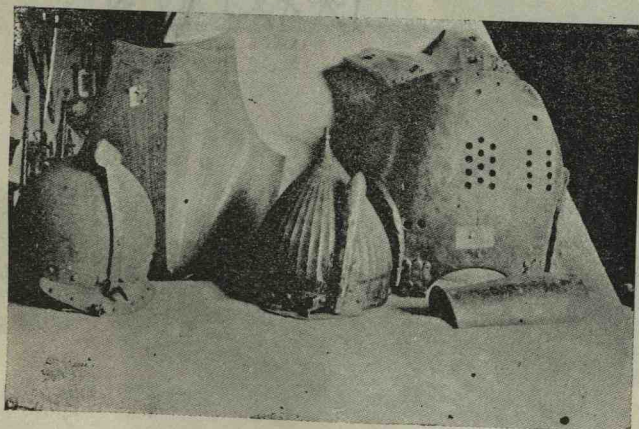

Fig. 85. Două coifuri și platoșe din sec. XVI.

Muzeul de arme al orașului Sibiu.

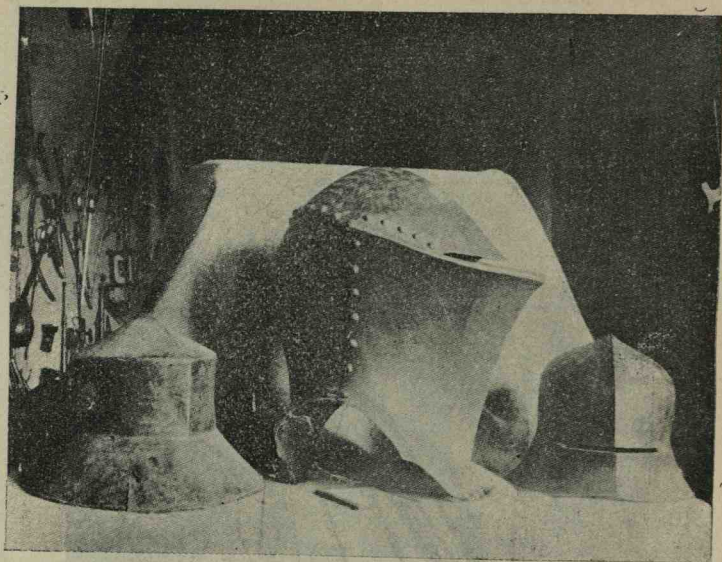

Fig. 86. Coifuri de asalt, sec. XV.

Muzeul de arme al oraşului Sibiu.

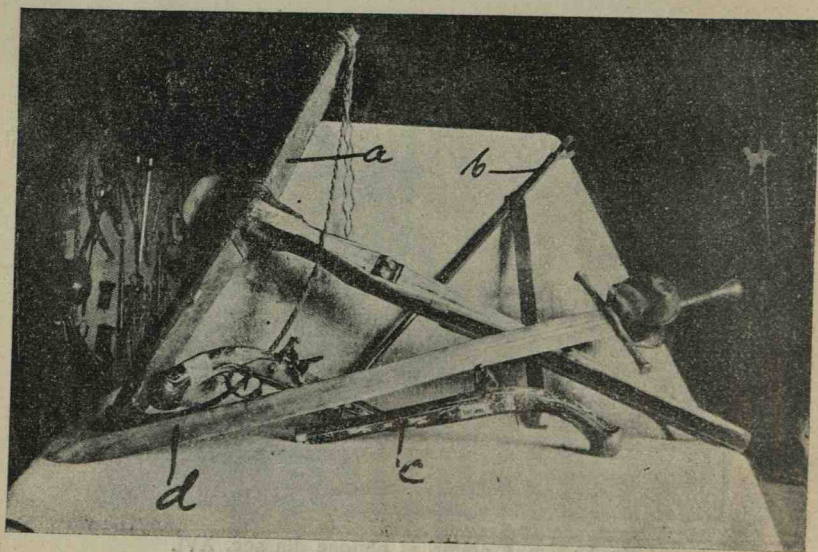

Fig. 87. a) Arbaletă din sec. XV. b) Unealtă pentru încordarea arbaletai.
c) d) pistoluri din sec. XVII. Paloş, secolul XVII.

Muzeul de arme al oraşului Sibiu.

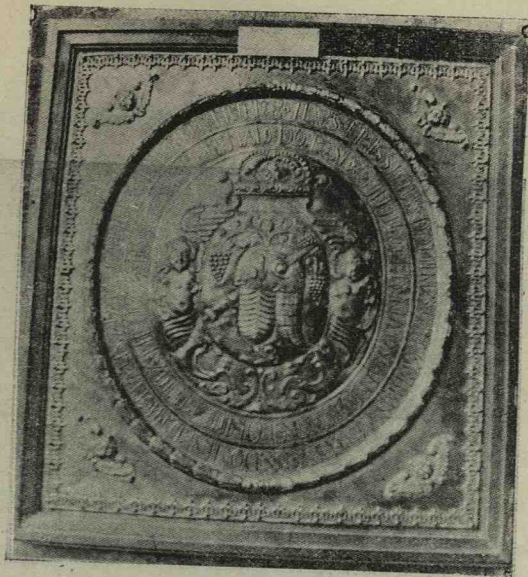

Fig. 88. Epitaful lui Gregoriu Apaffi
Muzeul Baron Brukenthal din Sibiu.

Fig. 89. Cămașe de zale.
Muzeul Baron Brukenthal, Sibiu.

E R R A T A

Pagină	Pagină
12 rândul 4 de jos <i>Margareta</i> în loc de <i>Margit</i> .	92 rândul 4 o <i>piuliță</i> și <i>alta</i> în loc de <i>un piu</i> și <i>altul</i>
12 rândul 3 de jos <i>brocard</i> în loc de <i>brocart</i> .	94 rândul 7 de sus și urm. <i>pistoale</i> în loc de <i>pistoluri</i>
15 rândul 4 de jos lipsește cuvântul <i>fost</i>	96 No. 89, rândul 2 <i>circumferența</i> în loc de <i>circumferința</i> și r. 6 de jos <i>table</i> în loc de <i>tăblii</i> , rândul penultim al no. 89 <i>dintre</i> în loc de <i>din</i> .
18 nota 4 este <i>W. Böheim: A Habsburgház múkincese</i> , Budap. 1898 p. 18	98 rândul 3 de jos <i>pe</i> în loc de <i>în</i>
21 rândul 16 de sus <i>raporturile sale</i> în loc de <i>raportul său</i> .	98 rândul 7 de jos <i>al</i> în loc de <i>a</i>
32 alin. II. rândul 3 după precum lipsește: și	102 rândul 4 de sus <i>ale</i> în loc de <i>a</i>
44 rândul 12 după cuvântul <i>Florența</i> lipsește: <i>dela 14 Iulie 1868</i> .	105 rândul 2 al observării și 124 rândul 3 de jos <i>vechii</i> în loc de <i>vechi</i>
44 alin. ultim 195 în loc de 193.	109 rândul 6 de jos <i>rechiziționate</i> în loc de <i>rechizionate</i>
45 rândul u tim, lipsește: <i>în</i> după cuvântul <i>respectiv</i> .	109 rândul 3 de jos de <i>corecție</i> în loc de <i>corector</i>
46 alin. b) rândul 9 de jos <i>ai</i> în loc de <i>al</i>	118 rândul 16 de sus <i>șervete</i> în loc de <i>șerveturi</i>
48 Anexa II. 1. <i>Ildephonse</i> în loc de <i>Alphonse</i> .	122 rândul 12 de sus <i>punem</i> în loc de <i>este</i>
49 rândul 3 de jos 1 ^o în loc de 10	122 rândul 11 de jos, după noastre lipsește: și mai ales <i>dreptatea cauzei noastre</i>
50 rândul prim 2 ^o în loc de 20	124 rândul 5 de jos <i>trezi</i> în loc de <i>nutri</i>
50 în prim paranteză lipsește <i>către</i> .	125 rândul 2 de sus <i>ale</i> în loc de <i>a</i>
50 rândul 9 de jos <i>a</i> în loc de <i>al</i> .	128 rândul 3 de sus <i>costume</i> în loc de <i>costumuri</i>
51 a) <i>amiabil</i> în loc de <i>amabil</i>	130 rândul 18 de sus lipsește cuvântul <i>din</i> după <i>Gheorghe</i>
55 rândul 7 de jos <i>au</i> în loc de <i>a</i>	137 rândul 9 <i>ienicer</i> în loc de <i>ianicear</i>
56 la nota 1) și p. 144 <i>Quatremère</i> în loc de <i>Quatremère</i> și <i>Quantremère</i>	141 titlul principal, <i>de</i> în loc de <i>cu</i>
62 rândul 16 de sus <i>a</i> în loc de <i>ale</i>	142 rândul 11 de sus <i>a rezultat din</i> în loc de <i>au rezultat</i>
64 rândul 14 de sus <i>din</i> în loc de <i>dela</i>	152 rândul 4 de sus <i>galvanoplastice</i>
65 rândul 4 de jos și mai departe <i>Aprilie</i> în loc de <i>April</i>	152 no. 24 <i>caniță</i> în loc de <i>kanica</i>
75 rândul ultim și p. 96 rândul 4 de jos, p. 118 rândul 4 de sus <i>capete</i> în loc de <i>capuri</i>	154 rândul 2 sus <i>geamuri</i> în loc de <i>sticlă</i>
78 No. 54 <i>d-na Nicolae Tompa</i> în loc de <i>Tompa Miklósné</i>	154 no. 5 <i>de</i> în loc de <i>din</i>
87 rândul 3 de sus <i>căni</i> în loc de <i>cane</i>	159 rândul 2 de jos și <i>fixarea</i> în loc de <i>a</i>
90 No. 70 rândul 3 <i>ale</i> capacului în loc de <i>a</i>	165 rândul ultim lipsește <i>însă</i>
92 rândul 3 de sus și 4 de jos <i>din</i> în loc de <i>cu</i>	165 rândul 2 de jos al notei <i>Grantoff</i> în loc de <i>Grantoff</i>
	170 no. 43 <i>al</i> în loc de <i>a</i>

Observare. Se repetă consecvent atât la ilustrații, cât și la tabloul acestora, precum și în text *a lui* în loc de *al lui*, *ciască* în loc de *ceașcă*, *aceste* în loc de *acestea*, *Cristos* în loc de *Hristos* etc. În afară de greșelile semnalate se mai găsesc și altele: scăpări, înlocuiri, adăugiri de câte-o literă, uneori inconsecvență în culegerea aceluiași cuvânt, toate acestea se explică prin faptul, că autorul nefiind în orașul, unde s'a tipărit lucrarea, nu a fost în situația de a face revizia personal; este de remarcat însă, că toate aceste greșeli nu schimbă înțelesul. — Textul citat din Tratatul de pace (pag. 43—45) a fost repr. dus din traducerea oficială, publicată în 1920 la Imprimeria Statului din București, autorul deci nu poate fi răspunzător pentru traducere.

CONȚINUT

	Pagina
Introducere	3
I. Contribuțiuni privitoare la înstrăinarea și distrugerea obiectelor de artă ardeleană	5
II. Revendicările Transilvaniei în lumina tratatelor de pace	41
III. Ce am recâștigat pân'acum dela Ungaria?	59
IV. Ce mai avem de revendicat dela Ungaria, Austria și Iugoslavia?	107
V. Concluzii și propuneri	155
Tabela ilustrațiilor	167
Ilustrații: Câteva din obiectele recâștigate dela Ungaria în 1922 în baza art. 176 al Tratatului dela Trianon	173

